

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI'DA BİR MUHALEFET HAREKETİ OLARAK
XVI. YÜZYILDA KIZILBAŞLAR

Duygu TÜRÜT

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Nuri ADIYEKE

İZMİR - 2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Osmanlı’da Bir Muhalefet Hareketi Olarak XVI. Yüzyılda Kızılbaşlar” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

5/07/2019

Duygu TÜRÜT

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Osmanlı'da Bir Muhalefet Hareketi olarak XVI. Yüzyılda Kızılbaşlar
Duygu TÜRÜT

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Tarih Program

Türklerin İslamlaşma süreci ile başlayan ve yoğun bir nüfus hareketliliğine maruz kalan Anadolu coğrafyası, yüzyıllar boyunca hiç durulmamıştır. Bu coğrafyada ortaya çıkan ve Osmanlı Devleti'nin hem dini hem siyasi hem de sosyo-ekonomik yapısında derin etkiler yaratan meselelerden biri tezimizde irdelemeye çalışacağımız *Kızılbaşlık* mevzuudur. Kızılbaşlık meselesi her ne kadar inanç ve mezhep farklılığı kapsamında yaşanmış gibi görülse de, bundan ibaret olmadığı aşikârdır.

Söz konusu çalışmamızın problematiği *Kızılbaşlık* meselesinin Osmanlı Devleti içindeki dengeyi ne ölçüde değiştirdiği ve bu sürecin Osmanlı Devleti'nin politikasına nasıl yansıdığı meselesidir. Bu bağlamda Kızılbaşlık kimliğinin ortaya çıkışı, XVI. yüzyılda kızılbaşlarının iktidarla olan münasebetleri ve Osmanlı Devleti'nin bu topluluklara bakış açısı irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kızılbaş, Safevi, Muhalefet, Osmanlı Devleti.

ABSTRACT

Master's Thesis

Qizilbashs as an Oppositon Movement in the XVIth-century Ottoman Empire

Duygu TÜRÜT

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of History

History Program

The Anatolian geography have never been settled throughout the centuries beginning with the process of Islamization of the Turks and exposing the intense population mobility. One of the issues that emerge in this geography and which has profound effects on both the religious, political and socio-economic structure of the Ottoman Empire is the *Qizilbash* issue that we will try to examine in our thesis. Although the issue of Qizilbash seems to have taken place within the scope of belief and sectarian differences, this is more than that.

The problematic of our study is the extent to which the Qizilbash issue changed the balance within the Ottoman Empire and how this process was reflected in the policy of the Ottoman Empire. In this context, this study will try to examine the emergence of the Qizilbash identity, the relationship of the Qizilbashs with the power in the sixteenth century and the Ottoman Empire's perspective on these communities. In doing so, it aims to shed some lights on the the complex and intertwined aspects of the issue by using archival documents and contemporary sources.

Keywords: Qizilbash, Safavi, Opposition, the Ottoman Empire.

OSMANLI'DA BİR MUHALEFET HAREKETİ OLARAK XVI. YÜZYILDA KIZILBAŞLAR

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. OSMANLI'DA MUHALEFET	4
1.2. KIZILBAŞLIK KAVRAMI VE DİĞER TERİMLER	7
1.2.1. Kızılbaşlık	7
1.2.2. Zındık (Zendik) – Zenadika	21
1.2.3. Rafıza	23
1.2.4. Heterodoks	25

İKİNCİ BÖLÜM OSMANLI DEVLETİ VE KIZILBAŞLIK

2.1. OSMANLI DEVLETİ KURULUŞ DÖNEMİ ANADOLU: MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİSİ EKSENİNDE SİYASAL, DİNSEL VE KÜLTÜREL DURUM	27
2.2. OSMANLI DEVLETİ MERKEZİLEŞME SÜRECİNDE ANADOLU: MERKEZ- ÇEVRE İLİŞKİLERİ	36
2.2.1. Yavuz Sultan Selim Dönemi (1512- 1520)	43
2.2.2. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi (1520-1566)	46

2.3. XVI. YÜZYIL'DA OSMANLI'DA KIZILBAŞLARA YAKLAŞIMLAR	50
2.3.1. Kemalpaşazâde ve Rafızilik	50
2.3.2. Kızılbaşlarla İlgili Verilen Fetvalar	52
2.3.2.1. Saru Görez ve Fetvası (Müfti Hamza)	52
2.3.2.2. Sungûrî Hasan b. Ömer	53
2.3.2.3. Ali b. Abdilkerim	54
2.3.2.4. Şeyhülislam Ebus-Suûd Efendi ve Fetvaları	55
2.3.2.5. İdris-i Bitlisi'nin Kızılbaşlarla İlgili Görüşleri	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVI. YÜZYIL ANADOLU'SUNDA KIZILBAŞLARIN GENEL YAPISI

3.1. ANADOLU'DA KIZILBAŞ NÜFUSUN YAŞADIĞI YERLER	63
3.2. SAFEVİ SEMPATİZANI AŞİRETLER	67
3.3. OSMANLI YÖNETİMİNİN KIZILBAŞLIK POLİTİKALARI	69
3.3.1. Ulema	69
3.3.2. İstimalet Politikaları	74
3.3.3. Kızılbaşlığa Alternatif Arayışları: Halvetilik ve Bektaşilik	76
SONUÇ	60
KAYNAKÇA	61

KISALTMALAR

nr.	Numara
vr.	Varak
s.	Sayfa No
ss.	Sayfadan Sayfaya
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
TTK	Türk Tarih Kurum
OSAV	Osmanlı Araştırmaları Vakfı
C.	Cilt
Haz.	Hazırlayan
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
ZM	Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar
Bİ	Babailer İsyanı
IRCICA	İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi

GİRİŞ

Kızılbaş (Alevi) tarihini tek bir çalışmada bütün teferruatlarıyla ele alamayacağımız muhakkaktır. Farklı coğrafyalarda ve farklı devletlerde diğer dinleri kendi bakış açısıyla özümseyerek kendine has bir üslup geliştiren bu inanç kesintisiz devam edegelmiştir.

Osmanlı İmparatorluk kurumlarının hemen her alanında uygulanan bürokrasinin etkilerini gösterdiği ve uygulandığı 15. ve 16. yüzyıllarda Anadolu Coğrafyasında muhalefet tavrının gelişimini ele alıp incelemeye gayret ettik tezimizde.

Birinci bölümde ortaya koymaya çalıştığımız, aslında bilhassa kurucu beylerin faaliyet alanlarında bu zümrenin kendine nerede nasıl bir yer bulduğunu kavrayabilmektir. Devletin kuruluş aşamasında gözlemlediğimiz hususlar Kızılbaş inanç sahipleriyle devletin kurucu beyleri iç içe faaliyet göstermekte, savaşa beraber çıkmakta ve hemen her şeyi beraber paylaşmaktaydılar.

İkinci bölümde ise Osmanlı Devleti çok önemli kurumlara sahip olan ve merkezileşmeye kararlı bir yapıda ve yönetimde kendisine herhangi ortaklık özelliği gösterecek hiçbir oluşumu kabul etmemektedir. Başlangıçta Yıldırım Bayezid'in uygulamaya koyduğu merkezileşme Timur'un Osmanlı'ya ağır bir darbe indirmesiyle sekteye uğramıştır. O dönemde dahi Beylerin tutum ve davranışlarının tekrar merkezileşmeye çalışan Osmanlının çok da yararına değil de kendi çıkarlarına göre hareket ettiklerini göstermektedir. Kızılbaş oluşumları bünyesinde barındıran bu Beylerin niyetleri kuruluş aşamasındaki gibi özgürce yaşayabilmektir. Tabi olmanın farklı bir versiyonu olsa da bu devlet kurumlarına tersti.

Üçüncü bölümde Kızılbaşların Osmanlı kaynakları ve tezimiz kapsamında ele aldığımız araştırma eserlerin incelenmesiyle, yaşadıkları çoğunlukta oldukları bölgeleri ortaya koymak özellikle 16. yüzyıl isyanlarının çıktıkları bölgelerle paralellikler göstermeleri söz konusu idi. İsyânların çıktığı coğrafyada sadece Kızılbaşlar isyan çıkardı demek doğru bir kullanım değildir. Lakin bir isyan geleneğini başlattıkları kanaatindeyiz. Çünkü bünyelerinde zaten var olan bir gelenektir (Oğuz İsyanı, Babai İsyanı). Dönemin tarihçilerinin çoğunda isyanları Kızılbaşlara atfetme olağan hale gelmişti. Çünkü merkez onlarla savaş halindeydi.

Üçüncü bölümde yapmak istediğimiz bir diğer araştırma ise Osmanlı Devleti kurumsal anlamda ne tür politikalar uygulamıştır. Karşılıklı bir mücadele içinde oldukları Safevi Devleti ile her alanda mücadele eden Osmanlı Devleti bazen çok sert tedbirler alarak ne kadar kararlı olduklarını ortaya koymuştur. Özellikle 1402 Ankara Savaşı'nın hezimetini ve devamında meydana gelen 1416 Şeyh Bedreddin hareketi gibi olayların yıkıcı etkisini tekrar yaşamak istemeyen Osmanlı İmparatorluğu muhalefeti ciddi anlamda cephe haline getirecekti.

Çalışmamızın konusu ile ilgili öncelikle dönemin önemli devlet adamlarının bir ürünü olan fetvaları değerlendirildi: Ebussuud Efendi'nin, *Fetva Fi Kıtali Kızılbaş El Alevi*, Hamza Saru Görez'in *Fetva- i Kızılbaş*, İbn Kemal'in *Risale-i Fî Tekfiri'r-Revâfiz*, Sunguri Hasan Bin Ömer'in, *Kızılbaşlığa Reddiye*, Aziz Mahmud Hüdayi'nin, *Tezakir-i Hüdayi* adlı eserler ile birlikte müellifini belirleyemediğimiz *Fırak-ı Dalle Hususan Kızılbaş Tayifesi Hakkında Rüstem Paşa'nın Mektubu Sureti* risalesini Osmanlı resmi inancının karşıtı olarak özellikle XVI. yüzyılda belirginleşen Rafizi inançların ehl-i sünnet çerçevesinde nasıl değerlendirildiklerini açıkça anlayabilmemizi sağlamıştır.

Daha sonra dönemin Tarihleri'nin okumalarına geçilmiştir. Bu okumalar sadece Osmanlı Kronikleri ile sınırlı tutulmamıştır. Safevi Kaynaklarına imkanlarımızın el verdiği ölçüde bakılmıştır. Daha sonra Osmanlı bürokrasisinin önemli kaynaklarından olan Mühimme defterlerine ve gerekli olduğunu düşündüğümüz bir tahrir defteri incelenmiştir.

Türkiye'de Fuad Köprülü, Alevi-Bektaşî (Kızılbaş) çalışmalarını Türkler 'in İslamiyet'i kabulleriyle başlatmıştı. Kızılbaşlığın köklerini tarihi süreçlerini "*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*", "*Anadolu'da İslamiyet*" adlı eserlerinde derinlemesine incelemiştir.

Tezimiz, 16. yüzyıl' da Osmanlı Devleti'ne karşı ciddi bir muhalefet oluşturan Kızılbaşlar ile ilgili kaynaklarda ve araştırma eserlerde yapılan literatür taraması neticesinde merak edilen birtakım sorulara cevap aramak niteliğindedir. Başta Köprülü olmak üzere, Ömer Lütfi Barkan, İrene Melikoff'un ortak düşünceleri olan Osmanlı beyleri kuruluş aşamasında konar-göçer Türkmenlerle ve farklı tarikatlerle beraber fütuhata giriştikleri konusunda hemfikirdir. Nitekim özellikle Orhan Bey'den itibaren bürokrasinin tek merkezde toplanması ardıllarının ise

merkezileşmeye dair faaliyetlerinin neticesini merkezden uzaklaştırılan konar-göçer Türkmen unsurlar ve beyleri fiili olarak kademe kademe dışlanarak yaşayacaklardı. İşte genel durumun bu değişikliği beraberinde getirmesi doğal bir sonucuydu. Lakin süreci bu kopuşun sebeplerinde sadece vergiye tabi olmak istemeyen konar-göçer unsurlar mı etkili olmuştu. Osmanlı Devleti'ne karşı Kızılbaşlar tarafından geliştirilen muhalefetin neticeleri olan Kızılbaş isyanların 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan bütün isyanların ortak paydasında Kızılbaş unsurları görmek şaşırtıcı olmasa da sebepleri noktasında farklı parametreler olduğunu da kabul etmek gerekiyor. Tezimizde farklı olan parametreleri bulmaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. OSMANLI'DA MUHALEFET

Arapça *halefe* kökünden gelen bir isim olan muhalefet kelimesinin sözlük anlamı; “*uymama, başka türlü olma, muhaliflik, uygunsuzluk, aykırılık, düşmanlık; bir tutuma, bir görüşe, bir davranışa karşı olma durumu, karşı görüşte, tutumda olan kimseler topluluğu*” idir.¹

Günümüzde devlet kavramı için bir siyasi otoriteye sahip insan topluluğu anlamı verebiliriz. Kadim Türk tarihini incelediğimizde ise Orhun kitabelerinde; “*yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldıktan; ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğulları üzerinde ecdadının Bumin ve İstemi hakan tahta oturmuş; oturarak Türk milletinin ülkesini, türesini idare edivermiş, tanzim edivermiş*” ifadeleriyle Türk hükümdarı Tanrı tarafından *kut* sahibi kılınan kişi kabul edilir.²

Müslüman- Türk devletler içerisinde önemli bir yere sahip olan Osmanlı Devleti, Selçuklular tarafından Bizans sınırlarında uç beyliği olarak yerleştirildikten kısa bir süre sonra güçlü bir devlet, hatta imparatorluk haline gelmiştir. Bakiyesi olduğu Türk İslam devletlerinden miras edindiği siyasî, dinî ve sosyal alandaki bazı yönlerini geliştirerek Sasaniler ve Abbasilerden devraldıkları siyasî ve kültürel kimliklerini başta Bizans olmak üzere fethettikleri coğrafyaların uygulamalarıyla eklenti içinde güçlendirerek siyasî kurumlaşma gerçekleştirmişlerdir.

Osmanlı Devleti gerek kuruluş devrinde gerekse imparatorluk döneminde doğusunda ve güneyinde verdiği mücadele ile yeni topraklarla beraber çok sayıda Müslüman ve başka dinlerden olmak üzere birçok milletten halkları kendi hâkimiyeti altına almıştır. Devletin doğal olarak resmi dini olarak kabul edilen Ehl-i Sünnet dışında kalan mezhepler ve akımlar da Osmanlı Devleti sınırları içerisinde devam edegelmiştir. Osmanlı Devleti kuruluştan itibaren, merkezi yönetim, Müslüman tebaa içindeki bu dinî ve mezhebî yapıyı hep göz önünde tutup her fırkanın kendi inanış ve kaidelerini genel düzeni sarsmamak kaydıyla izin vermiş, kendisi ise dinî politikasını Hanefiliğe dayandırmıştır.

¹ Ferit Devellioğlu, **Türkçe Sözlük**, Aydın Kitabevi, Ankara, 30. Baskı, 2019, s.848.

² Hüseyin Namık Orhun, **Eski Türk Yazıtları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s.29.

Osmanlı devleti için yönetim anlayışı Osmanlı hanedanı ve onun başında bulunan hükümdarın elinde şekillenmiştir ve hükümdar dünyevi ve uhrevi yetkileri elinde tutan lakin bu yetkileri kurumlar vasıtasıyla kullanmıştır. Geniş halk kitlelerine hakimiyetini bu şekilde kabul ettirebilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ehl-i sünnet inanışının etrafında şekillendirilen dini anlayıştan yararlanarak oluşturdukları güç birliği 1402 Ankara savaşına kadar Osmanlı hakimiyetine önemli bir güç kaynağı oluşturmuştur. 1402'ye kadar olan süreçte Osmanlı Devleti karşılaştığı bütün muhalif hareketlere askeri güçle çok sert cevaplar vermiştir. 1402 ve on bir yıllık süren buhran döneminde ise Osmanlı'nın başta belirttiğimiz siyaseti sekteğe uğramıştır. Ankara savaşından çok kısa süre sonra Şeyh Bedreddin ve ona inanan başta Torlak Kemal ve Börklüce Mustafa kendilerine inanan taraftarlarla Osmanlı Devleti için yeni bir isyanın ve bu sefer yeni bir muhalefetin başlangıcını oluşturdular. Yaşanılan gelişmelerle birlikte Şeyh Bedreddin'in doktrinini asla kabul edemeyecek olan Osmanlı devlet anlayışı için muhalefetin anlamı tam olarak iktidarın dışında olan her şey ve herkes olacaktı.³

Şeyh Bedreddin ayaklanması (1416) Florian Riedler'in Osmanlı'da muhalefet hareketleri için belirlediği *"Belirli Seçkinler grubunun içindeki hizipler"*⁴ kategorisine uymaktadır. Her ne kadar Riedler bu kategorizasyonu XVI. Yüzyıl sonrası için uygun görsede ilgili okumalar yapıldığında başta Şeyh Bedreddin için ve araştırmamızın konusu olan XVI. Yüzyıl içinde kullanılabileceğini belirtmeliyiz. Osman ile başlayan Fatih Sultan Mehmed ile kuruluşu gerçekleştirilen Osmanlı İmparatorluk sistemi içerisinde veraset geleneğinin sebep olduğu muhalif hareketlerin ve muhalif aile üyelerinin yanında yer alarak kazanan taraf olma yolundaki çabaları başta devlet erkanında gözlemleyebilmekteyiz: *"Osmanlı, kuruluşundan itibaren sahip olduğu dört yüz çadırdan oluşan aşiret yapısını ilk iki yönetici zamanında (Osman ve Orhan) devam ettirip, yağma ve ganimet kültürüne dayalı fetihçi, Türkmen grupları ile İslami gelenekten beslenerek güçlenmeyi sürdürdü. I. Murad ile birlikte başlayan devletleşme sürecini belirginleştiren iki ana*

³ Haldun Eroğlu, **Osmanlı'da Muhalefet**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, ss.13-59.

⁴ Florian Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhalefet ve Meşruiyet, Siyasi, kültür ve Komplo**, (çev. Azize Çakır), Picus Yayınları, İstanbul, 2012, ss.21-22.; Florian Riedler; *"on altıncı yüzyıl sonrası muhalefet Osmanlı Muhalefeti; 1- Belirli seçkinler grubunun içindeki hizipler, 2- Farklı seçkinlerin imparatorluk hakkında karar verme kavgası, 3- Köklü seçkinlerle onların yerini almak isteyen yeni grupların mücadelesi."*

unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki; devletin sınırlarını Türkiye’de diğer Türk birliklerinin kendisine katılımı ile büyütmesi ve aynı süreçte Rumeli’deki yeni fetihlerin devamı ile coğrafi mekân olarak genişlemesidir. İkincisi ise devlet olgusunun en önemli belirtisi olarak kabul edilen Osmanlı’nın toprak olarak Türkiye’de ve Rumeli’de genişlemesi ile aynı süreçte gelişen ve devlet olgusu içerisinde sosyal, kültürel, askeri ve ekonomik kadroların oluşarak kurumsallaşmanın başlamasıdır.... Bu dönemde Kuzeybatı Anadolu coğrafyasında Doğu Roma’ya sınır uç bölgesinde küçük bir aşiret olarak konuşlanan Osmanlılar hem Doğu Roma hem de diğer Türk beylikleri topraklarını bünyesine katarak mekân, kurumsallaşma ve sosyo-ekonomik yapı bakımından aşiretten devlete geçiş sürecini tamamlamış oldu... II. Mehmed tahta geçtiği andan itibaren seleflerinin yapmaya çalıştığı ama değişik sebepler yüzünden başarılı olamadığı bir fetih hareketine girişti. Karadan ve denizden kuşatılmış olan Doğu Roma’nın ortadan kaldırılması için İstanbul’un fethedilmesi bir zorunluluktur. Bu bilinçle henüz tahta geçeli yaklaşık iki yıl olmuşken İstanbul’u fethetti... Fatih Sultan Mehmed tarafından çok güçlü merkezi yapı ile bu yapının oturduğu kurumsallaşmış bir sistem ve şüphesiz hepsinin de üstünde son derece geniş yetkilere sahip bir hükümdar modeli oluşturuldu. İstanbul’un fethiyle birlikte bir Osmanlı ideolojisi olan Al-i Osman’a tabilik kavramı ile tanımlanabilecek bir ideoloji yaratılmaya çalışılmıştır... Nicolae Iorga’nın ifadesi ile “bu yeni bir ruhun uyanmasından” başka bir şey değildi.”⁵

İmparatorluğun iki temel belirleyicisi olan gaza politikalarının yayılma pratiğini oluşturduğu emperyal ideoloji ile içerisinde ekonomiden siyasete ve sosyal hayata dair düzenlemelerde hakimiyet kurulan sahalarda kadimden ola gelen çoklu sistemler bulunmaktadır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu çok dinli, çok etnikli ve çok kültürlü bir pratik sahibiydi. Bu pratiğin temelinde *gelenek* bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu İslam, Türk, Roma- Bizans geleneklerinden beslenmekte olan ayrıca çoklu sistemin tek bir çatı altında yönetilmesini de zorunlu kılan bir yönetim anlayışının tezahürüyü.⁶

Gelenek ve denge bu sistemin önemli unsurlarındandı. Bu unsurlardan biri

⁵ Haldun Eroğlu, **Osmanlılar Yönetim ve Strateji**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, ss.36-45.

⁶ Nuri Adıyeke, “Osmanlı İnanç Dünyasında ‘Gri Alanlar’ ve Siyasal İzdüşümleri”, **Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu**, İzmir, 02- 05 Haziran 2016, s. 467.

bizzat Fatih Sultan Mehmed tarafından oluşturulan Millet sistemidir.⁷ Millet sisteminde, inanç alanları idealize edilmiş biçimde tanımlanmış ve karışmaması esas kabul edilmiştir. Nuri Adıyeke'nin ifade ettiği gibi: “...*ideal biçimde tanımlanmamış olan ‘gri inanç alanları’ minimize edilmiş ve bu durum gerek inanç gerekse de inancın devamı olan siyasi ve toplumsal tavırlardaki geçişkenlikler ve ortaklıklar olarak tanımlanabilir*”... “*Selçuklu döneminden, Osmanlı İmparatorluk dönemine değin bir hayli yoğun olarak görülebilen ‘gri inanç alanları’ nı, iki kategoride değerlendirmek gerekir. Birincisi islam dünyasının kendi içinde oluşturduğu ‘gri alanlar’. Bu sünni öğretiyile, heterodoks öğreti arasındaki ‘gri alanlar’dır*”... Sünni idarenin Sünnileşmemiş Türkmenlere biçtiği kaftandır. Gri alanın ikinci grubuysa, İslamiyet ile yerel Hristiyanlık arasındaki geçişken dünyadır.”⁸ Şeyh Bedreddin'in Batı Anadolu'da yerel Hristiyanlarla iletişime geçmesi bu geçişkenliğin varlığını bize göstermektedir. Bektaşilik ve kolları, resmî ideolojinin heterodoks olarak nitelendirdiği İslam inançları, *gri alanlar*' ın özellikle XVI. Yüzyılın başlarında Osmanlı sünni dünyası tarafından bizzat hükümdarın da çok şiddetli bir şekilde karşı duruş sergilenilediği kapsamlı muhalefete dönüşmüştü. Osmanlı ideolojisiyle *gri alanlar*'ın mücadelesi 1416' da Şeyh Bedreddin ile başlamış XVI. yüzyıl boyunca devam etmiş,⁹ XVII. yüzyıl'da farklı boyutlara ulaşmıştır.

1.2. KIZILBAŞLIK KAVRAMI VE DİĞER TERİMLER

1.2.1. Kızılbaşlık

Bir orta zamanlar imparatorluğu olarak kurulan Osmanlı Devleti, kanunlara riayetin esas kabul edildiği ve bu sayede geniş halk kitlelerine karşı kendini kabul ettirmede çok önemli bir başarı göstermiştir. Her devlette olduğu gibi gerek gördüğünde yine kanunlara riayet ederek devletin hakimiyet ideolojisine karşı duran

⁷ Nuri Adıyeke, “Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve siyasi Bir uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi”, **Yeni Türkiye Dergisi (Ermeni Meselesi Özel Sayısı)**, sayı 60, Eylül-Aralık 2014, ss, 346-347; “*farklılıklarını kendi toplumsal kategorizasyonu içinde, kendi kalın duvarları arkasında yaşamak.*”

⁸ Nuri Adıyeke, s.468-469.

⁹ Tezimizin ilerleyen bölümlerinde verdiğimiz bilgiler buradaki görüşümüzü desteklemektedir. Merkezin resmî ideolojisine karşı olarak kabul edilen heterodoks zümreler ile yine sünni öğretinin kendi içinde özellikle İstanbul ulemaları arasında ki görüş farklılıklarının çatışması kendi içlerinde ayrı ayrı ele alınsa da Al-i Osmani'ye göre bu bir muhalefetti.

her unsuru dikkate almıştır. Pratiklerini geçmişte tabii olduğu devletten ve bulunduğu coğrafyanın yaşanmışlıklarından biriktiren Osmanlı İmparatorluğu 1416 tarihinde gerçekleşen Şeyh Bedreddin hareketinde olduğu gibi XVI. yüzyılda da benzer bir muhalefetle karşılaşacaktı. Bu muhalefetin en önemli insan unsurunu Osmanlı'nın kendi tabiriyle *Kızılbaş* olarak adlandırılan ve ilerleyen kısımlarda benzer anlamdaki farklı kullanımlarını göreceğimiz ve yüzyıllara yayılan uzun bir sürecin bir kısmını değerlendireceğiz.

Kızılbaşlık, Şii-Batınilik'in İmamiyye mezhebinin bir kolu¹⁰ olarak kabul edilmektedir. Dini literatürde Kızılbaşlık kavramının günümüzde dahi tam olarak nereye dahil olacağı tartışma konusudur. Kızılbaş terim anlamı olarak kızıl ve baş kelimelerinden oluşan bir terkiptir.¹¹ İçerdiği anlam itibariyle on iki dilimli kırmızı başlık “*serpuş*”, “*sarık*”, “*börk*” kullananları niteleyen adlandırmadır.¹² Kızılbaş, kırmızı “*börk*” kullanan hemen hemen bütün Türkmen aşiretlerinin ortak giysisidir. Türkler'in kadim coğrafyası Orta Asya kültüründen ve şaman geleneğinden gelen, başa kırmızı külah giyme, İslamiyet'in Türkler tarafından kabulü ile ortadan kalkmamış, nitekim örneklerini çoğaltabileceğimiz benzeri gelenekler gibi kutsiyet kazandırılarak İslamileştirilmiştir.¹³

Ancak eskiden beri Türklerde başlarına taktıkları başlıkların adlarıyla anıldıklarını ve bu başlıklar ve serpuşların; börk, kalpak, papah, külah, sarık, emmâme gibi adlar alabildiğini bilmekteyiz.¹⁴ Örneğin Faruk Sümer, ‘13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'daki Türk göçebe unsurunun Kızıl Börk giydiklerinin kesin olduğunu belirtmektedir.’¹⁵ Halil İncalcık, 1330'larda Umur Beğ komutasında

¹⁰ Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 3. Baskı, 2000, s. 260.

¹¹ Doğan Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s.8.

¹² İlyas Üzümlü, “Kızılbaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt:25, Ankara, 2002, s. 546.

¹³ Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2014, s.81.

¹⁴ Eröz, s.82.

¹⁵ Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s.3.

Hristiyanlara karşı mücadele eden Gazi Türkmenler' in kırmızı bir başlık giydiğini ve böylece diğer Türk nüfusundan ayrıldıklarını belirtmektedir.¹⁶

Aynı başlık Osmanlı Beyliği döneminde, tüm göçebe unsurlar tarafından kullanılmıştır¹⁷. Nitekim Orhan Bey, askeri teşkilatta aldığı yeni kararları uygularken, Türkmen aşiretlerine mensup askerler savaşa giderken kırmızı börk takarken, Orhan Bey kendisine bağlı askerlere ak börk giydirmiştir.¹⁸ Aslında Orhan Bey böyle bir uygulama ile kurduğu teşkilata bağlı kimselerin tıpkı üniformalar içerisinde birleşmelerini sağlamaya çalışmıştır. Bu sayede yeni temeli atılan Osmanlı Beyliği'nin devletleşme aşamasında askeri çalışanlarının kılık kıyafet ile ayırt edilmesini sağlamış bulunmaktaydı.¹⁹

Anadolu'da özellikle Türkmen gazi-sufi çevrelerde "Kızıl Börk" Safeviyye tarikatını faaliyetleriyle bir hanedanlığa çevirmek isteyen Şeyh Haydar'dan önce de bilinmekteydi.²⁰ Anadolu'da özellikle gaza eden sufi çevrelerde "Kızıl Başlık" Haydar'dan önce de biliniyordu.²¹ Kızılbaşlık kavramını bütün detaylarıyla inceleyebilmek tezimizin asıl gayesi olmamakla birlikte konumuzla doğrudan ilgili olan bu kavramın oluşumu, tarihi seyri, siyasi ve dini etkileri son derece önemlidir. 16. yüzyılda Kızılbaşlığın doğuşu ile ilgili analizler, Osmanlı Devleti'nin uç beyliğinden bürokratik devlete dönüşümüyle doğrudan ilintilidir.²²

Osmanlı Devleti'nin merkezileşme faaliyetlerinin erken aşamalarında Anadolu'daki âdem-i merkeziyetçi yönetime karşı muhalefetin başını Osmanlı Devleti rejiminin özellikle tımar sistemi içerisinde çözmeye çalıştığı ve

¹⁶ Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:1, (OSM), Ankara, 2014, s.37, s.39, s.40.

¹⁷ İnalçık, OSM, s.44.

¹⁸ *Bir gün Ali Paşa, Orhan'a der kim: "Ey karındaş! Şimdiden sonra leşkerün ziyâde oldu, İslâm leşkeri arttı. Muhammed dini ziyade şevket dutdı, sen dahi âlemde bir nişân ko, kim gayrı leşkerde olmayup, senün leşkerün ziyade imtiyaz bula" didi. Orhan Gazî eyitdi: "Karındaş! Sen ne dîrsen eyle olsun, sözün kabul iderin" didi. Ali Paşa eyitdi: "Ey Karındaş! Kamu leşkerün kızıl börk geysünler. Sen ak börk gey ve sana ta'alluk olanlar dahi ak börk geysünler" didi. "Âlemde bu dahi nişân olsun" didi. Orhan Gazî vardı. Hacı Bektâş-i Sultân oğlundan dest-i tevbe idüp, ak börk geydi. Ve yeniçeri ak börk geymek ol zamandan kaldı."* **Anonim Osmanlı Kroniği (Osmanlı Tarihi 1299 – 1512)**, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s.17

¹⁹ Selen Özyurt Ulutaş, **XIV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Alevi-Bektaşî Topluluklarının Oluşumu ve merkezi Yönetim ile İlişkileri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, 2014, s.25.

²⁰ İnalçık, OSM, s. 47.

²¹ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, 54.

²² Rıza Yıldırım, **Aleviliğin Doğuşu (Kızılbaş Sufiliğin Toplumsal ve Siyasal Temelleri 1300-1500)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss.89-90.

pasifleştirmek istediği eski Türkmen aristokrasisi ve aşiretlerinin reisleri yani eski Beyler çekmekteydi. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu çabaları Ankara savaşı ile yarıda kalmıştı. Bu savaşta (1402) Saruhan, Aydın ve Menteşe sancaklarından gelen tüm askeri birlikler başlarında beyleriyle beraber I. Bayezid'i terk etmişler ve Timur'un safına geçmişlerdi.²³ Bundan sonra ise Ankara mağlubiyetinin ardından devlet hızlı bir toparlamayla beraber politikalarına kaldığı yerden devam edecekti.

Osmanlı Devleti'nin doğu sınırında bulunan merkezi Erdebil'de kurulan Safevi tarikatının değişimi ve bu değişimin Osmanlı Devleti'nin bin dört yüzlerin yüzyıl sonu ve bin beş yüzlerin neredeyse tamamı boyunca uygulayacağı siyasette, izleyeceği yönetimde belirleyeceği unsur olacaktı. Safeviyye tarikatına bağlı müritlere Erdebil Sufileri denmekteydi.²⁴ Tarikatın postuna oturan Şeyh Cüneyd döneminde Dergâhın mürit unsurlarının çoğunluk kitlesini Anadolu coğrafyasında önemli bir kısmı da Suriye coğrafyasında yaşayan konar-göçer Türkmenlere doğru kaymıştı. Toplumsal örgütlenmesi aşiret yapısında olan Türkmenler için güç askeri faaliyet çok önemli iki unsurdur. Her bir Türkmen doğal bir savaşçıydı. Bu Türkmenlerden özellikle Osmanlı Devleti coğrafyasında bulunanlar bir süre sonra aynı coğrafyada devlet tarafından dışlanmış ve muhalefetliğe itilmişlerdi.²⁵

Osmanlı Devleti bünyesinde hiçbir gelecek göremeyen Türkmen unsurları Şeyh Cüneyd Erdebil Dergahıyla buluştu. Ardından Şeyh Haydar döneminde ise Safevi tarikatının Şeyh Cüneyt koluna bağlı özellikle savaşçı sufileri ayırt etmek için "Kızılbaş" kavramı kullanıldı. Şeyh Haydar'ın Safevi ailesinin bünyesinde kurulmuş olan tarikatın politik amaçlarına ulaşabilmesi için, taraftarlarını bir araya toplayarak birleştirmesi gerekiyordu. Nizami bir düzen kurduktan sonra Şeyh Haydar hızlı ve planlı hareket edebilecek ve ailesini hanedanlığa çevirebilecek ortamı sağlayabilecekti.²⁶ Şeyh Haydar kendine tabi olanları belirleyebilmek için bir eşya veya kıyafeti icat etmesi gerekiyordu.²⁷

Şeyh Haydar'a rüyasında, genel inanışa göre, imamlar tarafından on iki dilimli "*Taj-ı Davazdah Tarak*" yünlü kumaştan yapılmış bir başlık giydirmesi

²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Cilt:1, 11. Baskı, 2015, ss.245-323.

²⁴ Yıldırım, s.203.

²⁵ Yıldırım, ss. 159-160.

²⁶ Yıldırım, ss.201-202.

²⁷ Nilgün Dalkesen, **15. ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999, s.8.

buyurulmuştur.²⁸ Neticede Safevi tarikatının kısa bir süre sonra hanedanlığa dönüşecek olan kurucularını destekleyen ve çoğunluğu Türkmenlerden oluşan geniş kitleler için Kızılbaş adlandırması kullanılmıştır. “*Türkmen-Aşiret Konfederasyonu*” olma özelliği olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ve Şah İsmail’in zamanında İran topraklarında ve hatta sarayında bulunmuş Venedikli elçi ve tüccarların seyahatnamelerinde, Şeyh Haydar ve Şah İsmail’e taraftarlarının, elçinin ilgisini çekecek mahiyette hürmetten, kendilerinin ve onlara inananların on iki imamı temsilen on iki dilimli kırmızı bir baş giysisi giydiklerine dair gözlemlerine yer verilmiştir.²⁹

Arap kökenli bir tarihçi olan Nehrevali (ö.1582) Şeyh Haydar’ın kendi askeri müritlerine dokuma yünden örülen “*çuha*”, kızıl bir taç giydirdiğini ve onları görenlerin asker müritlere “*Kızılbaş*” adlandırmasını kullandıklarını belirterek taraftarlarına kızıl tacı ilk kez Şeyh Haydar’ın giydirdiğini söyler³⁰. Münecimbaşı ise (ö.1702), Şeyh Haydar’ın Şirvan seferinde askerlerine kızıl sarık giydirmesi neticesinde onlara “*Kızılbaş*” dendiğini belirtir.³¹

Şeyh Haydar’ın müritlerini belirleyebilmek için icat ettiği serpuşun, Türkmen gelenek ve göreneklerinin etkisi altında kalarak kırmızı ve ayırt edici özelliği on iki dilimli olması “*Haydari Tac*”³², Orhan Bey’in kendine bağlı askeri birliklerini belirleyebilmek için Ak Börk’ü kullanması kendilerinden olanı belirlemektir.

Osmanlı ve İran tarihi üzerinde çalışan bazı uzmanların genel değerlendirmesi, Kızılbaş isminin siyasi ve tarihsel anlamda Safevileri destekleyen Türkmen konar-göçer gruplarının müşterek kullandıkları bir adlandırma olarak kabul ettiklerini ve taktıkları on iki dilimli kızıl serpuşun ise icatçısı olarak Şeyh Haydar (ö.1488) olduğu yönündedir.³³

²⁸ Dalkesen, s.10.

²⁹ Kaplan, s.8.

³⁰ Nehrevali, *Kitâbu’l İ’lam bi-A’lâmi Beyti’llahi’l-Harâm*, (Göttingen: Medresetu’l – Mahruse, 1274/1857), s.273; Çevirisinde bana yardımcı olan Maged Lajah’a teşekkür ederim.

³¹ Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Sahâifu’l – Ahbâr Tercümesi*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1868, III. S.181.

³² Nebi Bozkurt, “Taç”, *DİA*, Cilt:39, ss.363-365.

³³ Bkz.Elias John Wilkinson Gibb, *History of Ottoman Poetry*, II. s. 259; Edward Granville Browne, *A Literary History of Persia- Modern Times (1500 – 1924)*, IV. (Cambridge: Cambridge University, 1930), s.48; Clement Huart, “Haydar”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, Cilt:5, s.387; Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s.65; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300 – 1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.202.

10. yüzyıldan başlayarak İslam inancını benimsemeye devam eden ve bu dini daha önceden sahip oldukları dini inanç ve gelenekleriyle harmanlayarak kendilerine münhasır bir biçimde birleştiren konar-göçer Türkmen topluluklarının bazı bâtını-şii anlayışları benimsemeleri sonucu ortaya çıkmış, farklı coğrafya ve dönemlerde onlar için kullanılan adlandırmalardan biri “Kızılbaş” adıdır.³⁴ Belirtmemiz gereken bir diğer husus ise kızıl börkü sadece Kızılbaşlar değil, konar-göçer Sünni Türkmenler tarafından kullanılmış ama zamanla terk edilmiştir.³⁵

Kızılbaş kavramı başlangıçta, Şeyh Haydar’ın taraftarları için kullanılırken zamanla oğlu Şah İsmail’in kurduğu Safevi Devleti’ni ve ona taraftar olanları da içine alacak şekilde genişlemiştir.³⁶ Şeyh Haydar’ın müritleri çoğunlukla Türkmen olduğu için “Kızılbaş” adlandırması sadece Doğu Anadolu’da, Kuzey Suriye’de, Ermenistan’ın dağlık bölgelerinde yaşayan ve Safevi şeyhlerinin müritleri olan Türkmenler için kullanılmıştır. Buna karşılık “Kızılbaş” adlandırması İran’da yaşayan Türkmen olmayan Safevi taraftarları içinde kullanılmıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi Kızılbaş tabiri zaman içerisinde Safevi Devleti veya bu devletin hâkim olduğu coğrafya için kullanılmıştır.

“Ross Anonim”i olarak bilinen Şah İsmail’in Anonim Tarihi’nde Kızılbaş tacının rüya ile Şeyh Haydar’a bildirildiğini yukarıda belirtmiştik. Şeyh Haydar’ın 1488 ‘deki son seferinden kısa süre önce bu rüyayı gördüğünü kabul edersek “Kızılbaş” kelimesi Şeyh Cüneyd’in taraftarı olan ve ona bağlı sufilerce bu tarihten itibaren kabul edilmiştir diyebiliriz.³⁷

Buna karşılık “Kızılbaş” adlandırması İran’da yaşayan Türkmen olmayan Safevi taraftarları içinde kullanılmıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi Kızılbaş tabiri zaman içerisinde Safevi Devleti veya bu devletin hâkim olduğu coğrafya için

³⁴ İlyas Üzümlü, “Kızılbaş”, **DİA**, c.25, Ankara, 2002, s.546.

³⁵ Eröz, s.82.

³⁶ Irene Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar**, çev. Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul, 2015, s.33.; Aynı yazarın daha önce baskısı yapılan aynı adlı kitapta farklı bir çıkarım yaptığını kendi belirtir.

³⁷ Yıldırım, ss.204-205.; Kızılbaş ifadesi 1470’de tamamlanan Ebu Bekir Tihri’nin Kitab-ı Diyarbekiriye’inde geçmez. Bu kitap, saray tarihçilerinden birisi olan Tihri tarafından yazılmış Uzun Hasan tarihidir.; Deniesen E. Ross, **The Early Years of Shah Ismail, Founder of The Safavi Dynasty**, Journal of The Royal Asiatic Society, XXVIII, 1896, ss.254-255, RossAnoninimi: “Bir gece Allah’a yakarırken rüyaya dalan Sultan Haydar’a mürşitlik ve velayet tahtının şehzadesi yani Müminlerin Emiri (Hz. Ali) göründü ve ona şöyle dedi: “Ah benim evladım, senin çocukların arasından çıkacak torunlarının inançsızlığı dünyanın üzerinden sileceği zaman gelmek üzeredir. Sufiler ve müritlerin için bir başlık hazırla ve kırmızı bir libas takın!” Böyle söyleyerek Şah-ı Velayet on iki dilimli bir başlık kesti”.

kullanılmıştır. Ayrıca Şah İsmail'in ve "*Lahican Sufileri'nin*"³⁸, yoğun faaliyetleri sonucu zaman içinde Safevi Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyada kendisine gönülden bağlı ve sayıca çoğalacak büyük kitlelere dönüşecek sosyal tabanı adlandırmak için tercih edilmiştir. Nitekim bu gittikçe çoğalan kitle Kızılbaş adlandırmasını büyük bir gururla benimserken, Osmanlı Devleti tarafından muhalif olarak kabul edilen bu harekete başlangıcında siyasi bir yöntem olarak kötileyici ve ötekileştirici anlam yüklenilmiştir.³⁹

16. yüzyıl ve devamında Osmanlı İmparatorluğu ve yeni kurulan Safevi Devleti çekişmesinin tabii bir sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu bilhassa Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren "*Kızılbaş*" kavramını Osmanlı Devleti'ne muhalif ve isyancı zümreler olarak nitelemiştir. Bu yüzyılın başından başlayan ve Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakan gittikçe çoğalan devlete karşı ayaklanmalarda -bu ayaklanmaların çoğunluğu Kızılbaş ayaklanmalardır⁴⁰- isyanlara katılan dini zümrelerin inanç ve anlayışları ehl-i sünnete dayalı çoğunluğun inanç ve anlayışıyla karşı karşıya getirilerek Kızılbaş adlandırmasına Osmanlı Devleti coğrafyasında dine muhalefetlik, sapkınlık anlamları eklenmiştir.⁴¹

Başlangıçta belirli bir zümreyi adlandırmada kullanılan ve siyasi bir adlandırma olan Kızılbaşlık kavramı daha sonra Safevi Tarikatının Safevi Devleti'ne dönüşmesiyle birlikte bu devletin başlangıçta dini mahiyeti olan fakat daha sonra siyasi bir yöntem olarak gerçekleştirdikleri propagandaları sonucu on iki imam inancına bağlı olarak "*tecelli*" ve "*tenasüh*" inançları ile Allah'ın beşeri surette görülmesi olan Hz. Ali'nin Şah İsmail'in '*bedenine tecessüm*' eylemesi hatta yek vücut olması ile Şii bir İslamlık değil,⁴² özellikle Safevi propagandasının tesiriyle birlikte Şiileşmiş ve Sufileşmiş⁴³ konar-göçer Türkmen gruplarınca içselleştirilmiş bir din anlayışı oluşmaya başlamıştır.⁴⁴

³⁸ Yıldırım, s.232.

³⁹ Ahmet Keven, **Anadolu'da Kızılbaşlık ve Kızılbaşlar (Yavuz Sultan Selim Dönemi)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova, 2015, s.38.; Melikoff, s.57.

⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 11. Baskı, 2015, Cilt: 1, Cilt: 2, Cilt: 3.

⁴¹ Keven, s.40

⁴² Melikoff.52

⁴³ Melikoff, s.54.

⁴⁴ Melikoff.55.

Günümüzde Kızılbaş adlandırması, yüzyıllar içinde, küçültücü manada bir anlam kaymasına uğramış ve özellikle Celali İsyanları adı ile tarihte anılan dini ve sosyal tabanlı isyanlar olması hasebiyle “asi” manasını da içerecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Böylece Kızılbaş adlandırmasının yerini Alevi adlandırmasına bırakmış olduğunu görmekteyiz⁴⁵. Tezin ilerleyen kısımlarında daha teferruatlı bir şekilde bahsedeceğimiz Saf Şiilik ile ilintileme bu görüşlerde uzun süre yer etmiş bir düşüncedir. Yapılan disiplinler arası çalışmaların konumuzla ilgili olanlarını incelediğimizde Kızılbaşlara yönelik İslam’ın anlaşılmasıyla ilgili çerçevesinde şunu belirtebileceğimizi düşünüyoruz; araştırmaların odağında var olan, Şii bir İslamlık değil,⁴⁶ özellikle Safevi propagandasının tesiriyle birlikte Şiileşmiş ve Sufileşmiş⁴⁷ konar-göçer Türkmen gruplarınca içselleştirilmiş bir din anlayışı oluşmaya başlamıştır.

Geniş bir topluluğu kapsayan Kızılbaşlık adlandırması iftiharla kullanılmıştır. Aynı şekilde, kurmuş oldukları devlete, “devlet-i kızılbaş”, şahlarına “padişah-ı kızılbaş”, ülkelerine “ülke-i kızılbaş”, asker ve emirlerine “ümera-i kızılbaş”, “leşker-i kızılbaş”, “sipah-i kızılbaş” ve “gaziyan-ı kızılbaş” adlandırmalar vererek anılmışlardır.⁴⁸ Şah İsmail’in ölümünün ardından devletin başına geçen oğlu Şah Tahmasb’ın yazmış olduğu Tezkire adlı eserde Kızılbaşlık kavramı “Safevi askerleri” manasında kullanılmıştır.⁴⁹

Kızılbaş kavramı 10. yüzyıldan itibaren kullanılmasına rağmen Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti mücadelesinin başladığı ilk zamanlarda bu ismin yerine *Sufi* isminin kullanıldığı görülmektedir. Aşıkpaşazade II. Bayezid döneminde Anadolu’daki Safevi tarikatı mensupları için Şeyh Safiyuddin’in mensuplarından olan sofular (sufiler) adlandırmasıyla bahseder ve devamında sultanın onları Rumeli’ye sürgün etmesinden bahsetmesi devletin henüz Kızılbaş kavramının siyasi bir gaye ile kullanmadığını bize düşündürmektedir.⁵⁰ Devletin resmî belgelerine yansıyan

⁴⁵ Kaplan, s.10.

⁴⁶ Melikoff 58.

⁴⁷ Melikoff, s.54.

⁴⁸ Sümer, s.146; Sümer, **Oğuzlar**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2016, s.172.

⁴⁹ Şah Tahmasb-ı Safevi, **Tezkire**, Çev. Hicabi Kırlangıç, Anka Yayınları, İstanbul, 2001, ss 25-55.

⁵⁰ Aşıkpaşazade, **Aşıkpaşazade Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502)**, haz. Necdet Öztürk, bilge kültür sanat yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2013. S.330; *Memleket-i Rum’da olan sofuların hulefasını ve Erdebil’e varan sofuları Sultan Bayezid tahkir edüp Rum-ili’ne sürdü*. S.332; Hadidi, **Hadidi Tarihi (Manzum Osmanlı Tarihi)**, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s.355. “Kızıl tacı başında sufi adı”.

Kızılbaş kavramına daha henüz bir tehdit unsuru olarak bakılmadığını söyleyebiliriz. Nitekim Anadolu ile Erdebil Ocağı arasındaki yoğun faaliyetlerin takip edildiğini de belirtmeliyiz⁵¹. Belgeden edindiğimiz bilgilere göre Safevi tarikatı mensupları için *sufi*, *sufi taifesi*, *Erdebil Sufileri* kullanılmaktadır. Safevi devleti kurucusu Şah İsmail için *Erdebiloğlu* lafzı kullanılmıştır. Safevi Devleti'nin toprakları için ise *sufi canibi*, *yukarı taraf*, *öte taraf* adlandırmaları kullanılmıştır: “*Sivas sancağı beyine hüküm ki; şimdiki halde Dergah-ı muallama mektup ve adam gönderip; bundan evvel hükm-ü hümayun verilmiş olan Erdebil sufilerinden Erdebil oğluna giderken yakalanan sufilerin idamına dair padişah II. Bayezid'in hükmü aynı şekilde devam edecektir. Şehzadelerden biri Osmanlı tebasından olan sufilerden dörder yüz akçe halifelerden ise ikişer bir akçe alıp sufileri göndermeye dair önlem adı altında yapılan uygulama padişah tarafından kabul görmemiştir.*”⁵²

Anadolu ile Erdebil Dergâhının arasındaki ilişkinin Osmanlı Devleti tarafından sufi takibatına ardından Erdebil'e giden sufilerin sürgüne maruz kalmasına doğru giden süreçte Osmanlı Devleti'nin sufi tabirini azda olsa kullanmasının yanında belli bir zümreyi, dini grubu temsil edecek olan ve siyasi bir kavrama dönüşen Kızılbaş adlandırmasını karşı tarafı tanımlamak için kullandığını söyleyebiliriz.⁵³

Kızılbaş adlandırmasının Osmanlı Devleti padişahlarından II. Bayezid döneminde kullanıldığını belirtmeliyiz. II. Bayezid sırasıyla, Mehmet Ağa Çavulubaşı aracılığıyla Akkoyunlu Elvend'e ve Kürt Emir Hacı Rüstem'e gönderdiği mektuplarda Şah İsmail ve ordusu için *Cemaat-i dâl ve mudil-i evbaş-u kızılbaş hazelehumullah ve kaherum*, *Taife-i bağıyye-i kızılbaşıye hazelehumullah*, *Cemaat-i kızılbaş* gibi nitelendirmeler kullanmıştır.⁵⁴

⁵¹ “*Sivas sancağı beyine hüküm ki; şimdiki halde Dergâh-ı Mualla'ma mektup ve adam gönderip; bundan evvel hükm-ü hümayun verilmiş olan Erdebil sufilerinden Erdebil oğluna giderken yakalanan sufilerin idamına dair padişah II. Bayezid'in hükmü aynı şekilde devam edecektir. Şehzadelerden biri Osmanlı tebasından olan sufilerden dörder yüz akçe halifelerden ise ikişer bir akçe alıp sufileri göndermeye dair önlem adı altında yapılan uygulama padişah tarafından kabul görmemiştir.*”

⁵² İlhan Şahin- Feridun Emecen, s. 10/27.

⁵³ Hadidi; “*der beyan-ı huruç-ı şehkulu nam kızılbaş ez- teke – ili serdar-ı rafizi evbaş ü kallaş Kızılbaş ehline ol baş olmuş, Harami, Rafizi evbaş olmuş, Cihanun onmadığı oldu yoldaş, Harami hirsuz oldu hep Kızılbaş* Sayfa 332,

⁵⁴ Feridun Ahmet Bey, *Münşeatü's Selatin, Darü't- Tıbâati'l-* Amire Matbaası, İstanbul, 1858, c.1, ss. 351-355.

Osmanlı tarihçisi Hadidi, Tevarih-i Al-i Osman adlı manzum tarihinin Kızılbaşları tavsif eden bir bölümünde Kızılbaşlarla ilgili bilgi verirken Kızılbaş adlandırmasının tarihi seyir içerisinde almış olduğu farklı anlamları belirterek şu bilgileri vermektedir:

“DER SIFAT-I KIZILBAŞ-I KALLAŞ Ü EVBAŞ

*Diyar-ı şarkda bir kavm zahir
Olup tutdu cihanı evvel ahir
Kızıl tacı başında sufi adı
Müsülman şeklidi kafir nihadı
Harami cümlesi kalla ü evbaş
Okavme der cihan halkı kızılbaş
Kızılbaş'a Şeh İsmail idi şah
Mudill ü Rafizi bi- dinü gümrah
Kapusu mülhidi mürtedde me'men
Adu Peygamber'e Allah'a düşmen
Harab etmiş nice minber, mesacid
Hem ihrak etmişidi çok merakıd
Bu ma'lum olmuşidi her diyara
Ederdi sebb-i ashab aşikara
Adusıyidi ashab-ı kibarun
Ali'den gayrısunun çar- yarun
Mesacid yıkdı men etdi namazı
Bana eylen dedi ancak niyazı
Nikah-ı şer'i men etdi o batıl
Değül idi Kelamullah'a kail
Adı şeyh idi amma kendü şeytan
Ki sevmezdi anı kafir, müsülman
Salar bi-had halife koyuo adın
Cihan içre beşer-suret şeyatin
Edüp Rum u Arab'da hile vü al
Kamu cühhali ederlerdi izlal*

*Heva-yı nefse görürler muvafık
Uyar mezheplerine her münafık
Cihanun cahilin dinden çıkardı
Koridi Kible'yi şarka akardı
Diyeydük fitnedür ahir zamana
Ya deccalidi seyr etdi cihana
Muti olmuşdu Tebriz ü Horosan
Kamu Bağdad u Kürdistan-ı Gilan
Anun olmuşıdi taht-ı müşa'şa
Dahi Şiraz u Kirman, Yezd ü Berda
Kızılbaş idi Rum'dan ta der-i Çin
Nice Çin tutdu şark u garbun için
Harac u bac alır Hindüstan'dan
Arab sultanı korkar idi andan
İnayet eyledi İslam'a Allah
Getürdi taht-ı Rum'a bir ulu Şah”⁵⁵*

Safeviyye tarikatının devletleşmesi, kurucusu olan Şah İsmail ile Osmanlı Devleti'nin her anlamda mücadele edilecek muhalefet unsurunun oluşmasına sebep olmuştu. Buna bağlı olarak Kızılbaş kavramı da siyasi ve dini belirli grupları ifade etmek için kullanılmıştır. Özellikle bu kavramın dini olarak belirli bir grubu temsil eder hale gelmesi Osmanlı Devleti'nin Safevi Devleti'ne yönelik politikalarının alt yapısını teşekkül etmesinde önemli bir yeri vardır. Osmanlı Devleti, Kızılbaş adlandırmasıyla devlete muhaliflik ve isyancı zümreler anlamında kullanmıştır.

Kızılbaş kavramının daha doyurucu olarak anlaşılabilmesi, ilişki içerisinde olduğu diğer kavramları kavrayabilmek ile mümkündür. Birincisi Babailiğin iki türevinden biri olan Bektaşilik'tir.⁵⁶ Ahmet Yaşar Ocak'ın verdiği bilgiler doğrultusunda; Babailer hareketinin 14. Yüzyıldaki devamları olan Rum Abdalları, inanç yönünden Babailer'in bütün mirasına sahip bulunuyordu. Rum Abdalları, ilk Osmanlı beylerinin kendilerine yaptırdıkları zaviyelerinde birçok mürid yetiştirdiler. Özellikle Hacı Bektaş kültü etrafında merkezileşen faaliyet alanları, 15. yüzyılın bitimine doğru, bugün de “Bektaşilik” adıyla bilinen ve Osmanlı Devleti'nin en

⁵⁵ Hadidi, ss.355-357.

⁵⁶ Ahmet Yaşar Ocak, **Babailer İsyanı**, Dergâh Yayınları, Baskı, İstanbul, 2016, ss 248-251. (Bİ)

büyük ve en prestijli tarikatlarından biri olacaktı. Teşekkül devirlerinde Rum Abdalları eliyle tesis edilen tekke ve zaviyelerde Bektaşiliğin başlangıç çehresi teşekkül etmeğe başlayacaktı. Ahmet Yaşar Ocak: *“Günümüz Bektaşileri ve Alevileri, (Kızılbaş) aslında Babai hareketinin derleyip toplayarak bir araya getirdiği, birbirleriyle irtibatlandırdığı ve böylece bu isyana kadar (Babai isyanı) muhtelif kesimler halinde yaşamakta iken, onun aracılığıyla Anadolu’da 13. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren aynı amaç uğruna bir araya gelen heterodoks zümrelerin”* devamından başka bir şey değildir.⁵⁷ *“Bektaşiliğin ve Kızılbaşlığın bugün bile bize tanıdık yapısını kazandıran temel 15. yüzyılın sonlarından itibaren İran propagandası ile Anadolu’ya giren Hz. Ali kültü, Oniki İmam kültü, Kerbela matemi kültü gibi Şii kültleridir”.*

Bektaşilik, tarikat sistemine bürünen bir yapılanma içinde olurken Kızılbaşlık ise içerisinde hâkim karakteri olarak daha çok ‘sufi’ eğilimlerde olmakla birlikte kendi sınırları içinde kapalı bir toplumsal yapı içerisinde gelişimini devam ettiren bir inanç ve siyasi mahiyeti yönündende bir ‘hareket’ niteliğine sahiptir. Bektaşiliğin sosyal tabanı hepsi birer halk sufisi olan Türkmen babaları iken Kızılbaşlığın tabanı Türkmen babalarının hitap ettiği Türkmen zümreleridir.⁵⁸ Nitekim, *‘Bu iki yapı arasında en önemli farklardan biri, Bektaşiliğin Osmanlı merkezi idaresiyle problemsiz olmasına karşın Kızılbaşlığın devletin otoritesinden uzak, zaman zaman devlete muhalif bir hareket içerisinde olmasıdır. Bektaşiliğin özellikle Balım Sultan zamanı itibariyle Osmanlı Devleti yönetimiyle yakın ilişkiler kurması ve mücerret dervişlik erkanı hasebiyle Bektaşilik ile Kızılbaş toplulukları arasındaki farklılıklar daha da belirginleşmiştir,*⁵⁹ zaman içerisinde ortaya çıkan bu farklılıklar kendilerine farklı siyasi müttetikleri de edindirme konusunda da yine karşı karşıya getirecekti.

Göze batmayacak kadar farklılık gösteren Bektaşiliğin ve Kızılbaşlığın ana gövdesi zaman içerisinde özellikle, Safevi tarikatının başlangıcındaki ideolojiden tamamen farklı bir ideoloji ile siyasi bir oluşum göstermesiyle ve Balım Sultan’ın *“Bektaşî Erkanını”* çok net bir ayırım olduğunu belirtecek özelliklere sahip olacak şekilde yeniden belirlemesinin ardından, giderek Kızılbaşlık ve Bektaşilik şeklinde

⁵⁷ Ocak, **Bİ**, s.250.

⁵⁸ Ahmet Yaşar Ocak, **Türk Sufiliğine Bakışlar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, ss.19-20

⁵⁹ İlyas Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik**, s. 56.

ikiye ayrılmıştır.⁶⁰ 16.yüzyılda yaşamış ve Alevi-Bektaşî ortak inancında “Yedi Ulular” adıyla anılan Fuzulî, Hatayî, Pir Sultan, Nesimî, Kul Himmet gibi çok değerli şairler arasında yer alan Fazıl oğlu Mehmed Yemini aşağıdaki ifadeleriyle değişimi göstermektedir:

“Hubb-i habib olanlara Şah ola destgir

Rah-ı necata irgüre ayn-ı inayete

Buğz ile ism-i Hayder-i inkâr eden hare

Lanet revadır eyla ol ehl-i şenaate”⁶¹

16. Yüzyılda yaşamış olan Aziz Mahmud Hüdayî’nin Tezakir’i Hüdayî adlı eserinde Işık taifesi hakkında “*Işık taifesi ve anların habaseti vasolunmaz her daim Kızılbaşın zuhur ve intişarın temenni iderler idi*” böyle bilgi vermesi Kızılbaşlık ve ışık terimleri arasında farklı bir kullanım olduğunu göstermekle birlikte ilişki içinde olduklarını da göstermektedir.⁶²

Kalender ve *Işık* kavramlarının bazen Kızılbaş olarak kabul edilen şahısları belirtmek için kullanıldığı ortaya çıkmakla beraber bu iki kavramın Kızılbaş ismiyle aynı anlamlı olmadığını kaynak olarak ele aldığımız belgeler bize göstermektedir. Genelde Kalenderî ve Işık tabiri Kızılbaşlık propagandalarına eğilimli olan sufi çevreler için kullanılmıştır⁶³. Nitekim belgelerde Işık tabiri kullanılırken bir tekke ya da dergâhın isminin geçmesi bunu doğrulamaktadır. Peçevî tarihinde ise “*Ne kadar ıstık ve Abdal namına akidesi na-pak bed mezheb var ise yanına cem olmağla yigirmi otuz bin eşkıya idüğü tahkika irmişdir*” Kanunî Sultan Süleyman Dönemi çıkan isyanlardan biri olan Kalender Çelebi isyanında Kalender’in etrafında toplananlar için kullanılan ifadelerden *Kızılbaş* ve *Işık* kavramlarının arasındaki farklılığa değinmesi az önce bahsettiğimiz Bektaşilik ve Kızılbaşlık ayrımında olduğu gibi bu iki kavramın ayrıca belirtilmesi önemli bir olgudur.⁶⁴

Abdûlbakî Gölpınarlı’nın belirttiğine binaen İran’a bağlı Kızılbaşlara *Işık* denildiği gibi Hurufilere de *Işık* denmektedir.⁶⁵ Osmanlı Devleti yönetiminde bu

⁶⁰ Üzümlü, s.57.

⁶¹ İsmail Özmen, **Alevî- Bektaşî Şiirleri Antolojisi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, Cilt:2, s.34.

⁶² Aziz Mahmud Hüdayî, **Tezakir-i Hüdayî**, Süleymaniye Ktp., Fatih Koleksiyonu, No. 2572, vrk. 89a.

⁶³ Mehmet Fuad Köprülü, **Anadolu’da İslamiyet**, s.78.

⁶⁴ Peçevî İbrahim Efendi, **Tarih-i Peçevî**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kol., no: 2094, vrk 47’a-47b; Peçevî İbrahim Efendi, **Peçevî tarihi**, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, s.125.

⁶⁵ Abdûlbakî Gölpınarlı, **Hurufilik Metinleri Kataloğu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2. Baskı, 1989,

grubun tamamına abes olarak görülmemiştir. Işıkların arasında, ‘Ehl-i bid’at bi-mezheb’, ‘ferik-i zındık ıfık taifesi’ ve ‘kalenderi mülevves ıfık-ı hod-harab’ ifadeleriyle anlatılanlar olmakla beraber Yavuz Sultan Selim’i 1514’de Tebriz’de karşılayanlar arasında ‘bir alay postlu Işık’ ın da olduğunu bilgisini bilmekteyiz.⁶⁶

Kalenderi zümreler, Safevi Devleti propagandasının en verimli aldıkları kesimi teşkil ediyordu. Şah İsmail bir şiirinde şöyle diyordu:

“İki alemde sultandır Kalender
Kadimi küfr ü imandır Kalender
Kalender Mustafa vü Murtazadır
Zihi cism ile candır Kalender
Cihan içinde ser ta pa berehne
Şahın aşkına kurbandır Kalender
Velayet ka’besin açdı Hatayi
Gulam-ı şahı merdandır Kalender”⁶⁷

Safevi Devleti’nin kurulmasıyla birlikte Kalenderiliğin nasıl bir dönüşüm içine girdiğini gösterebilmek ayrı bir çalışma konusudur. Ancak bu dönemle birlikte Kalenderi grupların bazısının Kızılbaş olduğunu Işık taifesinde Kızılbaşlığa ait birtakım faaliyetlerin etkilerinin çoğaldığı söylenebilir. 16. yüzyıldan sonra Kalenderi unsurların “Erenler serveri Ali namını başlarına tac eylemişlerdir” söylemi ile Avrupalı yazarlar ve seyyahlar da Kalenderilerin, gezip dolaştıkları her yerde “Şahı merdan aşkına” lafızlarıyla yiyecek dilendiklerine işaret ettikleri bilinmektedir.⁶⁸

16. yüzyıl Kalenderi şairlerin şiirlerinde Hz. Ali, Şeyh Haydar ve Şah gibi kelimelere bolca görmek mümkündür. Örneğin Kalender Çelebi⁶⁹ bir şiirinde şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Ey gönül şad ol Muhammed Mustafa devranıdır
Meşreb-i Şah- ı velayet Murteza devranıdır
Her taraftan hikmetullah sır-ı Şah oldu zuhur
Şah Hasan ü Şah Hüseyin’im Kerbela devranıdır”⁷⁰

⁶⁶ Müneccimbaşı, s.55.

⁶⁷ Şah İsmail, **Hatayi Divanı**, haz. Sadeddin Nüzhet Ergün, **Şah İsmail Safevi Edebi Hayatı ve Nefesleri**, İstanbul Maarif Kütüphanesi Matbaası, İstanbul, 2. Baskı, s.161.

⁶⁸ Ahmet Yaşar Ocak, **Kalenderiler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 141.

⁶⁹ Ahmet Yaşar Ocak, **Selçuklular Osmanlılar ve İslam**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s.76.

1.2.2. Zındık (Zendik) – Zenadika

İslami dönemin başlangıcından itibaren incelediğimizde islam kaynaklarında ilk kez, islam devletlerinden Emevi Devleti'nin özellikle son zamanlarında itibarını ve gücünü kaybettiği kendisine karşı keskin bir muhalefetin oluşmasından itibaren bu kavrama rastlanılmaktadır. Kanaatimizce zaman içerisinde oluşan muhalefeti tamamen siyasi sebeplerden kaynaklanan, hakimiyeti kaybediş olmaması adına kitleleri harekete geçirip hakimiyeti kuvvetlendirmek için 'zındık' kavramının kullanımını islami literatüre eklemlerken değişikliğe gidip "*Tanrıya inanmayan*", hatta "*Sünnilere göre Müslüman olmayan herkes zındıktır*"⁷¹ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Arap müelliflerinin dikkatini çeken bu kavramı araştırdıklarında kökeninin Farsça olduğunu tespit etmişlerdir. Farsça kökenli zındık veya zendik kavramının Sasani İmparatorluğu zamanında "*düalist*" inanç özellikleri gösteren Seneviyye'yi güçlendiren ve yayılmasında etkili olan Zerdüşt Mani ile ilgili olduğunu tespit etmişlerdir. Mâni, Zerdüşt'ün ünlü kitabı Avesta'ya yazdığı yorumları içeren kitabına "*Zend-Avesta*" (Avesta'nın Yorumu) adını vermişti. Araplar, kitabın adlandırmasından "*zend*" kavramını, zend'e inanan anlamıyla, kendi telaffuzlarıyla birleştirerek "*zendik*", "*zındık*" (çoğulu "*zenadika*" veya "*zenadık*") ve "*zendeka*" kelimelerini türetmişlerdir.⁷²

Gulam Hüseyin Sadıki'ye göre, başlangıçta Maniheiztlerin, ardından da Mazdekilerin "*zendik*" adıyla bilindiklerini belirtir. Bunun mukabilinde orta çağ Müslümanları tarafından asıl manasında Mani inananlar anlamında kullanıldığını belirten, bu kavramın orta Farsçadaki "*zendik*" kelimesinden geldiğini, "*zendik*"'in Sasani döneminde "*Zend'i uygulayan*", yani Avesta'yı batını bir tarzda yorumlayan, tevil eden, maniheizt olsun yada olmasın, netice itibarıyla sapkın (heretik) kabul edildiğini H.C. Peuch bildirmektedir. Peuch; "*MS. 260 dolaylarında, o zamanlar resmen Mazdekizm'i benimsemiş olan Sasani İmparatorluğu'nun merkezi yönetimi, İran'ın düalist inancını o zamana kadar duyulmadık yorumlarla tepetaklak etmiş*

⁷⁰ Özmen, Cilt:2, s.26.

⁷¹ Haçerlioğlu, s. 573.

⁷² Ahmet Yaşar Ocak, **Zındıklar ve Mülhidler (ZM)**, Timaş Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, ss.38-40.

olan Maniheiztleri sapkın ilan etmiş ve zendik terimiyle adlandırarak ülkenin her yerinde zendik avına çıkmıştı”.⁷³

X. ve XI. yüzyıl İslam aleminde kaleme alınmaya başlanılan *milel ve nihal* (*din ve şeriat*) kitaplarının çoğunun *zendeka* terimini kullanmaya başlamaları ennihayetinde yalnız kadim ve köklü İran dinlerini değil, İslamiyette’de artık kendini gösteren ve ehl-i sünnet olmayan dini ve felsefi inançları ve doktrinlerin tamamını içine alacak bir anlama sahip olmuştur.⁷⁴

Bernard Lewis’in: “Sünnilik dışı her türlü şüpheli. İnancı, materyalizmi, ateizmi, agnostisizmi ve eninde sonunda konumuzla ilgili olarak ta çok önemsemiğimiz, inanç, devlet ve toplum düzeni için tehlikeli olduğuna inanılan her türlü fikri ve dini eğilimi belirleyen bir terim olmuştur. Bu tür eğilimleri “Sünnilik dışı olma” ortak noktasında toplamak mümkündür”.⁷⁵ Ahmet Yaşar Ocak’a göre: “Zendeka ve ilhad, ne tür olursa olsun, Sünni İslam’a muhalif bütün inanç ve hareketler demektir. İslam dünyasında daha ilk devirlerinden itibaren tasavvuf hareketi ve hareketin mensupları, yani mutasavvıflar ve sufiler, dönemin ulema sınıfı tarafından zındık ve mülhid olarak damgalanmış ve resmi otoriteler tarafından, özellikle Kuran-ı Kerim’de bu minvalde bir ayet olmamasına rağmen genellikle ölüme mahkûm edilmişlerdir”.⁷⁶

Osmanlı İmparatorluğu’nda, bilhassa kentli sufi çevrelerdeki *zendeka* ve *ilhad* oluşumlarının dini ve ideolojik alt yapısını tam manasıyla kavrayabilmek için, 14. yüzyılın sonlarında İran’da teşekkül eden Mısır dahi Ortadoğu’daki bütün heteredoks unsurları çok sıkı bir şekilde etkisi altına almış bulunan Hurufilik inancının 15. ve 16. yüzyıl süresince Osmanlı İmparatorluk topraklarındaki etkisini gözden geçirmek gerekiyor. Bazı sufi gruplarda farklı biçimlerde zuhur eden zındıklık ve mülhidlik sempaticizminin inanç olarak Hurufiliğin hem uluhiyyet kavramıyla hem de mehdilik anlayışıyla sıkı sıkıya bağlantılı olduğunu görmekteyiz.⁷⁷

Timur İmparatorluğu’nun sıkı bir takibatına uğrayan Hurufiler, daha sonra Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah’a karşı 1467’de bir isyan tertip etmişler. İsyan neticesinde çok sert bir şekilde bastırılmış olup isyanın başını çeken Fazlullah

⁷³ Ocak, **ZM** s.42.

⁷⁴ Ocak, **ZM**, 43.

⁷⁵ Ocak, **ZM**, s.44

⁷⁶ Ocak, **ZM**, s.47.

⁷⁷ Ocak, **ZM**, ss. 182-184.

Esterabadi'nin⁷⁸ kızı da dahil beş yüz taraftarıyla yakalanıp idam edilerek cesetleri yakılmıştır.

Hurufiliğin Anadolu coğrafyasında, Mir Şerif ve özellikle büyük Azeri şairi İmadeddin Nesimi (ö. 1408) tarafından yayıldığını Abdülbaki Gölpınarlı'dan bilmekteyiz. Her iki şahsın kendilerini Hurufiliğe yakın hissetmeleri ve bu denli sahiplenmeleri ehl-i sünnete karşı açık bir reddiye olmasa bile içinde barındırdığını belirtebileceğimizi düşünüyoruz.

Nesimi, Anadolu'da Hurufiliğin bilhassa Bektaşiler ve Kızılbaş nüfuzu içinde (Aleviler) yayılmasında en büyük rolü oynayan kişilerin başında gelir. Ahmet Yaşar Ocak'ın verdiği bilgilere göre; *“Mir Şerif ve kardeşi Anadolu'ya gelirken Esterabadi'nin kitapları ile birlikte Hurufilik üzerine yazılmış çok sayıda kitaplar getirdiğini, Nesimi'nin ise geniş çaplı Hurufi propagandası yaptığını ve hatta sistemli ve başarılı propagandalarının neticesi olarak Fatih Sultan Mehmet zamanında saraya nüfuz edebilmişlerdir”*. Nitekim sarayın yöneticileri Hurufilerden rahatsız olmuşlar ve kurtulmanın yollarını aramışlardır. Hurufilerin hulul inancına sahip olduğunu ortaya çıkarmaları, ardından da Hurufiler yakalanmaya başladı. Devam eden süreçte Fahreddin-i Acemi, *“Üç Şerefeli Cami”*inde halka hitaben Hurufiler'in inançlarını ve yaptıklarını anlatmıştı. Cami'de yapılan bu bilgilendirmenin neticesinde *“Hurufiler'in zındık ve mülhid olduklarına, bu yüzden idam edilmelerine ve sonra cesetlerinin yakılmasına karar verilmişti”*.

Bu olayın ardından, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Hurufiler için zor zamanlar başlayacaktı. 16. yüzyıl boyunca devam edecek olan çok sıkı tutulan takibatların muhatabı olacaklardı. Ölümle neticelenen cezalara muhatap tutulmalarının başlangıcını izah ettiğimiz olay oluşturacaktı.⁷⁹

1.2.3. Rafıza

İslam literatüründe İslam halifelerinden Ebubekir ile halife Ömer'in halifeliklerini kabul etmeyerek Ali'nin halifeliğini kabul edenler anlamında genel bir kabul bulunmaktadır. Bu inançtaki insanları temsil eden görüş ise Rafızılık'dır.⁸⁰

⁷⁹ Ocak, **ZM**, s.187.

⁸⁰ Hançerlioğlu, s. 427.

“Rafıza” çoğulu revafız kelimesi, “terk etmek” anlamına gelen “rafaza” fiilinden türemiştir. Sözlük anlamı ‘bir şeyi terk etmek ve ayrılmak, dağılıp gitmek, tard etmek, başıboş’ bırakmak anlamlarının karşılığıdır.⁸¹ Selçuklu hakimiyeti zamanındaki kaynaklarda hiç rastlanmamasına rağmen Osmanlı kaynaklarında sıkça yer alan bir adlandırmadır.⁸² İstilah manası; ‘sözlük anlamına uygun olarak gelişen Rafızılık, Zeyd b. Ali’yi terk ederek, sahabeye karşı olmak dolayısıyla onları eleştirenler anlamına gelmektedir’. Bu fikri benimseyenlere Rafizi denmiştir.⁸³ 14. yüzyılın ortalarında İbn Battuta ‘Rihle’adlı eserinde Sinop halkının, kendisinin ve yanındakilerinin ‘rafizi’ olduklarından şüphe duyduklarını, bu durumu da kesinleştirmek için kendilerine bir tavşanın gönderildiğini nakleder. O, tavşanı kesip yediklerini ve böylece şüphenin ortadan kalktığını bildirmektedir. İbn Battuta, o devirde Anadolu’da, sonradan Osmanlı kaynaklarında Kızılbaş olarak zikredilecek binevi ‘proto- kızılbaş’ zümrelerin bulunduğunu ve kendi başına gelenlerden yoka çıkararak onların tavşan etini yemediklerini belirterek dolaylı olarak bizlere göstermiş oldu.

15. yüzyılda Sarı Saltık şöyle söylemektedir: Şerif (Sarı Saltık) eyitdi: Şu Acem’den kimi bulursanız kurun, bu mel’unlar hep Rafizilerdir. Kıyamete dek müfsidler bu Acem milkinden geliserdür. Hayırlı taife değildir. 15. Yüzyılda rafizi olarak nitelendirilen Acemler, bir yüzyıldan fazladır İmamiye mezhebine mensup bulunan İranlılardır.⁸⁴

II. Bayezid 1489’da Arnavutluk seferi dönüşü başarısız bir suikaste uğruyor ve bu suikasten bahsedilirken kaynaklarda Kalenderileri rafizi olarak nitelendiriyor. Bu yüzyıldan başlayarak sonraki yüzyıllarda da Osmanlı müellifleri eserlerinde sürekli Kalenderleri Rafizi olarak vasıflandırmıştır. Rafz kelimesi bazen ilhad ile birlikte zikredilmekte ve yine Kalenderiler’i *ehl-i ilhad* olarak tavsif etmektedirler.

İlhad ve *Mülhid*’in Osmanlı müelliflerince yukarıda bahsedilen terimlerle beraber kullanmaları hasebiyle belirlenen zümreler dışındaki zümreleri Müslümanlık dışı öğreti olarak kabul ettiklerini göstermeleri bakımından önemlidir.⁸⁵ İslam

⁸¹ Ömer Faruk Teber, **XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Ankara, 2005, s.19.

⁸² Ocak, **ZM**, s.67.

⁸³ Teber, s.27.

⁸⁴ Ahmet Yaşar Ocak, **Sarı Saltık**, Kitap Yayınevi, İstanbul, s.25.

⁸⁵ Ocak, **ZM**, ss. 1-7.

heterodoksisinin bir bakıma belli ölçüde uzantısı olduğu kadar kendine mahsus nitelikler taşıyan Türk heterodoksisinin iyice incelenip anlaşılması ve onu meydana getiren unsurların ve çeşitli tarihi şartları, etkenlerin daha doğru teşhis edilebilmesi için bu gibi terimlerin iyi kavranabilmesi konumuzun gereği olarak çok önemlidir. Nitekim bu konularla ilgili ihtiyati nitelikte bilgileri verdikten sonra Osmanlı İmparatorluğu için çok önemli bir diğer kavram olan *Heterodoksi*'yi daha yakından bakmalıyız.

1.2.4. Heterodoks

Kelimenin manası hakkında Ahmet Yaşar Ocak şu şekilde bir değerlendirme yapmaktadır: “*Heterodoksi kelimesi bir teoloji terimi olarak dahi sapkın anlamını değil, kabul edilmiş resmi din anlayışına, yani ortodoksiye karşıt, aykırı olan din anlayışını ifade etmektedir. Sosyal tarih deyimi sıfatıyla kullanıldığı zaman, heterodoksi teriminin birbirleriyle bağlantılı üç boyutu kastedilir:*

1. *Siyasi Boyut: Bu yönüyle heterodoksi, siyasi iktidarın desteğindeki ortodoksi (resmi din, ehl-i sünnet) nin aksine, bir siyasi iktidar desteğinden yoksundur.*

2. *Sosyal Boyut: Ortodoksinin sosyal tabanı, tepede siyasi iktidar olmak üzere, bürokrasi ve şehirli halktır. Oysa heterodoksinin sosyal tabanı, özellikle Türk tarihi söz konusu olduğunda, geneli itibariyle, köylüler ve konar-göçer ahalidir.*

3. *Teolojik Boyut: Ortodoksi genellikle, daha baştan belirlenmiş, sınırları tespit edilmiş bir teolojiye dayanır. Halbuki heterodoksi, daha ziyade senkretik, yani çok çeşitli inançların bağdaştırılmasından oluşan bir yapı sergilemektedir”.*⁸⁶

Kızılbaşlar için kullanılan Heterodoks kelimesini “*Anadolu Kızılbaşlığı*”ı manasında üreten araştırmacı, İrene Melikoff ve öğrencisi Ahmet Yaşar Ocak’tır. Kabul edilmiş olan, resmi olarak kabul edilen inancın dışında olan inançları ve onlara inanan zümreleri ifade etmektedir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu’nun ehl-i sünnet inancı dışındaki inançları rafizi olarak kabul edip öyle muamele etmesi. Niteki

⁸⁶ Keven, s.49.

Osmanlı toplumunda “heterodoks” olarak anlam verilen topluluk Kızılbaşlar iken, Safevi Devleti’nde kabul edilen heterodoks topluluk ise Sünniler olmuştur. Türk heterodoksisini İrene Melikoff: “*Ne tam olarak İslam’ı özümsemeyi ne de atalarının inançlarından kopmayı başarabilen sosyal toplulukların dini*” olarak tanımlamaktadır.⁸⁷

Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti ilişkileri çerçevesinde olumsuz bir mana verilen *Kızılbaş* ve onunla aynı muameleyi gören diğer kavramlar Osmanlı Devleti merkezîyetçiliği ve Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti ilişkileri dahilinde özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı emperyal yayılmacılığının söz konusu olduğu Anadolu coğrafyasında, bünyesine barışçıl ya da askeri yöntemler yoluyla kattığı beyliklerin bakiyelerinin bazen doğrudan bazen de dolaylı tutumları şekillendirecekti. Bu tutumlarda özellikle Kızılbaş ayaklanmaların ortaya çıkardığı olumsuz hava ile birlikte dini çağrışımları olan bir kavrama dönüşmüştür.

Kızılbaşlar ve *Kızılbaşlık* beklenen oranda başarılı olamamıştır. Osmanlı Devleti’nin sert politikaları neticesinde Yavuz Sultan Selim ve ardılı Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde büyük yenilgilere maruz kalmışlardır. Nitekim ulema unsurlarının çıkardığı fetvalar devlet nezdinde Müslüman Türk devleti olan Safevilere müdahaleyi haklı bir zemine oturtmayı başaramışlardır. 16. yüzyılda İran coğrafyasından farklı olarak Osmanlı topraklarında tahkir ve aşağılama amaçlı kullanılan *Kızılbaş* kavramı 19. yüzyıl sonlarından itibaren İttihat ve Terakki politikaları doğrultusunda kendisine yüklenen pejoratif anlamlardan kurtarılarak yerini Aleviliğe bırakmıştır.

⁸⁷ Melikoff, s.102.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ VE KIZILBAŞLIK

2.1. OSMANLI DEVLETİ KURULUŞ DÖNEMİ ANADOLU: MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİSİ EKSENİNDE SİYASAL, DİNSEL VE KÜLTÜREL DURUM

Kuruluşu menkıbelere dayalı çok sayıda anlatımı olan Osmanlı Beyliği'nin siyasi olarak kısa sürede çok güçlü varlık göstermesinin etkenlerinin içinde 13. yüzyıl Anadolu coğrafyasının içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik ortamın önemli rolü vardır.⁸⁸ Anadolu, kayı boyuna dayanan Osmanlı hanedanının tarih sahnesine çıktığı 13. yüzyılın sonlarına doğru neredeyse Türkleşme ve İslam olma görüntüsünü tamamlamış bir görüntü arz etmekteydi.⁸⁹ 11. yüzyılda Selçuklu Devleti'nin teşekkülü sırasında, Türkmen unsurların öncelikle İran ve Azerbaycan'a doğru gittikçe artan göçleri, yerleşik devlet sistemine sahip olan Selçukluları bu unsurların görece daha rahat hareket edebileceklerini düşündükleri hudut boyları olan Suriye ve Anadolu'ya yönlendirerek bu coğrafyalara yönelik fetihleri meşru bir zemine oturtabilmişlerdi.⁹⁰

13. yüzyıl Anadolu'su bir hayli çetin şartlara sahipti. Anadolu Selçuklu Devleti'ni⁹¹ yıkıma bir adım kalaya götürecek büyük halk isyanı Anadolu'nun çehresini çok değiştirmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti yönetimine karşı gerçekleştirilen Babai İsyanı (1239-1240) kanlı ve şiddetli idi. Anadolu Selçuklu Devleti toparlanmaya fırsat bulamadan 1243'te Anadolu coğrafyasında, otoritesi Köseadağ savaşıyla Moğol güçlerinin eline geçmişti. Devletin dağılma süreci ve kargaşa ortamı aslında bir sonraki döneminde başlangıcı sayılabilirdi. Nitekim isyan eden konar-göçer kitleler Moğol akınları sonucunda Anadolu'nun batısında yoğun bir nüfus hareketliliğine sebep olmuşlardı. Hemen akabinde özellikle Anadolu'nun

⁸⁸ Feridun Emecen, "Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi", **Osmanlı Siyasi Tarihi, Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya**, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1998, Cilt: 1 sayfa 5. (IRCICA)

⁸⁹ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 505.

⁹⁰ Turan, s.505.

⁹¹ Muhammed bin Havendşah bin Mahmud Mirhand, **Ravzatu's – Safa fi Sireti'l Enbiya ve'l-Müluk ve'l- Hulefa (Tabaka-i Selçukiyye)**, (Çev. Erkan Göksu), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015, ss. 267-273.

hemen her yerinde yer alan güçlü beyler yarı bağımsız ya da bağımsız olarak beyliklerini kurdular⁹². Neticede Anadolu'da Moğol valileri yönetiminde Beylikler Dönemi başlamıştı. Moğolların saldırgan siyaseti hasebiyle Orta ve Doğu Anadolu yaylalarında geniş kitleler halinde yaşayan konar-göçer Türkmen boyları, Bizans'ın doğu, Anadolu'nun batı serhatlerinde adeta yığılı bir görüntü vermekteydi. Karadeniz'in dağlık kesimi ile Kastamonu'dan Antalya'ya uzanan dağlık bölgeler, Azerbaycan ve Orta Asya'daki eski otlaklarını kaybeden Türkmenlerle nüfus yoğunluğu yaşamaktaydı. Türkmenler beraberinde geldikleri çok sayıda Şeyh, Derviş Baba, Abdal ile birlikte idiler ve söz konusu Türkmen boylarının manevi hayatlarında İslamla tanışmalarından itibaren önemli rol oynuyorlardı. Nüfus yoğunluğu içinde kendilerine geldikleri yerden çok daha iyi ve sınırsız hareket edebilecekleri bir ortam bulan Alpler uc sınırlarında tımar sağlanmış şekilde koğuştanmışlardı. Adeta babadan oğula geçen bir uygulama ile İslami teyidi sağlayıp eski “*alperenlik*” geleneğini “*gazi*”liğe dönüştürdüler.⁹³

Yeni fırsatlardan yararlanmayı planlayan şehir insanları; ulema, sanatkâr, tüccar, esnaf grupları, çiftçiler gibi Orta ve Doğu Anadolu'nun yerleşik halkının bir bölümü de bu yeni topraklara geldiler ve halihazırdaki şehir, kasaba ve köylere yerleşerek faaliyetlerine başladılar. Müstakil görüntü veren Türkmen beyliklerinin iktisadi alt yapısını oluşturmada önemli görevler üstlendiler. Özellikle ahilik teşkilatı bu organizasyonda oldukça önemli bir yere sahip oldu.⁹⁴

Öte yandan İlhanlı hükümrânlığı altındaki eski Selçuklu merkezlerinde halihazırda yüksek İslam'ın temsilcileri olan Mevleviler, bu yeni beyliklerin geleceğini parlak görerek özellikle bey ailelerine nüfuz ettiler, gayri sunni unsurların tesirlerini hafifletip dengeleyerek üst yapıda etkili oldular ve beylik merkezlerinde

⁹² Turan, s.451.

⁹³ Mevlâna Mehmed Neşri, **Cihannuma**, (Haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 20-46.; Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VIII, Ankara. 4. Baskı, 1991, ss. 27-28; Paul Wittek, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu**, (Çev. Fatmagül Berktaş), Pencere Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2017, s.19.

⁹⁴ Neşet Çağatay, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1974, ss. 152-156.; Mübahat Küçüköğlü, **Osmanlı'nın Sosyo- Kültürel ve İktisadi Yapısı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018, s.50.; Mehmet Şeker, **Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, ss. 132-136

Mevlevihaneler kurdular. Bütün bu gelişmeler Batı Anadolu’da teşekkül etmeye başlayan beyliklerin ortak özelliklerini teşkil etti.⁹⁵

Anadolu Selçuklu Devlet mirasına eski Türk geleneklerinden meşruluk sağlayarak sahip çıkmaya en istekli siyasi güç olan Karamanoğulları, eski devlet merkezine hâkim olup diğer beylikler arasında üstün bir mevki kazandılar.⁹⁶ Anadolu Selçukluların varisi olma iddialarını ve siyasetlerini diğer Türkmen beyliklerine karşı sürdürdüler. Karamanoğullarına rakip olacak yegâne güç Kütahya ve yöresinde kurulmuş, Bizans sınırında yer alan Germinyanoğullarıdır.⁹⁷ Hükümlerini Batı Anadolu’ya kadar yaymayı başaran Germinyanoğulları’nın Türk devlet anlayışının bir neticesi olarak aile üyeleri arasında toprakların bölünmesi ile güçleri azalmış, eski nüfuz bölgelerindeki Türkmen grupları yani aşiret beyleri bağımsız idareler kurmuşlardı. Bunlardan Karesi, Aydın ve Saruhanoğulları deniz fetihleri ile varlıklarını sürdürmüşler; Menteşeoğulları aynı şekilde faaliyet gösterirken, Sinop ve Kastamonu yöresinde Candaroğulları, Doğu Karadeniz yöresinde Trabzon Rum İmparatorluğu sınırlarında Çepni Beyleri, Antalya yöresinde Hamid ve Tekeoğulları, Orta Anadolu’da Eretna ve Kadı Burhaneddin Devleti, Doğu ve Güney Anadolu’da Ramazanoğulları, Dulkadiroğulları bulunmaktaydı. Osmanlı beyliği ise Germiyanogulları ve Candaroğulları gibi iki güçlü beyliğin toprakları arasında cılız mahiyette görünmekte idi.⁹⁸

III. Alâeddin Keykubat yarar hizmette bulunduğundan dolayı Ertuğrul Bey’e Söğüt ve Domaniç’i yaylak-kışlak olarak vermişti.⁹⁹ Oğlu Osman Bey’de aynı bölgede çoğunlukla hayvancılık ile geçimlerini sağlayan, Bizans’a akınlar düzenleyen, şehir hayatından oldukça uzak, bozkır kültürü ile yaşayan, sosyal hayatta ise dervişlerin, babaların ve abdalların etkin olduğu bu topluluğun başına geçmişti.¹⁰⁰

Osman Bey (1299- 1324), güçlü olmanın yolunun kalabalık olması gerektiğinin bilincinde olarak bölgesine gelen Türkmen topluluklarını kabul etmişti.

⁹⁵ Mehmet Şeker, **Anadolu’nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı**, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2006, ss.102-108.

⁹⁶ Cumali Bayram, **Karamanoğulları Tarihi**, Gece Kitaplığı, İstanbul, 2016, ss. 1-37.

⁹⁷ Kenan Ziya Taş, “Germiyan Tahtında İlk Osmanlı”, (Haz. Mehmet Ersan, Mehmet Şeker), **Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu III. Germiyanogulları Beyliği**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2017, s. 20.

⁹⁸ Emecen, **IRCICA**, Cilt:1, ss 1-20. Şeker; ss. 70-74.

⁹⁹ Oruç Beğ, **Oruç Beğ Tarihi**, (Haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, ss.8-9.

¹⁰⁰ Oruç Beğ, ss. 14-16.

Aşıkpaşazade eserinde bu durumu şöyle ifade etmektedir; “*Bu Osmanlılar garip sevicidirler*”.¹⁰¹ Osman Bey, kendisine askeri güç katan ve topraklarını genişletebilmesinin sebebi olan konar- göçer Türkmenler’e otlaklık alanlar sağlamış, avlanabilecekleri sahalar açmış ve en önemlisi güvenliklerini sağlayabilmişti. Osman Bey’in itibarını Türkmen unsurlar nazarında ehl-i küffar veya darü’l harb olan Bizans’a (*Rum-ili*)karşı giriştığı gazalar arttırmıştır.¹⁰²

Osman Bey, zaferleri, faaliyetleri ile “Halk İslamı”nı yaşayan zümrelerin maddi, manevi desteğini kazanmış ve onlar için meşru Bey olabilmişti. Beyliğin kuruluş aşamasında Kalenderiye- Melamiye tarikatlarının dervişleri Osman Bey namına savaşmışlar veya savaşlara katılmışlardır.¹⁰³ Bu dönemde sosyal ve dini hayatı tanzim etmekte olan dervişler ve babalar aynı zamanda bulundukları Türkmen aşiretlerinin lideri konumunda insanlardı. Bu derviş ve babalar kendilerine lider olarak kabul ettikleri Osman Bey’i manevi liderleri oldukları aşiretlere de Bey olarak göstermekteydi.

Ayrıca Osman Bey’in büyük bir devlet kuracağı müjdesi Türkmen dervişleri olan Kumral Abdal tarafından kendisine bildirildiği kabul edilmektedir. Şöyle ki; Kumral Abdal, Osman Bey’in henüz beyliğini ilan etmediği zamanlarda, müritleriyle gaza akınları yapmaktadır. Rivayete göre bir gün, Kumral Abdal Ermeni Derbendi denilen bölgede dinlenirken Hızır Peygamber, Kumral Abdal’a Allah’ın Osman Gazi’ ye ve çocuklarına kıyamete kadar sürecek bir padişahlık bahşedeceğini söyleyerek, Osman Gazi’yi bulmasını ve müjdeyi ona vermesini istemiştir. Nitekim Kumral Abdal müritleriyle beraber gelir ve artık Osman Bey ile birlikte gazalara çıkarlar. Buradan anladığımıza göre çok önemli bir Türkmen derviş eliyle Osman Bey’e ve ailesine Allah tarafından “*kut*” verilmiştir. Aşıkpaşazade’nin Osman Bey hakkında yukarıda kullandığı tabir aslında meyvelerini vermeye başlamıştır.

Tahta kılıcıyla kafirleri dize getiren derviş, Osman Gazi’yi Bey olarak kabul etmiştir. Osman Bey’in bir kardeşi veli makamındadır ve ruhu Türkmenler’in en

¹⁰¹ Aşıkpaşazade, ss. 10-50.

¹⁰² Yazıcızade Ali, **Tevarih-i Al-i Selçuk (Oğuzname-Selçuklu Tarihi)**, (Haz. Abdullah Bakır), Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2017, s.758.

¹⁰³ Ahmet Yaşar Ocak, “Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi”, **Din**, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1998, s. 125.

değerli varlığı olan at'a şifa verecek kadar mukaddestir. Diğer kardeşi vasıtasıyla Tanrı kutu Osman Bey'e ve ailesine verilmiştir.¹⁰⁴

Osman Bey'in "*Halk İslamı*"nın liderleri ile kurduğu bağ çok güçlü idi. Tesis edilen rabita neticesinde babalar, abdallar, dervişler çeşitli vesilelerle Osman Gazi'nin Bey'liğini ilan ve tasdik etmişlerdir. Hatta Osmanlı Devleti'nin ilk meşruiyet temellerinin "*Halk İslamı*" inançlarına göre atıldığını kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere dayanarak söyleyebiliriz.

Orhan Bey (1324-1362), bey olur olmaz babası gibi askeri faaliyetlere önem verip Bizans üzerine yürümüştür. Bursa'nın fethinden sonraki ilk önemli başarısı Eskihisar muharebesidir. Kazandığı bu zafer ile Orhan Bey'in Anadolu'daki ve İslam alemindeki şöhreti katlanmıştır. Orhan Bey başında olduğu ve desteklerini kazandığı Türkmen aşiretlerinin de kendisine sağladığı yadsınamaz güçle fetihler gerçekleştirerek beyliğine gelenlerin sayısını artırmıştır. Orhan Bey, babasının adını verdiği beyliği büyüterek devletin temellerini atmıştır. Orhan Bey zamanına kadar bey ve komutanlar neredeyse başkent orasıydı. Ancak Orhan Bey, Bursa'nın akabinde İznik'i merkez ilan ederek "devlet merkezi" kavramı ile merkezileşme yolunda ilk adım atılmıştı. Devlet merkezi olarak belirlediği bölgelerde cami, imarathane yapılması, medreselerin kurulması ve bu kurumlara yöneticilerin atanması devletin işk faaliyetlerini oluşturacaktı. Hemen ardından Orhan Bey divan teşkilatını kurmuştur. Bürokratlarının kılık ve kıyafetlerine dair yaptığı değişikliklerle devlet erkânı ile halkın ayırt edilmesini sağlamıştır.¹⁰⁵

Divanında bulunan vezirler ve askeri sınıfa mensup görevliler başlarına burma tülbent saracaktı. Aynı kararı kurduğu askeri teşkilatta da uyguladı. Türkmen aşiretlerine mensup askerler savaşa giderken kırmızı börk giyerken, Orhan Bey kendisine bağlı askerlere ak börk giydirmiştir. Müsellem adıyla yaya ve atlılardan oluşan daimî bir ordu kurdu. Orhan Bey'in toprakları artık kırsal bölgelerden ibaret değildi ve yönetimi altına kadim ve zengin şehirler girmişti. Bu şehirlere, beyliğine İslam Devleti damgası vuran ilk camileri, medreseleri ve diğer dini yapıları inşa ettirmişti. Orhan Bey kendi kurduğu divanında aldığı kararlarla beyliğine, benzer beyliklerden ayıracak seçkin özellikler kazandırmıştı.

¹⁰⁴ Aşıkpaşazade, ss. 55-60.; Anonim Osmanlı Kroniği, ss. 14-17.

¹⁰⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 11. Baskı, 2015, ss. 103-109.

Orhan Bey konar-göçer olup *Halk İslamı'nı* yaşayan zümrelerle ve onların liderleriyle ilişkilerine özen göstermiştir. Babalar, dervişler, abdallar Orhan Bey'in maddi manevi yanında durmuş, onu desteklemişlerdir. Orhan Bey'in Bey olduğunu ve Orhan Bey'e tabi olduklarını çeşitli yollarla ifade etmişlerdir. Orhan Bey devri konar-göçer Türkmen zümrelerin yönetimle ilişkilerinin değişim sinyallerini verdiği dönemdir. Nitekim hal ve tavırlarını uygun bulmadığına karar verdiklerini beyliğinin ya da devletinin sınırları dışarısına çıkartmaktan çekinmemiştir.

Esasen devletin siyasi, sosyal, askeri, iktisadi ve kültürel müesseselerinin teşekkülüne paralel, merkezi yönetim kendi hakimiyet sınırlarını ihlal eden kişilere ve hareketlere müdahale etmiştir. Osmanlı Beyliği Germiyoğulları'nın baskı ve nüfuzlarına karşı halkını koruma siyaseti izleyerek adalet prensiplerine olan bağlılıklarını ön plana çıkardılar. Ardından komşusu olan beyliklerden Karesioğulları arasındaki mücadelelere taraf olarak katılıp himaye altına alma, bir kısım toprakları tımar veya mülk olarak bırakma, ileri gelen ümerayı kendi askeri sitemlerine alma gibi yollarla beyliğin ilhakını gerçekleştirdiler. Germiyoğullarına ait toprakların bir kısmını akrabalık bağı ile, Hamidoğulları topraklarının bir kısmını satın almak suretiyle ele geçirdiler. Toprak satın alma keyfiyet Osmanlı Beyliği'nin iktisadi gücünün niteliğini mali sıkıntı içerisinde olan komşu beyliklere iyi manada bir propaganda olmuştu. Batı Anadolu beyliklerinin Osmanlı Devleti'ne tabi hale gelmesi I. Murad ve Yıldırım Bayezid zamanlarında tamamlanmış olmakla birlikte Timur'un Ankara savaşı galibiyeti sonrasında yaşanan kısa dönem hariç, Osmanlı Devleti'ne karşı uzun süre direnecek olan tek beylik, Karamanoğulları olacaktı.¹⁰⁶

Sultan I. Murad (1362-1389) Anadolu'da sahip olduğu topraklardan daha fazlasını Balkanlar'da kazanmıştı. Osmanlı gücü Balkanlar'da ilerledikçe merkezden uzaklaşıyordu. Yine bu dönemde beylikler üzerindeki ilerlemeci baskıyı artırmışlardı. I. Murad'ın bir taraftan Hamidoğulları topraklarına öte yandan Amasya' doğru yayılması, Candaroğulları ve Karamanoğullarını korkutsa da Osmanlı ilerlemeciliğinin karşısında onlarda duramayacaktı. Önce Batı Anadolu beylerini bağlılıklarını bildirdi, ardından Anadolu'da rakipsiz duruma geldi. Tabi hale gelen veya Osmanlı toprağı olan Anadolu Beyliklerinin halklarının bu hakimiyeti kolay kabul edip etmedikleri konusu tartışmalıdır. Örneğin I. Murad

¹⁰⁶ Uzunçarşılı, ss. 245- 247.

döneminde Ankara ve havalisini yöneten Ahiler, şehirden Osmanlı kuvvetlerini kovmuşlar, eski beylerini tekrar başa geçirmişlerdi. Sultanın ilk icraatlarından biri Ankara'yı tekrar geri almak olmuştur. Osmanlı ilerlemeciliğinin doğal bir sonucu olarak genişleyen topraklar için kurumsallaşmış bir ordunun kurulması gerekiyordu. Tezimizle ilgili olan kısmı ise kurulacak olan ordunun ihtiyaçları için yeni kurumlar ve daimî, düzenli gelir kaynağı gerekiyordu. Yeniçeri ordusu ihdas edildi ve düzenli gelir kaynağı noktasında I. Murad'ın karşısına konar-göçer ahalinin mali sistemden, düzenli vergiden tam olarak haberdar olmamasıydı.

Konar- göçer çevreler Osman ve Orhan Bey zamanında maddi ve manevi anlamda yönetimin yanındaydı. Ama söz konusu çevrelerin, devletin ordu, hazine, vergi ve benzeri uygulamalarına karşı gösterdikleri tepkinin incelenmesi tezimizin açısından önemli olacaktır. Özellikle hazinenin kurulması konar-göçer ahalinin hiç alışık olmadığı bir durumdu.¹⁰⁷ I. Murad döneminde hazine ve vergi konusunda açıkça yöneticilere tepki gösterilmiş yöneticiler şiddetle eleştirilmişlerdir. I. Murad döneminde dikkat edeceğimiz bir hususta bu dönemin icraatlarına yönelik henüz başka tepkiler içeren kaynaklar bulunmamaktadır. Bunun en önemli nedeni olarak Balkanlarda devam eden fetihler gösterilebilir. Mevcut sistemin önemli bir parçası olan konar-göçer zümrelerde seferlere katılmakta ve yeni fethedilen sahalarda alışkın oldukları hayat tarzını sürdürebilmektedirler.¹⁰⁸

Ordunun tekamülüne paralel olarak Türkmenlerden müteşekkil Müsellemlerin geri hizmete alınması ve yerlerini devşirmelere bırakmaları, iskanın teşvik edilmesi, vergi sisteminin daha düzenli işletilmesi, konar-göçer zümrelerde farklı tepkilere neden olacaktı. Devletleşme sürecinde gerçekleştirilen bu uygulamalar ile birlikte merkez ve çevre arasında ciddi sorunlar çıkacaktı.

Sultan Yıldırım Bayezid (1389-1402) dönemi süre bakımından kısa, sonuç itibarıyla mağlubiyetle biten bir dönem olmasına karşın merkez ve çevre ilişkisinin

¹⁰⁷ **Anonim Osmanlı Kroniği**, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2015, ss 28-29, “*Ol zamanda haraç az idi. Şöyle alurlardı kim kafirler dahi incinmez idi. Kebesin ve öküzin veya oğlun kızın satdurup veya rehin kodurup almazlardı. Ol zaman padişahları tama'kar değülleridi. Her ne ellerine girürse yiğide ve yenile verürler idi. Hazine nedür bilmezleridi. Heman kim Hayreddin Paşa kapuya geldi ve padişahlar ile tama'kar danışmendler musahip olup, takvayı koyup fetvaya yürüdüler, hazine dahi padişah olana gerekdür dediler. Padişahı kendülere uydurdular. Tama ve zulm peyda oldu. Elbette tama olduğu yerde zulüm dahi olsa gerekdür. Şimdiki halde dahi ziyade sebep dahi danışmnendlerdür. Eğer anlar ilm ile amel etselerümmi halk dahi anlara tabi olurlardı.*”

¹⁰⁸ Anonim Osmanlı Kroniği, s.32.

gelişimi hakkında çok önemlidir. I. Murad'ın vasallık siyaseti, Yıldırım Bayezid dönemiyle birlikte bilfiil Osmanlı toprağı haline getirme siyasetine dönüşecektir.¹⁰⁹ I. Murad'ın ölümüyle birlikte tekrar isyan eden beylikleri Yıldırım Bayezid birer Osmanlı sancağı haline getirmişti. Yıldırım Bayezid giriştiğı askeri mücadele sonucu Anadolu'da devletine karşı muhalefeti iki ana merkeze indirdi; artık ona karşı koyabilecek güç odağı olarak Konya ve Sivas kalmıştı. Balkanlar'da kazandığı Niğbolu zaferinin ardından Anadolu'ya dönüp bu iki merkezin Beylikleriyle mücadele edecek ve galip gelecekti.

Kazandığı askeri başarıların temeli orduda gerçekleştirdiğı düzenlemelerdi; Yeniçeri ordusunun sayısını artırmıştır. Ancak bu durum Yaya- Müsellem birliklerinin ve konar-göçer aşiret güçlerinin iyice arka planda kalmasına neden olmuştur. Sultan Bayezid büyük devletlerin yönetim geleneğinin doğrultusunda uygulamalar gerçekleştirdikçe ona karşı hoşnutsuzluk ortamı iyice artacaktı. Sultanın Anadolu ve Balkanlar'da kazandığı askeri başarılarla rağmen faaliyetlerinin Anadolu'da ve bazı çevrelerde memnuniyetle karşılanmadığını kaynaklarda görmek mümkündür.¹¹⁰

Anonim kaynaklara göre sultan Bayezid içki müptelası, eğlence meraklısı ve devlet yönetimini vezirine bırakmış biridir. Devşirmelerin arttırılması, sayımların yapılması, vergi toplanması, yeni para basılması ve hazinenin varlığı zevk düşkünü vezirin işleri idi. Unutulmamalıdır ki sultan Bayezid merkezileşme faaliyetleri için eleştirilse de haçlı ordusunu yenip, İstanbul'u kuşatıp Balkanlar'da Osmanlı hakimiyetini kalıcı hale getirmiştir. Anonim yazarlar net bir şekilde kişilere bağlı olarak devlet teşkilatını yerden yere vurmuşlardır. Halbuki devlet genişledikçe başta Sultan olmak üzere yardımcılarını gerekli olan iktisadi, siyasi, askeri değişimleri birer birer pratiğe dönüştürmüşlerdir. Fakat yüzyıllardır geleneklerine göre yaşayan konar-göçer zümreler için bu durum kötü olarak nitelendirilmiştir. Devletin teşkilatlanmasına doğru yapılan her uygulama çevrenin merkeze olan bakışını olumsuz olarak etkilemiştir. Gelenekleriyle değişen yapı arasında kalan zümreler zamanla ya uyum sağladılar ya da direnç gösterdiler.

¹⁰⁹ Emecen, Cilt: 1 s.17.

¹¹⁰ Halil İnalcık, "Bayezid", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:5, Ankara, 2002, s.233.

Sultan Bayezid'in ardından 11 yıllık (1402- 1413) Fetret devri sonunda görülen tablo şöyle idi; Anadolu'da Orta Asya göçerlik geleneklerine özgü siyaset anlayışı yeniden hâkim olmuştu. Kardeşler arasındaki mücadeleye Beyler; devlet yapısına karşı olmadıkları fakat merkezileşmeye yani hakimiyetlerini ve güçlerini terk etmek zorunda kalacakları bir yapıya karşı oldukları bilincinde olarak çıkarlarına göre hareket etmişlerdi.

Tezimizin mahiyeti gereği merkez-çevre ilişkilerinin özellikle muhalif tezahürlerinin gelişimi, 16. yüzyıl Kızılbaş muhalefeti daha iyi tahlil edebilmemiz açısından son derece önemlidir. 1416'da I. Mehmed'in (Çelebi) hükümdarlığının hemen başında Şeyh Bedrettin Rumeli'de devlete isyan etmiştir. Bu isyanın mahiyetini tezimizle ilgili yönleriyle ele almaya çalışacağız. Başta Aşıkpaşazade ve olayları ondan aktaran yazarlar, anlaşıldığı üzere devlete isyan ettiği net bir bilgidir. Fakat Şey Bedreddin için mülhid veya zındık gibi ifadeler kullanılmamıştır. Ancak tam bir asır sonra Osmanlı merkezi yönetiminden bir kısım ulema ve sufilerce Şeyh Bedreddin mülhid ve zındık olarak kabul edilecekti. Abdülbaki Gölpınarlı'nın verdiği bilgilere göre, İdris-i Bitlisi, Heşt Bihişt adlı eserinde şeyh Bedreddin'den bahsederken onun bir takım mülhidane sözler söyleyip haramları mübah kıldığını, avamdan ve kötü insanlardan oluşan topluluklara hayvani zevkler ve nefsanî müstehiyet konusunda ruhsat verdiğini iddia etmiştir. Şeyh Bedreddin ve takipçileri hakkında bir başka hüküm ise Kanuni devrinin önemli ilim ve din adamlarından Şeyh Bali Efendi'nin Sultan'a gönderdiği rapordur.¹¹¹ Yine Şeyh Bedreddin ve takipçilerine dair bir diğer önemli bilgi Şeyh Mahmud Hüdayi Efendi'nin I. Ahmed'e sunduğu rapordur. Şeyh Mahmud Hüdayi Efendi raporunda şeyh Bedreddin olayına dair bilgi verdikten sonra Şeyh Bedreddin taraftarlarını Kızılbaş olmakla itham etmiştir.¹¹²

Anlaşılabacağı üzere Şeyh Bedreddin ve takipçileri açıkça kafir olarak ilan edilmiştir. Raporları kaleme alan kişilere göre de devlet, Bedreddinilerin/Simavilerin faaliyetlerine karşı gerekli tedbirleri almalıdır. Sultanlar, bu raporları hazırlayanların düşüncelerini ve endişelerini tam olarak aynı şekilde paylaşmadıkları görülecektir.

¹¹¹ Michel Balivet, **Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005 ss.116-117.; Mustafa Bülent Dadaş, **Şeyh Bedreddin Bir Osmanlı Fakih**, İslami Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 39-44.

¹¹² M. Şerafettin Yaltkaya, "Bedreddin Simavi", **Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 2, İstanbul, 1940, ss. 444-446.

Bütün bu uyarılara rağmen ilgili zümrelere yönelik herhangi bir askerî harekât düzenlenmemiştir. Simavnalı/Bedreddini olan kimselerin inanç değerlerine, hayat tarzlarına dair ithamlar, uyarılar, şikayetler olmasına rağmen devletin tavrını belirleyen tek ölçü adalet ve hukuk olmuştur. Gelişen toplumsal olayların veya akımların devletin siyasi, iktisadi, askeri durumunu tehdit edecek, kendi egemenlik sınırlarını, yönetim şeklini tehlikeye sokacak bir girişimi yok ise Sultanlar, hiç kimsenin inancına, yaşayışına müdahale etmemiştir.¹¹³

2.2. OSMANLI DEVLETİ MERKEZİLEŞME SÜRECİNDE ANADOLU: MERKEZ- ÇEVRE İLİŞKİLERİ

Fetret devrine müteakip tahta çıkan II. Murad (1421-1451), siyaseten zor bir dönemde devletin başına geçmiştir. Eskiden Türkmen-gazi geleneğinin taraftarları ile devşirmeler arasında sorunlar yaşanırken şimdi kavga, Sultanı destekleyen ve devletin her yanında merkezi denetim isteyen Türk ayanı ile olabildiği kadar bağımsızlık talep eden gazi uç beyleri, sultana ve merkezin temsilcisi durumundaki Beylerbeyine karşı gelmekten, saltanatı iddia edenleri desteklemekten çekinmiyorlardı. Sultan II. Murad saltanatında uç beyleri devletin yönetim çevresinde önemli roller alacak kudret ve nüfuza sahiptiler. Merkezde ise Çandarlı ailesinin Sultanın kararlarını etkilediği görülmektedir.¹¹⁴

1451’de tahta oturan Sultan II. Mehmed merkezileşme yolunda en önemli tehdit olarak gördüğü yerel beylere, bürokratlara ve takipçilerine karşı sıkı bir mücadeleye başlamıştır. Bu mücadele Sultan tarafından bir devlet politikası haline getirilmiştir. Beylik sistemine son vermek ve konar-göçer Türkmenleri kontrol altına almak için yürütülen faaliyetler zamanla siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri alanlara yayılmıştır. Konar-göçer zümrelerin her türlü faaliyeti devlet tarafından takibat altına alınmıştır. Akabinde devletin merkeziyetçi politikalarına aykırı tavır ve davranışlara müdahale edilmiştir. II. Mehmed’in temel kaygısı artık devleti kırılgan ve her an dağılabilir yapıdan kurtarmak ve merkezi, güçlü bürokratik bir sistemle yönetilir hale getirebilmektir.¹¹⁵

¹¹³ Balivet, ss.107-108.

¹¹⁴ Uzunçarşılı, Cilt:1, ss.375-377.

¹¹⁵ Uzunçarşılı, Cilt:1, s.380.

Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlığı sırasında aldığı kararlar ve uygulamalar Bektaşî-Kızılbaş topluluklarının oluşumu ve devlet ile olan ilişkilerini şekillendiren sürecin başlangıcıdır denilebilir. Osmanlı Devleti'nin merkezi değerler sistemini tesis eden Sultan'dır. İbn Haldun'un devlet kuramının¹¹⁶ ikinci aşaması olan ve *“yönetimde egemenliğin kişiselleşmesi”* dediği aşamanın Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmed ile başladığı söylenebilir. Ayrıca İbn Haldun'a göre *“Ululuğu paylaşamayıp egemen olmak, devletin doğal gereklerindendir”* bu dönemin en önemli özelliği tüm devlet yetkilerinin hükümdarın elinde toplanmasıdır. Fatih sultan Mehmed, egemenliğini kişiselleştirmesi minvalinde ilk olarak yönetimdeki en yetkin aileyi, Çandarlı ailesini ortadan kaldırarak hükümdarlığını pekiştirmiştir. Yönetim kademesinde yer alan bütün beylere yönetimden el çektirilmiştir. İktidarının mutlak hakimiyetini ise soydaşlarından boşalttığı yerleri, varlıkları kendi varlığına metbu olan devşirmelere vererek sağlamıştır. Fatih Sultan Mehmed'in tesis etmeğe çalıştığı merkezi alan sadece siyasetle ilgili değil aynı zamanda inançlar, değerler aleminde de bir merkezi alandır. İnşa olunan merkez, toplumu yöneten semboller, değerler ve inançlar düzeninin de merkezidir. Fatih Sultan Mehmed'in düşüncesine göre Sultanın hem maddi hem de manevi anlamda liderliğinin tesis edilmesi gerekiyordu. Sultanı manevi anlamda liderliğe taşıyacak dini bir alt yapı gerekiyordu. Bu bağlamda Evliya Sultanlar algısının doğması yine bu dönemlere denk gelmektedir. Sultanın kararları ve uygulamaları, kendi devrinde ciddi bir muhalefet ile karşılaşmamıştı.¹¹⁷

Dönemin önemli simalarından Otman Baba'nın faaliyetleri ve devletin ona yaklaşımını gözlemlendiğinde karşımıza şöyle bir sonuç çıkmaktadır; Otman Baba, devrin uleması ve ileri gelen din adamları tarafından çeşitli nedenlerle birçok defa Sultan'a şikâyet edilmiş, lakin Sultan Otman Baba'ya herhangi bir şey yapmamıştır. Çünkü Otman Baba devletin sınırlarını çizdiği siyasi, sosyal, ekonomik, askeri ve dini yapıyı değiştirmeye yönelik herhangi bir söylem yahut hareket içine hiçbir zaman girmemiştir.¹¹⁸

¹¹⁶ İbn Haldun, **Mukaddime**, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, 17. Baskı, 2018, ss. 388-389.

¹¹⁷ Halil İnalçık, “Mehmed II”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 28, Ankara, 2002, ss.395-407.

¹¹⁸ Selcen Özyurt Ulutaş, **XIV – XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Alevi-Bektaşî toplulukların Oluşumu ve Merkezi Yönetim ile İlişkileri (Sivas-Dobruca Örneğinde**

Özellikle devletin merkeziyetçi faaliyetlerinden memnun olmayan kesimleri Osmanlı yönetimi altında yaşamaktan soğuttuğunu söylemek mümkündür. Devleti tavizsiz uyguladığı vergi, iskân politikaları zaman içerisinde gayr-i memnun zümreleri Safevi propagandasına açık, vaatlerine inanmaya hazır hale getirmiştir.

2.2.1. Sultan II. Bayezid Dönemi (1481- 1512) ve Safevi Devleti'nin Kuruluşu

Sultan Bayezid tahta oturduğunda babasından kendisine hem güçlü bir devlet hem de yeni sorunlar miras kalmıştı. Devlet tam manasıyla mutlak merkeziyetçi bir yapıya bürünmüştü. İktidara müdahale edecek beyler, paşalar yoktu. Güçlü bir ordu, kanunlar ile tanzim edilmiş ekonomik yapı, varlıkları padişahın ve devletin devamlılığına bağlı devşirmelerden oluşturulmuş bir yönetim ağı Sultanın emrinde idi.

Fatih Sultan Mehmed'in öncelikli hedefi İskân politikası ile bütün Osmanlı halkının bir elden üretmesini sağlamak, elde edilen gelirler ile orduyu beslemek, güçlü ordu ile fetihler yapmak ve Osmanlı hakimiyetini olabildiğince genişletebilmektir. Bu sistemin sağlıklı işleyebilmesi de yeniden düzenlenen kanunlar ile mümkün kılınacaktı. Sultan Mehmed'in teorik olarak kurduğu bu yapı kendi döneminde başarılı bir şekilde işledi. Fakat onun kurduğu ve hayata geçirdiği sistem ölümünden sonra ciddi sıkıntıların doğmasına sebep oldu.

Daha önce değindiğimiz Osmanlı Devleti'nin kurucu unsuru olan konar-göçer Türkmen zümrelerin, yaşam biçimlerinden dolayı değişen bu sisteme uyum sağlayamamaları bu sıkıntıların başında geliyordu. Türkmenler “yönetilen” olmaktan ziyade kendi rıza ve gayretleriyle kurdukları devletlerinin asli unsurları olmuşlardı.

Yukarıda belirtildiği üzere Osmanlı Devleti'nin kurulmasının akabinde özellikle Balkan fetihlerinde rol alan aşiretlerin, yönetimdeki ve ordudaki etkileri ise devlet sistemindeki merkezileşmenin yayılmasına paralel olarak azalmaya başlamıştır. Devlet eliyle iskana teşvik edilmeleri, hazinenin kurularak çeşitli vergilere tabi olmaları, düzenli ordu karşısında askeri değerlerinin azalması ve benzeri nedenlerle bazı konar -göçer Türkmen zümrelerinin kendilerine sunulan yeni

karşılaştırmalı İncelenmesi), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, 2014, 56-60.

hayat tarzı karşısında geçmiş reflekslerinin (Büyük Oğuz isyanı ve Babai isyanı) harekete geçtiğini görmek mümkündür. 1500'lü yıllara kadar herhangi bir hareket meydana gelmemiştir. Nitekim Fatih Sultan Mehmed'in askeri başarıları Osmanlı Devleti'ne alternatif olabilecek bütün kapıları kapamıştır.

Ancak doğuda ortaya çıktıklarında yalnızca dini ekol olan Safevi tarikatının devlet haline gelmesi ve Şah İsmail'in söylemleri Osmanlı Devleti içerisindeki gayr-i memnunların yeni ümidi olmuştur.¹¹⁹

Bu minvalde Şeyh Haydar'dan itibaren Safevi Devleti'nin Kuruluş sürecini kısaca belirtmek gerektiğini düşünmekteyiz. Nitekim Safevi Devleti'nin temelindeki Türkmen etkisi görülebilirse Anadolu'daki bazı Türkmen aşiretlerinin neden kolayca Osmanlı Devleti'ne muhalif, Safevi Devleti tarafına geçtikleri anlaşılabilir.

Şeyh Haydar (1460-1488) Safeviyye tarikatının postuna geçtiğinde 9 yaşındaydı.¹²⁰ Dayısı Uzun Hasan'ın himayesinde tarikat postuna geçmişti ve dayısının kızıyla yaptığı evlilik neticesinde Doğu Anadolu'da Türkmen konfederasyonunun lideri olan Akkoyunlular ve Safevi ailesinin akrabaları birçok Türkmen'in Safevilere olan bağlılığını arttırdı. Bu Türkmenler ileride Sufiyan olarak anılacaktı. Devrinin üç önemli devleti olan Osmanlıların, Özbeklerin, Memlukların yönetimlerinden memnun olmayanlar ve kendi aralarında bir lider çıkaramayan Türkmenler kendilerinden ruhani olarak üstün aynı zamanda büyük bir Türkmen ailesi ile yakından bağları olan Safevi Şeyhlerini kendilerine lider seçeceklerdi.¹²¹

Belirtildiği üzere "Kızılbaş" ifadesi bu devirden itibaren Safevi tarikatına bağlı olan kimseleri tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır.¹²² Sultan II. Bayezid'in saltanatında olayların Osmanlı'ya yansımalarına bakıldığında ise, bu dönem Safeviler'in ciddi bir siyasi tehlike olarak görülmediğini söylemek mümkündür. Çünkü halihazırda siyaseten bir oluşum bulunmamakta idi. Ancak kaynaklar, Şah İsmail'in 1501'de tahta geçmesine müteakip Anadolu ve Erdebil arasında yoğun bir nüfus hareketinin başladığını haber vermektedir.¹²³ II. Bayezid ile Şah İsmail on bir yıl boyunca çağdaşlardı. Bu süre zarfında hiçbir askeri hareket

¹¹⁹ Hüseyin Kayhan, **Selçuklulardan Safevilere Türkmen Meselesi**, History Studies International Journal Of History, Volume 3/3 2011, ss. 216-222.

¹²⁰ Hinz, ss 34-35.

¹²¹ Nilgün Dalkesen, **15. Ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999, ss 7-8.

¹²² Hinz, s.66.

¹²³ Sümer, ss 17-20.

olmadı. Faruk Sümer'e göre ilk Osmanlı- Safevi münasebeti Şah İsmail'in mektubu ile başlamıştır. Erzincan'a gelen Şah İsmail buradan ayrılmadan evvel Sultan'a mektup yazarak Ustacalu boyunun çoluk çocuklarını ve göçkünlerini Osmanlı ülkesine bırakmalarına müsaade etmesi için ricada bulunmuştur.¹²⁴ II. Bayezid, yeni kurulan Safevi Devleti ile herhangi bir sıcak temas kurmamıştır. Ama tedbir almayı da ihmal etmemiştir. Nitekim bu tedbirlerin işe yarayıp yaramadığı tartışmalıdır. Kanaatimizce II. Bayezid yükselen muhalefetin tam olarak farkında değildi. 1501 tarihli Ahkam defterinde yer alan hükümler şunlardır:

“Sivas sancağı beyine hüküm ki; şimdiki halde Dergah-ı muallama mektup ve adam gönderip; bundan evvel hüküm-ü hümayun verilmiş olan Erdebil sufilerinden Erdebil oğluna giderken yakalanan sufilerin idamına dair padişah II. Bayezid'in hükmü aynı şekilde devam edecektir. Şehzadelerden biri Osmanlı tebasından olan sufilerden dörder yüz akçe halifelerden ise ikişer bir akçe alıp sufileri göndermeye dair önlem adı altında yapılan uygulama padişah tarafından kabul görmemiştir”.

“Sultan Mahmud'a yazılan bu hükümde; bundan evvel Memalik-i mahrusemde bazı sufiler silahlarıyla Öte tarafa yani İran'a Erdebil oğluna gidip eşkiyalık edip Osmanlı için tehdit unsurudur ve bu zaatların giderken ele geçirilenleri öldürülecektir. Bu emir dışına çıkılarak zaafa sebep olunmuştur. Sultan Mahmud'un bu emirlere riayet etmesine dair hükümdür.”

“Sultan Selim'in istediği gemiler gönderilmeyecek, şehrin ihtiyaç duyduğu tamir konusunda şu an yardım yapılmayacak ve en önemlisi Sultan Selim, Erdebil sufilerle ve Şirvan tarafı ile ilgili bilgi göndermiştir. Cevaben durumla ilgili tafsilatlı bilgi göndermeye Sultan Selim devam edecektir.”

“II. Bayezid üç oğluna birden göndermiştir. Erdebil oğluna giden sufileri para karşılığı gönderip gelmesi yerine giden safilerin hemencecik gitmelerine engel olunup siyaset yani katl olunmalarına yönelik verilen hükme dairdir.”

“Taş ili boy beylerinin Osmanlılar'a itaatleri temin edilmişken, Nasuh adlı birinin bunların zihinlerini çeldiği ve bu zatın birçok fesad hareketlerde bulunduğu ve kendisinin efradıyla ele geçirilip Dergah-ı Muallama'ya gönderilmesine dair hükümdür.”

“İran tarafından Sufilerin Kür suyu öte yakasında oturdukları, Şirvan bölgesinde Taun hastalığı çıktığı, Akkoyunluların bu tarafta bulunduğu hakkında haberler alınmıştır. Ayrıca Zünnun adlı bir beyin ilticasının İran ile olan dostluktan dolayı kabul edilmemesine dair hükümdür.”

“İran tarafına gidip gelirken tutulan sufilerin derhal idam edilmeleri ve ne kadar kişinin idam edildiğinin deftere kaydedilerek gönderilmesine dair Sultan Şehinşah'a hükümdü.”¹²⁵

Hükümlerden de anlaşılacağı üzere II. Bayezid, Şah İsmail'e karşı doğrudan saldırıda bulunmamış ama onun insan kaynaklarına müdahale etmeye çalışmıştır.

¹²⁴ Sümer, s.19.

¹²⁵ İlhan Şahin- Feridun Emecen, **Osmanlılarda Divan- Bürokrasi- Ahkam, II. Bayezid Dönemine Ait 906 / 1501 Tarihli Ahkam Defteri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994,

Akabinde Anadolu’da Şah İsmail’e yani Erdebil’e bağlı olduklarına inanılan çok sayıda insan yeni fethedilen Mora’ya yerleştirilmişti.¹²⁶ Sultanın bu aşamada aldığı tedbirler ve sınır güvenliğine, geçişine dair sıkı uygulamalar neticesini vermiş kısa bir süre sonra Şah İsmail, Sultan’a mektup yazarak dini niyetlerle gelen ve gelecek olan müritlerine izin verilmesi için ricada bulunmuştur. Sultan’da bazı önemli kısıtlamalarla Safevi müritlerinin Erdebil’e gidiş ve gelişlerine izin vermiştir.¹²⁷ Bu noktada Sultan içinde bulunduğu şartlar dahilinde en akıllıca politikayı uygulamıştı. Unutulmamalıdır ki henüz Türk ve Müslüman olarak devlet kurmuş Safeviler’e karşı savaş açma nedeni bulunmamaktadır. Sultan’ın elinde sadece şeyhlerini ibadet maksatlı görmeye giden müritleri vardı.

Ancak 1511 Şah kulu İsyanı ile 1512 Nur Ali Halife isyanları Safevi Osmanlı ilişkilerinin seyrini değiştirmiş, malumun ilanı gerçekleşmiştir. Bu isyanlarla birlikte yönetimden memnun olmayan büyük bir kitlenin varlığı ortaya çıkmıştır. Başlarda yalnızca dini bir hareket olan Safevilik, elli yıl gibi kendi şartlarına bağlı kalarak ve tutkusunu koruyarak devlet haline gelmiştir. Bunun en önemli sebeplerinden biri de Anadolu’daki Safevi müritlerinin *Mehdi* beklentisidir. Beklentilerine göre *Mehdi* gelecek ve onları zulümden kurtaracaktı.

Safeviler’in devlet teşkilatlanmasına geçmesiyle birlikte, özellikle Fatih Sultan Mehmed’in merkezileşme politikalarıyla Anadolu’da sıkışıp kalan bu insanlar için kurtarıcı zuhur etmişti. Tek beklentileri kendilerince kaybettikleri hayatlarını geri almak üzerine kuruluydu. Nitekim hiçbir kaynak bizlere Anadolu’daki binlerce konar-göçer Türkmen’in İran’da milli bir devlet idealiyle veya Osmanlı Devleti’ne muhalif bir Şii Devleti kurmak gayesiyle mücadele ettiğini göstermemektedir.

Konar- göçer aşiretlerin geçmişten gelen yönetim gelenekleri ile merkezi devletlerin yönetim tarzlarının uyuşamaması, yüzyıllar boyunca aşılammamış bir sorun olarak yeniden ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında konar-göçer çoğunluğun yaşadığı bölgelerde Şah İsmail’in devletini kurmasıyla birlikte söz konusu topluluklara eski alışkanlıklarına dayanan yeni bir hayatın varlığı gösterilmişti. Osmanlı yönetiminin koyduğu kurallar altında kendilerini güvensiz,

¹²⁶ Hoca Saadettin Efendi, Tacü’t Tevarih, Türk Tarih Kurumu, Ankara, c.2, haz. İsmet Parmaksızoğlu, 1979, ss345-346.

¹²⁷ Hamidreza Mohammednejad, **Osmanlı-İran İlişkileri**, Doğu Kitabevi, 2017, İstanbul, s. 94.; Ayrıca Bkz; Oktay Efendiyev, **Azerbaycan Safevi Devleti**, Çev. Ali Asker, Teas Yayınları, İstanbul, 2018,

mutsuz hisseden bu kitleler mehdi olarak gördükleri Şah İsmail'in liderliği bünyesinde istedikleri hayat için mücadeleye hazırıldılar.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda yönetimle iç içe olan bu zümrelerin 16. yüzyıla gelindiğinde, devletten kopmak istemelerinin nedenlerini siyaseten anlayabilmek çok önemlidir. Nitekim İbn Kemal, Tevarih-i Al-i Osman adlı eserinde bu yaşananlara şöyle izah getirmeye çalışmıştır; “Ömründe ve diyarında kendüye kimse adem dimeyen bikarlar tuman begleri olub hadden ziyade itibar buldular. İşinden çıktı gitti... Yerden ayrılıp yurdun tek edip çubuğun dağıttı evin ocağın yıkıp harap etti. Ana varan begler olurmuş deyu zikr olan taifeden kalanları dahi keman-ı intikamı kurmuşlardı”.¹²⁸ Her ne kadar merkezi bakış açısıyla yazılsa da Türkmenlerin aslında kaybettikleri değerleri yeniden kazanma adına bir mücadeleye girdiklerini göstermektedir.¹²⁹

II. Bayezid döneminde Anadolu'daki konar- göçer zümreleri inancı Şah İsmail'in temel politikası olmuştur. Kendini Mehdi ilan eden ve halifeleri vasıtasıyla bunu Anadolu'ya duyuran Şah İsmail tüm propagandasını bu inanca dayanarak yapmıştır. Bu süreçte Şah İsmail, İran'da On iki İmam Şia'sına bağlı devletini kurmak için savaşırken Anadolu'dan giden Türkmenler Hayvanlarını otlatacakları, özgürce dolaşacaklarına inandıkları bir hayat için mücadele ediyordu. Ancak artık tüm iktisadi, siyasi sorunlar yerini dini gerekçelere bırakmış ve iki devlet arasındaki mesele dini söylemler üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Bunun en önemli sebebi tarih boyunca insanları etkili bir şekilde eyleme sürükleyen, hislerine hitap ederek kendilerince faziletli işler yaptırabilen unsurun sadece din olmasıdır.¹³⁰ Nedenlerin bir önemş kalmamış, saflar daha net hale gelmiş ve toplumsal, siyasi ekonomik sıkıntılar yerini görece mezhep mücadelesine bırakmıştı. Osmanlı merkezi yönetimince devletin belirlediği dinine uymamak bir suç idi.¹³¹

Devlet yönetiminden memnun olmayan topluluklar için belirtildiği üzere mücadelelerini dini zemine kaydırma geçerli bir yöntemdi. Türkmen topluluklarının kabul ettiği dini yorum adeta onların tartışmasız korumaya çalışacağı bir gelenek yapılanmasıdır diyebiliriz. Bu bağlamda birlikte hareket etme inancı kuvvetlenir.

¹²⁸ İbn Kemalpaşazade, **Tevarih-i Al-i Osman**, haz. Ahmet Uğur, TTK, Ankara, 1996, s.67.

¹²⁹ Selcen, s.69.

¹³⁰ Selcen, s.70.

¹³¹ Roberto Cipriani, **Din Sosyolojisi ve & Tarih ve Teoriler**, haz. Ali Coşkun, İstanbul 2011, s. 32.

Zamanlama gereği meydana çıkarılan siyasi oluşumların ve mücadelelerin dini bir karakter sergilemesi zaruri idi aksi halde hiçbir zaman var olması, taraftar kazanması ve devam etmesi mümkün değildi.¹³²

Tıpkı Babai isyanında ve Şeyh Bedreddin isyanında olduğu gibi bu hareketlerde bilindiği üzere kendi zamanlarının siyasi, ekonomik şartlarına karşı başlamış ancak zaman içinde dini argümanlar ile desteklenerek asırlarca taraftar kazanarak devam etmiştir. Bu olaylardan yüzyıllar sonra ise, Bedreddini yahut Babai denilen kimliklerin oluşması hibi Kızılbaşlık da bu dönemden itibaren siyasi mücadelenin dini ismi olmaya başlamıştır.¹³³

Osmanlı- Safevi mücadelesinin ilk dönemi olan Sultan II. Bayezid devrinde bir tür soğuk savaş yaşanmıştır. Elçilik vasıtalarıyla dengeli bir ilişki izlenmiş, dolaylı yollardan İran'a geçişlere engel olunmaya çalışılmıştır. Safevi Devleti ise, Anadolu'ya gönderdiği halifeleri ile Osmanlı yönetiminden gayr-i memnun kitleleri özellikle Mehdi inancıyla örgütlemeye başlamıştır. Gayr-i memnun kitleler için ise sorun gittikçe büyümektedir. Kendilerine özgü mülkiyet, topraktan istifade etme ve otorite anlayışları vardı ve onların bu yaşam tarzları Osmanlı yönetiminin merkezileşme politikası ile çelişmekteydi.

Osmanlı yönetimi altında bütün imtiyazlarını kaybedeb ve sıradan vatandaş olmaları beklenen konar-göçer aşiret beyleri de inançlarından daha fazla çıkarlarına yakın buldukları Safevileri desteklemeyi tercih ediyorlardı.¹³⁴

2.2.1. Yavuz Sultan Selim Dönemi (1512- 1520)

Babası Sultan II. Bayezid daha hayatta iken başlayan taht mücadelesi sonucunda bilhassa yeniçerilerin desteği ile tahta geçen Yavuz Sultan Selim'in hakkında daha Şehzade iken Trabzon'dan itibaren yürüttüğü mücadeleyi kaynaklar detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Kaynaklarda dikkatimizi çeken önemli bir nokta; Şehzade Selim'in payitaht mücadelesinde sayıca en büyük desteği Dobruca bölgesindeki Kızılbaş- Alevi temayüllü sipahiler ve Türkmenler vermiştir.¹³⁵ 1513

¹³² Cipriani, s.105.

¹³³ Selcen s. 71.

¹³⁴ Dalkesen, s. 16.

¹³⁵ Feridun Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, Kapı yayınları, İstanbul, 2016, s.51.

yılına kadar süren iç mücadelelerden başarıyla çıkan Selim artık Şehzadeligi döneminden beri yakından takip ettiği Şah İsmail'in üzerine yürümek üzere hazırlanmaya başladı.

Alevi- Kızılbaş tarihi için dönüm noktası sayılan Çaldıran Savaşı'nın (1514) sebebini Safevi kaynakları; Diyarbakır hâkimi olan Ustacalu Muhammed Han'ın Şah'tan habersiz Sultan'a meydan okumasını ve hakaret kastıyla ona mektubun yanında kadın elbisesi, başörtüsü gibi şeyler göndermesini ayrıca Nur Ali Halife'nin de Tokat'ı yaktırmasını gösterirler.¹³⁶

Öte yandan iktisadi şartlar da savaşın önemli nedenleri arasındadır. Gittikçe büyüyen iki devleti besleyen ekonomik faaliyetler ve ticaret yolları ortaktı. Safevi Devleti'nin en önemli gelir kaynağı ipek ticaretinde Osmanlı Devleti'ne muhtaç durumdaydı. Çünkü Anadolu Safevi Devleti'nin batıya açılan binevi pazara açılan tek kapısıydı. Osmanlı Devleti'nde ise ipek sanayinin en önemli tedarikçisi İranlı ipek yetiştiricileriydi. Osmanlı Devleti İran'daki önemli ipek üretim merkezleri olan Mazenderan, Gilan ve Şirvan'daki Safevi hakimiyetine son verip ticari anlamda özgür hareket etme arzusundaydı.¹³⁷ Büyümek ve zenginleşmek isteyen Safevi Devleti Anadolu'ya hâkim olmak zorundaydı.

Tezimizle yakından alakalı olan ve Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti'ni karşı karşıya getiren bir diğer önemli faktör insan unsuru idi.¹³⁸ Sultan II. Bayezid döneminde başlayan tahta mücadeleleri akabinde çıkan isyanlar ve Sultan Selim'in tahta hâkim olmasına kadar geçen süre zarfında doğan idari boşluk devlet görevlilerinin keyfi uygulamalarına fırsat vermiştir. Memurların bu süre zarfında yaptıkları ise reaya olsun asker olsun halkın Osmanlı yönetimi ile arasını açmış ve onları devletten soğutup uzaklaşmalarına neden olmuştur. Hiçbir zaman devletsiz yaşayamayan ancak içinde bulundukları sistemden de memnun olmayan unsurlar da kendi hayat tarzlarına uygun gördükleri, kaybettikleri haklarını kazanacaklarına inandıkları ve en önemlisi de kendilerini güvende hissedebileceklerini düşündükleri Safevi çatısı altında yaşamak üzere Anadolu'yu kitleler halinde terk ediyorlardı.

¹³⁶ Hasan Beg Rumlu, **Ahsenüt- Tevarih, İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514)**, haz. Vural genç, İstanbul, 2011, s.46.

¹³⁷ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C:1, Çev. Ayşe Berktaş- Serdar Alper, İstanbul, S.270.

¹³⁸ Selcen, 74.

Yavuz Sultan Selim ekonomik, siyasi ve sosyal meseleleri dikkate alırken, gireceği sefere hukuki ve dini temeller bulmak zorunda idi. Safeviler Dar-ül İslam idi. Şah İsmail ise daha önce Osmanlı Devleti yönetimince kabul görmüş olan bir tarikatın lideriydi. En önemlisi de Osmanlı Devleti hakimiyetinde hatırı sayılır bir kitle Şah İsmail'in şahsına ve temsilcisi olduğu tarikata sempati duymaktaydı. Bu sebeplerle Osmanlı yönetimi yani ulema çıkaracağı fetvalarla:

1- Şah İsmail'in inancı İslam'a uygun olmadığı ve takipçilerinin küfür içinde olduklarının ispat edilmesi

2- Şah İsmail'in faaliyetleri İslam'a ve Müslümanlara zarar verdiğinin ispat edilmesi.

3- Safevi Devleti'nin hakimiyet alanının Dar-ül Harb ilan edilmesi sağlanabilirse savaş Osmanlı yönetimini zora sokmadan meşru hale getirilebilirdi.

Yavuz Sultan Selim'in, Kemal Paşazade ve Hamza Sarı Görz'ün fetvaları Dar-ül Harb ilan edilen Safevi seferinin ehliyeti yani meşru zemini olmuştur. bu fetvaların devlet ve toplumdaki yansımalarını şöyle değerlendirmek mümkündür: Fatih Sultan Mehmed döneminde tesis edilmeye çalışılan “Osmanlı Sunniliği” kemale ermiş ve sınırları daha belirgin hale gelmiştir. İkinci olarak, savaş meşrulaştırma gayesi ile alınan fetvalardaki tanımlar ve ağır ithamlar zamanla neticesi günümüze değin devam eden ayrışmaya, kopuşa neden olmuştur. Bu fetvalara göre devlet için Kızılbaş, isyan eden, dinden sapmış olan, elinden yemenin içmenin haram olduğu ve evlenilmemesi gereken, Safevi taraftarı kişi demektir. Böylesi ithamların muhatabı olan zümreler için ise Kızılbaşlık kendi maddi ve manevi değerlerini korumanın bir yolunu hatta onların devlet iktidarına karşı muhalefetlerinin ifadesi haline gelmişti. Bu yönüyle 16. yüzyıl Osmanlısında Kızılbaşlık dini mahiyetinin dışında siyaseten de “*direnış kimliği*” olarak gelişmeye başlamıştır.¹³⁹

1514 Çaldıran Savaşı'nın galibi Osmanlı İmparatorluğu için önemliydi. Savaş askerî açıdan istenilen başarıyı tam manasıyla verememişti lakin Osmanlı İmparatorluğu için siyasi ve sosyal bakımdan neticeleri çok daha önemliydi. Nitekim Osmanlı yönetimi, ideolojik ve dini bakımdan İslam dünyasında dengeleri belirleyen güç haline geldi. Osmanlı Devleti kitabi İslam'ın temsilcisi olarak aykırı ve dışlanan

¹³⁹ Selcen s.78.

mezhebi anlayışlara ve hareketlere set çekme görevi üstlendi.¹⁴⁰ Çaldıran mağlubiyetinin ardından Safevi Devleti idari sisteminde değişikliğe gitmiştir. Göçebe toplulukların askeri gücüyle devletin daha fazla yönetilemeyeceğini ve büyüemeyeceğini gören Şah İsmail mağlubiyet neticesinde Türkmen aşiretlerinin zayıflamasını da fırsat bilerek merkezi otoriteyi güçlendirmeye yönelik adımlar attı ve bürokratik yapıda İran kökenli yöneticilere yer vermeye başladı. Nitekim Türkmen aşiretleri bu sefer de Safevi Devleti'nin merkezileşme politikası ile karşı karşıya gelecekti.¹⁴¹

Savaşın Anadolu'daki Şah İsmail taraftarları için sonucu ise tam manasıyla bir yıkımdı. Nitekim Anadolu'da Şah'a inananların Osmanlı'ya karşı muhalif tavırlarına son vermedi. Bu dönemden itibaren özellikle Kanuni zamanında, İran tarafından gelecek kurtarıcı Mehdi beklentisi yerini yerli ihtilalci, mesihanik hareketlere bıraktı. Sultan Selim döneminde yaşanan siyasi olayların Kızılbaş kimliğini olgunlaştırdığını belirtebiliriz. Bu devirden itibaren Osmanlı Devleti nezdinde Kızılbaş; ekseriyetle Anadolu'da olup İran'a maddi-manevi yardım eden, Şah adına iş yapan, Şahı kendine lider kabul eden kişi anlamına gelmeye başlamıştır. Bu süreçten en olumsuz etkilenen tarafın Osmanlı Devleti olduğunu söylemeliyiz. Çünkü merkezi yönetim, hasım bir devletin idarecisine gönülden bağlı olup onun için faaliyet gösteren ama bunu kendi egemenlik sınırları içerisinde yapan kendi halkıyla karşı karşıya gelmek zorunda bırakılmıştır.

Yavuz sultan Selim'in şahsında Osmanlı yönetiminin Kızılbaşlığa karşı tavrını özellikle Memluklere düzenleyeceği seferin meşru zeminini değerlendirmeye tabi tutmayı tezin ilerleyen bölümlerinde ilgili başlıklar altında inceleyeceğiz.

2.2.2. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi (1520-1566)

Kanuni Sultan Süleyman'ın Safevi politikası İran'ı fethetme amacından ziyade bu devleti kuşatma ve izole etme çabalarından oluşmaktaydı. Nitekim

¹⁴⁰ Emecen, s. 145.

¹⁴¹ Dalkesen, s. 55.

Sultan'ın ilk hedefi Avrupa idi ve bu süreçte İran ile mevcut durağanlığı bozmak istemiyordu. Sultan, Çaldıran savaşının etkilerinden saltanatının on üç yılında İran ile ilgilenmek durumunda kalmamıştı. Şah Tahmasb yönetimi ile anlaşamayacaklarını gören bazı Türkmen Beyleri Osmanlı Anadolu'suna dönmeye başlamıştı. Nitekim 1533 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun batıda kazandığı zaferler ve Sultan'ın ılımlı politikaları doğuda o zamana kadar Safevi taraftarı olan yerel beylerin Osmanlı'ya katılımını artırıyordu. Sultan 1555 Amasya antlaşması ile Osmanlı için doğu meselesi uzun bir süre kapadı.

Kanuni Sultan Süleyman devrinde Anadolu'da ve İstanbul'da yönetime karşı askeri ve fikri mücadele yaşanıyordu. 1520 yılından itibaren Anadolu'da yaşanan isyan hareketleri şunlardır:

- 1- Bozoklu Celal veya Şah Veli İsyanı (1520)
- 2- Süklün Koca ve Baba Zünnun İsyanları (1526)
- 3- Domuzoğlan ve Beyze İsyanları (1526)
- 4- Şeyh Kalender Çelebi İsyanı (1526)
- 5- Seydi Bey ve İncir Yemez İsyanları (1529)

Aynı zaman aralıklarında ve yakın coğrafyalarda meydana gelmiş bu isyan hareketlerinin Anadolu'da yaşandığı sırada Safevi Devleti kendi iç problemleriyle uğraşmaktaydı. 1520- 1529 yılları arasında özellikle Orta Anadolu'da vuku bulan olaylar bölge insanların Kızılbaş, dinsiz asiler olmasından ziyade içinde bulundukları durumun neticesidir. Tabiat ve iklim şartlarının zor olduğu, yılda bir defa ürün almanın mümkün olduğu bir coğrafyada yaşamın zorlukla devam ettiren bir nüfusun tepkilerini dikkatle ve özenle okunması gerekmektedir.¹⁴² Hayat şartlarının zor olduğu, ekonomik ve ticari faaliyetlerin sınırlı sayılabilecek kadar az olduğu bu bölgede devletin vergi politikasının ve devlet görevlilerinin tutumlarının bu isyanların en önemli nedeni olduğu açıktır. Örneğin Süklün oymağı Beyi Musa Bey, işlettiği mezra için vergi memurlarının yazdığı iki yüz akçe vergiyi fazla bulmuş, yanına boy büyüklerinden bazılarını alarak memurlar ile görüşmeye gitmiştir. Verginin yüz akçe olmasını talep eder. Nitekim memurlar bu talebi kabul etmezler etmedikleri gibi yanlarında bulunan ve adı Süklün Koca olan dedenin hakaret maksadıyla saç ve sakalını keserler. Bu hakaret üzerine bir araya gelen ahali

¹⁴² Ocak, **ZM**, s.127.

de birleşerek Baba Zünnun liderliğinde isyan etmiştir. İsyancılar Sultan Süleyman'ın akrabası Bozok Mirlivası Mustafa Bey'i ardından tahrir memur olan ve hakareti eden Kadı Muhyiddin'i ve kâtibi Mehmed'i öldürdüler. İsyanı durdurmak için gelen Karaman Beylerbeyi Hürrem Paşa ve beraberindeki birçok Bey isyancılar tarafından öldürülünce isyan daha da büyüdü ve güçlendi. Hüseyin Paşa isyanı bastırıp Baba Zünnun'u öldürdü fakat kendisi de ağır yaralanan paşa vefat etti.

Bu isyandan sonra Orta Anadolu'da ve güney bölgelerinde irili ufaklı isyanlar peş peşe patlak verdi. Başındaki yöneticiden veya uygulanan vergi rejiminden memnun olmayanlarca çıkarılan bu isyanlarda hedef bölgedeki devlet görevlileri oluyordu. Kısa bir sürede bu isyanlar bastırılabilirdi. Nitekim Şeyh Kalender Çelebi isyanı kadar etkili olmamıştır. Çünkü Şey Kalender çelebi isyanında isyancı asıl kitleyi oluşturan unsurları tımarları ellerinden alınmış sipahiler oluşturmaktaydı. Nitekim merkezden vezir İbrahim Paşa isyanı bertaraf etmesi için görevlendirilecekti. Vezir İbrahim Paşa araştırmaları neticesinde tımarları ellerinden alınmış sipahilerin dirlikleri geri verileceğine dair onlara söz verince isyanın asıl askeri ayağı kırılmış oldu. İsyân böylece bastırılabilirdi.

Selçuklu merkezi yönetimi gibi, Osmanlı merkezi yönetimi de bu isyanlar ile bölgenin sosyal- ekonomik rahatsızlıkları arasında ilgi kurarak düzeltmeye yönelik tedbirler almamıştır. İsyânlar bastırıldıktan sonra merkezi yönetimin önemsemediği isyancıların ve onları bastırmaya çalışan Osmanlı kuvvetlerinin yakıp yıktığı bölgelerin merkez tarafından imarı ve ekonomisinin güçlendirilmesi doğrultusunda bir çaba sarf etmemiştir. Nitekim isyana sebep olan vergilerin oranları aynı tutulmuş hatta artırılmıştır. Bu durumun oluşturduğu sıkıntı sonraki dönemlere ve yeni isyanlara zemin hazırlayacaktı.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı Sünniliğinin tam manasıyla olgunlaştığı bu dönemde bazı din adamlarının, merkezin savunduğu din anlayışına tamamen aykırı söylemlerle ortaya çıktığı bilinmektedir. İslam dininin temel kaidelerini reddettikleri veya farklı yorumladıkları iddia edilen bu kimselerin ard arda çıkmaları ve benzer şeyler söylemeleri önemlidir. Devletin dini konuda hassasiyetini doğru bir şekilde değerlendirebilmek için merkezin mevcut vaziyete karşı tutumunun tahlili çok önemlidir.

1527 yılında Molla Kabız Mesih sever olarak bilinen inancı savunmaktadır. Nitekim Babai isyanından itibaren Anadolu’da Mehdi olduğunu iddia eden onlarca insan ve onlarla bağlantılı yaşanan isyanlar bilinmektedir. Bilindiği üzere Şah İsmail’de bu minvalde hareket etmiştir. Molla Kabız’ın da bu minvalde olduğunu kabul edersek düşünceleri halk arasında yayılınca yönetimin dikkatini çekmiş ve İbn Kemal’in verdiği hükümle 1527 yılında idam edilmiştir.

Aynı yıl idam edilen Hakim İshak hakkında ise Ebussuud Efendi’nin verdiği fetvaya göre Tevrat ve İncil’in bozulmadığını, bu dinlerinde geçerli ve doğru olduğunu savunmuştur. Her ikisi hakkında temel söylem İslam’ın temel kaidelerine aykırı olmasından dolayı ulema bu kimseler hakkında idam cezası vermiştir.

Bu dönemde fikirleri ve sözleri ile dikkatleri çeken ve ciddi dinleyici kitlesi olan bir başka kişi İsmail Maşuki’dir. İslam’ın bütün akidelerine karşı çıktığı iddia olunarak idam edilmiştir. 1550 yılında idam edilen bir diğer din adamı Muhyiddin Karamani’dir. Ebussuud tarafından tayin edilen bir heyet tarafından sorgulanarak zındık olduğuna karar verilere idam edilmiştir.

Kanuni sultan Süleyman devrinde merkezin Osmanlı Sünniliği kavramına muhalefetin temelinde İslamiyet’in va’z ettiği din ve ahlak anlayışının tümünden reddedilmesi vardır. Açıkça anlaşılmaktadır ki şayet kişi veya kişiler İslamiyet’in kaidelerine ve Peygamber’in şahsına açıkça saldırmışsa cezası idamdır. Şikayet edilen suçun mahiyetine göre ceza uygulanmaktadır. Temelini dinden alan ancak aslen sosyo-ekonomik nedenlerle patlak vermiş olan isyanların çoğalmasa devletinde kendi içinde daha da keskinleşmesine neden olmuştur.¹⁴³

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı-Safevi mücadelesini ve dini zıtlaşmasını makul bir seviyeye indirecek olan Amasya Antlaşması 1555’de imzalanmıştır. Antlaşma ile Safeviler Bağdat bölgesi, Kars ve Atabegler yurdu üzerine Osmanlı hakimiyetini kabul ediyordu. Antlaşma yaklaşık yirmi beş yıl kadar Osmanlı Devleti’nin Şark problemini uykuya yatıracaktı. Siyaseten Şah Tahmasb bu dönemde çok etkili olamamıştır belki fakat Safevi halifeleri Anadolu’da dolaşarak propaganda faaliyetlerine devam etmiştir.¹⁴⁴

¹⁴³ Selcen, ss 76-98.

¹⁴⁴ Feridun Emecen, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yükselişi Tarihi (1300-1600)**, İş Bankası Yayınları, 2019, s.267.

Osmanlı Devleti'nin, Tahmasb'ın ölümünden sonra İran'da meydana gelen karışıklıklardan yararlanmak istemeleri sebebiyle 1578'de başlayan yeni savaş dönemi, nihai antlaşma olan 1639 Kasr-ı Şirin barış antlaşmasına kadar aralıklarla devam edecektir. Savaşın ilk aşamasında Osmanlılar üstündüler ve 1590' İstanbul antlaşması ile önemli kazançlar elde ettiler.¹⁴⁵ Ancak ikinci aşamada Şah Abbas¹⁴⁶, kaybettikleri toprakları geri aldı.

2.3. XVI. YÜZYIL'DA OSMANLI'DA KIZILBAŞLARA YAKLAŞIMLAR

2.3.1. Kemalpaşazâde ve Rafizîlik

İbn Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun Şeyhülislamlık görevinde bulunmuş önemli devlet adamlarındandır. Askeriyeye mensub bir aileden gelmiştir. Önce askeriye sonrada ilmiye sınıfına geçmiştir. Özellikle Ehl-i Sünneti savunmuştur. Şah İsmail ve onun sevenlerine karşı olan mücadelesi, Molla Kabız hakkında verdiği hükümler ve asıl sorun kaynağı olarak nitelendirdiği sûfilere karşı verdiği mücadele ile İbn Kemal devrinin en önemli devlet adamlarından biri olmayı başarabilmiştir. İbn Arabi hakkında verdiği fetvayı dikkate alırsak tasavvufa karşı olmadığını bu bağlamda İbn Kemal'in ehl-i sünnete aykırı olarak kabul ettiği sufiliğin yaşadığı dönemin dini ve sosyal olayları hakkında bize ipuçları sunmaktadır.

İbn Kemal'in üzerinde hassasiyetle durduğu hususlardan biri, elbette Rafizîliktir. Nitekim kendi döneminde Anadolu coğrafyasında fiili olarak faaliyet gösteren ve devletin bekasını tehdit eden, merkeziyetçiliğini zedeleyen zümre, Şah İsmail ve ona inanlardı. Onların güç aldıkları inanç ve fikir akımı ise Râfizîliktir.¹⁴⁷

Kemalpaşazade Şah İsmail'in faaliyetlerini şu şekilde izah eder:
“*Mezkûr bed- sîret-ü fâsîd akidetün kıssası ki, (itikadı bozuk ve fasîd, gittiği*

¹⁴⁵ Saim Savaş, **XVI. Asırda anadolu'da Alevilik**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018, s.5.

¹⁴⁶ Cihat Aydoğmuşoğlu, **Şah Abbas ve Zamanı**, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s.154.

¹⁴⁷ Sayın Dalkıran, **İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz**, OSAV, İstanbul, 1997, s.87

manevi yol, yol olmayan olan İsmail'in hikayesine gelince) içinde akıl sahiplerine ibret çoktur. Genişçe yazılsa defterlere sığmaz."¹⁴⁸

Bir başka yerde Şah İsmail ve ona inananlar için, şunları ifade eder: "Her taraftan akıp ona gelenlerden hayli asker toplandı. Bu vesile ile onun istikbalide parladı. Fakirken adı "Hoca Kemal" iken "Şah İsmail" oldu. Bununsaltanata geçmesi, hicri 905/1499 yılında vuku buldu. Aynı yılda Kansu Gavri de Mısır tahtına geçmişti Şah İsmail, tahta geçer geçmez Şirvan'a saldırdı, orasını yağmaladı ve Şirvan şah'ını diri diri şişe sancub (takıp) kebab etti. O zaman Hasan Han'ın kumandanlarından Mirza Yusufoglu Mirza Elvend, Azerbaycan civarının kumandanıydı. Otuz bin askeri vardı. Şah İsmail ile karşılaştılar, yenildiler ve kaçtılar. Bu savaşta on beş bin Türkmen askeri ölmüştü. Şah ismail daha sonra Tebriz'e girmiş, burada Akkoyunlulardan sırf intikam için kırk- ellibin Akkoyunlu'yu katletmiş, Hasan Han'la Mirza Ahmed'in kabri hariç diğer emirleri ve sultanları mezarlarından çıkartıp cesetlerini yakmış, düşmanlarını büyük ve küçük demeden öldürmüş, ölü ve dirisi ile yakıp külünü göğe savurmuş ve insanların kalplerine büyük korku salmıştır. Buradan Irak'a giden Şah İsmail, kazvin, İsfahan, Kum, Kâşan, Semnan, Hemedan, Rey ve Damgan'ı alır ve Ehl-i Sünnet'e mensub bulunanları katleder. Akkoyunlular'dan otuz bin kişi ile karşısına çıkan Mirza Murad'ı da mağlub edip, yirmiden fazla Türkmen Beylerinin boynunu vurarak, Fars vilayetlerine girer. Bura halkına da her türlü eziyeti yapar, Irak ve Acem'den beter eder. Sultan Murad'ın boşalttığı Bağdat'a girer. Râfîzî olduğu bilinenlerle, durumları meçhul olanlar kurtulurken, Ehl-i Sünnet vel-Cemaat'ten olanlar azab girdabında boğulurlar. Şah İsmail'in yaptığı zulüm ve işkence Hind'de, Sind'de, Hata ve Hatan'da velvele bıraktı. Arab'ta ve Acem'de yakında ve uzakta onunla savaşmaya kadir kimse kalmadı. Her nerede kim varsa, bu gaddar onu yendi."¹⁴⁹

Râfîzîlikle ilgili verdiği fetvasında Kemalpaşazade; Kendi imamlarının ve Şah İsmail'in yolunun çok kolay ve menfeaatle dolu olduğunu söylemelerine mukabil, imamlarımızın yolunun meşekkatle dolu olduğunu ileri sürdüler. Şah'ın helal kıldıklarının helal, haram saydıklarının da haram olduğuna inandılar. Mesela Şah, içkiyi helal kıldı ve içki içmek helal oldu. Kısacası onların küfrü bize tevatür ile nakledilmiştir ve sayılamayacak miktarda çok ve çeşitlidir. Bu durumda biz, onların küfründe ve irtidatlarında asla şüphe etmemekteyiz. Ülkeleri, dârul- harb'dir. Erkekleri ve kadınları ile evlenmek ittîfakla batıldır. Onlar'ın çocukları veled-i zina, kestikleri hayvanların etleri ise murdar hükmünde olur. Onlara mahsus olan kırmızı başlığı, zaruret olmadan (sırf onların alametidir diye) giyen kimsenin küfründen korkulur. Bütün bunlar açıkça küfür ve dinsizlik alametidir. Kim islâm diyarını terkedip onların batıl dinlerini seçer ve onların memleketlerine sığırsa, hâkimin o kişinin katline hükmetmesi, sahib olduğu eşyayı, malı vesair herşeyi vereselerine dağıtması, hanımını başka bir erkeğe nikâhlaması icâb eder. Keza yine onlar üzerine cihad etmek, onları katletmeye kadir olan bütün Müslümanların üzerine farz olduğunun bilinmesi lüzümlüdür."¹⁵⁰

¹⁴⁸ Kemalpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osman, X. Defter*, nr. 4221, vr. 12ab.; Bu bölümde gerekli belgelerin tarafımıza gönderilmesini sağladıkları için Ali Keven Bey'e teşekkür etmeyi bir borç bilmekteyim.

¹⁴⁹ Kemalpaşazâde, *vr. 121a-125b*.

¹⁵⁰ İbn Kemal, *Risale-i Fî Tekfiri'r-Revâfız*, Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 621, vr. 31a-31b.

2.3.2. Kızılbaşlarla İlgili Verilen Fetvalar

2.3.2.1. Saru Görez ve Fetvası (Müfti Hamza)

Osmanlı-Safevi mücadelesinin ardından siyasi idarenin dini alanı da etkilemesi sonucudur ki Rafızî/Şii muhalifliği çok ciddi bir boyuta ulaşmıştır. Osmanlı uleması verdikleri fetvalarla ve yazdıkları eserlerle Kızılbaş düşüncesini benimseyenleri Ehl-i Bid'at saymışlardır. Maturidi geleneğinin en önemli öncülerinden biri olan Müftü Hamza Saru Görez bu süreçte belli bir ivme kazanmıştır.

İstanbul Müftüsü Saru Görez Nureddin Balıkesirli olup devrin en büyük fakih ve muhaddislerinden sayılır. Hoca Sinan Paşanın talebesidir. Sahn Müderrisliği yapmıştır. 1512 yılında İstanbul Kadısı, 1514'te de Anadolu Kazaskeri olmuştur. 1517'de tekrar İstanbul müftüsü olmuştur. 1521'de İstanbul'da vefat etmiştir. Kayıtlarda görülebildiği kadarıyla elimize ulaşan bir fetvası ve bu fetvanın farklı nüshaları mevcuttur:

"Müslimanlar bilün ve âgâh olun, şol tâife-i kızılbaş ki reisleri Erdebiloğlu İsmail'dür, peygamberimizün aleyhis selât ves-selâm Şeri'atini ve sünnetini ve din-i islâm ve ilm-i dîni ve kur'an-ı mübini istihfaf itdikleri ve dahi allahu taâla harâm kıldığı günahlara helâldür didükleri ve istihfafları ve kur'an-ı azîmi ve mushafları ve kütüb-i şeriatı tahkir idüb od'a (ateş) yakdukları ve dahi ülemâyâ ve sülehâyâ ihânet idüb kırub mescidleri yıkdıkları ve dahi reisleri olan lâini mabûd yirine secde itdikleri ve dahi hazret-i ebî bekr'e radyallahu anhu ve hazret-i ömer'e radyallahu anhu söğüb hilâfetlerini inkâr itdikleri ve dahi peygamberimizün hâtûnu âyişe ânâmuza (radyallahu anha iftirâ idüb) söğdükleri ve dahi peygamberimizün aleyhis-selât ves- selâm Şer'ini ve dîn-i islâmı götürmek kasd itdikleri bu zikr olunan ve dahi bunların emsâl-i Şer'e muhâlif kavilleri ve fiilleri bu fakir katında ve bâki ülemâ-i dîn-i islâm katlarında (tevâtürle) malûm ve zâhir olduğu sebepten biz daha Şeri'atün hükmi ve kitâblarımızun nakli ile fetvâ virdük ki ol zikr olunan tâife kâfirler ve mülhidlerdür ve dahi her kimse ki ânlar meyl idüb ol bâtil dinlerine râzı ve muâvin olalar, ânlar dahi kâfirler ve mülhidlerdür, bunları kırub cemâatlerin dağıtmak (cemi müslimanlara) vâcib ve farzdur, müslimanolardan ölen saîd ve şehîd cennet-i a'lâdadur ve ânlardan ölen hor ve hakir cehennemün dibindedür, bunların hali kâfirler halinden eşedd ve ekbahdur, zirâ bunların bugazladıkları ve dahi saydları gerekse doğanla gerekse ok ile ve gerekse kelb ile olsun murdardır, ve dahî nikahları gerekse kendülerden gerekse gayrden alsunlar bâtildür ve dahi bunlara kimseden mirâs yemek yoktur (ve bir nâhiye ehli ki bunlardan ola) sultan-ı islâm eazzel-lahu ensârehu için vardur ki bunların (ricâllerin katl idüb) mallarını ve nisâlarını ve evlâdlarını guzât-ı islâm arasında kısmet ide ve bunların ba'del-ahız tevbelerine ve nedametlerine iltifât ve itibar olunmayub katl oluna ve dahi bir kimse ki bu vilayetde olup ânlardan idügi biline ve yahud ânlar giderken tutula katl oluna ve bilcümle bu tâife hem kâfirler ve mülhidlerdür ve hem ehl-i fesaddur, iki cihdetden katilleri vacibdür. Allahümme

*ensur men nasared-dîn ve ahzel men hazalel-müslimîn, Harrara hû Hamzel-fakir yanî sarugörez ezaful-hakîr. Temmet.*¹⁵¹

2.3.2.2. Sungûrî Hasan b. Ömer

Kızılbaşlarla ilgili olarak fetvâ veren Osmanlı âlimlerden biri de Sungurî Hasan Bin Ömer'dir. O "*Elsine-i Nasda Kızılbağ Dimekle Ma'rûf Taife-i Rezilenin Hezeyanlarını Mübeyyin bir Risale-i Müstekille*" adında üç bölüm ve bir girişten oluşan bir risale yazmıştır. "*Bir nice ehl-i fesâd Erdebil Şeyhi, İeyh Haydar oğlu ismail'i serdar idübb ümmeti din üzerine beğy ve hurûc eylediler.*"¹⁵² şeklinde bir giriş yaptıktan sonra üç bölümden oluşan risalesinde Kızılbaşlar'ın Ehl-i Sünnet tarafından kabul edilmeyen yönlerini özet olarak öyle ifade eder; Namazı cemaatle kılmazlar, Hilafet Hz. Ali'nin hakkı olup ilk üç halifenin hilafetini meşru saymazlar, Mut'a nikâhını caiz görürler, cumayı haram kılarlar, Şeyheyn'e şetm-i sebb ederler ve bu işi ibadet sayarlar, onlara göre imam-ı Masum mevcut olmadığı için cihad meşru değildir.

İkinci bölüm de Kızılbaşlar'ın edille-i katia ile fık ve tekfiri izah edilir; İâh'a secde edip, mukabilinde sevap umarlar, üç Halifeyi tekfir ederler Hz. Allah'ın imamlara hulûl ettiğine inanırlar, Hz. Cebrail'in Risaleti tebliğde hata ettiğine inanırlar, azı Sahabeleri Hz. Ali'ye muhalefet edip, Hz. Ebu Bekr'e biat ettikleri için tekfir ederler. Bazı Eshabı da Hz. Ali'ye muharebe ettikleri için tekfir ederler, Kuran-ı Kerim'in bazı ayetlerine muhalefet ederler, Hz. Aişe'ye iftira ettikleri için Kuran-ı Kerim'in hükmünü inkar etmiş olurlar.

Üçüncü bölümde ise; Hasan b. Ömer "*Ehl-i kible tekfir edilemez. Bunlar nasıl tekfir ediliyor,*" diye mukadder bir soru soruyor ve cevabında da "*İslam'a münafi ahval ve etvar olmadığı zaman bu hüküm geçerlidir. Ama bunların İslam'a muğayir çok ahval ve akvali var*" şeklinde cevap verir.¹⁵³

¹⁵¹ Hamza Saru Görez, **Fetva Kızılbaş Risalesi**, Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa İlçe Halk Kütüphanesi, nr, 264/12, vr. 97b.

¹⁵² Sunguri Hasan Bin Ömer, **Kızılbaşlığa Reddiye**, Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, nr. 197, vr. 88a-90b.

¹⁵³ Sunguri Hasan Bin Ömer, **88a, 94b**.

2.3.2.3. Ali b. Abdilkerim

Ali b. Abdülkerim ile alakalı olarak Yavuz Sultan Selim'e sunduğu bir rapor ile hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Yavuz Sultan Selim'in, tahta geçtikten hemen akabinde sunulduğunu anladığımız bu raporda o dönemin şartlarında toplumda belli bir takım çözümlerin olduğunu gözlemlediği ve bu çözümlerin nedenlerini detaylarıyla birlikte belirtmesi ve özellikle Kızılbaş tehlikesiyle karşı karşıya kalınması anlatılmaktadır. Nitekim raporda kullanılan ifaderden anlaşıldığı kadarıyla Ali b. Abdilkerim, Sultan'ın hışmına uğramaktan korkmayacak kadar bildiğini çok iyi ifade edebilen, anlatabilen bir kişilik ve Sultan'a verdiği tavsiyeler açısından huzura çıkabildiği anlaşılan bir şahıstır. Raporda, Yavuz Sultan Selim'e toplumsal sıkıntıları o kadar güzel anlatmıştır ki, kazasker ve vezirleri değiştirmesi icâb ettiğini dahi, çok net bir dille ifade etmiştir.¹⁵⁴

Raporunda Anadolu halkının sıkıntıları ve çözümleri birkaç madde halinde uzun uzun anlatıldıktan sonra, Ali b. Abdilkerim'in Padişah'a gönderdiği bu raporda Kızılbaşlara ayrılan kısım bir hayli uzun ve enteresan ifadeler içermektedir. Raporda Ali b. Abdilkerim şunları söyler:

"Kızılbaşlar, II. Sultan Bayezid döneminden itibaren, çekinilmesi lazım gelen bir kuvvet haline gelmişlerdi. Bunların, Osmanlı İmparatorluğu topraklarını veya hiç olmazsa Anadolu'yu, XV. Asrın sonlarında ve XVI. asrın başlarında İran'da kurulmuş olan ve Sîligi, devletin resmi mezhebi kabul ederek sırtını Türk olan ve Türk olmayan halka dayayan Safevî devletine bağlamaya çalıştıkları, yani sadece bir inancı değil fakat bir politikayı da gerçekleştirmeye yolunda oldukları anlaşıyordu. Eger II. Sultan Bayezid biraz daha hükümdarlığa devam etmiş olsa idi, basta Şah İsmâil olmak üzere Safevî propagandacılarının hayalleri, gerçekleşme yolunda çok şeyler kazanmış olurdu. Propagandaya memur olan halifeler, ihtimal İran'daki bulundukları yerlerin halkını Safevî Devleti adına kazandırmaya çalışmış ve bu devletin genişlemesinde bunların büyük hissesi olmuştur. "Hakikaten Şah İsmâil İran'ın hududunu Bahr-i Hazer ve Cibal-i Kafkas'dan Umman denizine ve Ceyhun Nehrinden Dicle nehrine erdirmiş"tir. İşte bu genişleme, bir taraftan dinî ve bir taraftan da politik bir tehlike arz ettiği için,

¹⁵⁴ Selahattin Tansel, **Yavuz Sultan Selim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, s. 22.

Doğu ve Batıdaki komşuları ile İranlılar arasında büyük bir uçurum meydana getirdi. Esasen Safevîler, İslâm âlemince tanınmak istiyorlarsa Doğudaki Sünnî Özbeklerle ve Batıdaki yine Sünnî Osmanlılarla vurusmaları lazımdı. Bu sebepten dolayı 1510'da Özbekleri ezmeye muvaffak olan Şah İsmâil, bütün dikkatini Osmanlılar üzerinde toplamıştı. Anadolu topraklarında Babaî- Bâtınî akidelerini benimsemiş olanlardan başka Kalenderî, Hayderî, Abdal ve Şeyyâdlar vardı. İşte bu gayr-i mütecânis insanların yaşadığı Anadolu toprakları üzerinde, Trabzon Rum İmparatorluğunun akrabası sıfatıyla hak iddia etmekte olan Şah İsmail, Bayezid'in son saltanat yıllarında büsbütün nüfuzunu arttırmıştı. Onun taraftarları sadece propagandasını yapmakla kalmıyor, aynı zamanda nezr adını verdikleri vergiyide muntazaman İran'a gönderiyorlardı. Osmanlı toprakların Safevîler'e peşkeş çeken Anadolu Kızılbaşlarıyla Anadolu'da yaşayan diğer Bâtınî akidelerine sahip olanların Kızılbaşlar'a mütemâyil ve müzâhir oldukları ve nitekim Işıklarla Şebkûlah'ların onlarla işbirliği yaptığını söyleyenler vardır. Bunlarda tıpkı Safevîler'e tabi olan Kızılbaşlar gibi düşünmekte, yani Sünnî Müslümanlardan adam öldürmek, kâfir öldürmek kadarınca gazâ olduğunu kabul ederek "her daim Kızılbaş'ın zuhur ve intişarını" temenni etmektedirler." ¹⁵⁵

2.3.2.4. Şeyhülislam Ebus-Suûd Efendi ve Fetvaları

Osmanlı'nın en ünlü hukuk adamı, Şeyhülislâm'ı müfessiri olan Ebus-Suud Efendi, "Müftilenâm, Şeyhülislâm, sultânü'l-müfessirîn, hâtimetü'l-müfessirîn, muallim-i sâni, allâme-i küll, Hoca Çelebi, Ebû Hanîfe-i Sâni" ¹⁵⁶ unvanlarıyla anılır.

Ebus-suud 1490 tarihinde İskilip'te doğmuş 1574 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Osmanlı İmparatorluk tarihinde en etkili ve en uzun süreli Şeyhülislamlık makamında kalması münasebetiyle özellikle ilmiye sınıfını nizami bir şekilde düzenleyebilmiştir. Devrinin en nüfuzlu ulemasından biri olmakla beraber siyasete karışmayan Ebus-suud Efendiye Kanuni Sultan Süleyman, büyük bir hürmet ve itimad göstermiştir. Mühim meselelerde onun

¹⁵⁵ Tansel, ss. 26-27.

¹⁵⁶ Ahmet Akgündüz, "Ebus-Suud Efendi", **DİA**, Cilt:10, İstanbul, 1994, s. 365.

bilgisine her zaman başvurmuştur. Tefsir ve İslam hukuku alanında temayüz etmiş ve döneminde baş gösteren Kızılbaşlık meselesiyle alakalı olarak fetvalar vermiştir. Kemalpaşazade'den ders aldığı rivayetler arasındadır.¹⁵⁷ Ebussuud Efendi, döneminde ilimde ve devlet adamlığında zirve bir isimdir. O da dini hassasiyetleri çok yüksek, bir ilim adamının sorumluluğunu bihakkın icra etmiş, içinde bulunduğu dönemde dini ve ilmi birikiminin gereğini Ehl-i Sünnet inancı ve Hanefi fıkıhı inancının zarar görmemesi için gayret göstermiştir. Ebussuud Efendi Kızılbaşları, diğer ulema fetva ve risalelerindeki gibi mürted hükmünde değerlendirmiş ve bununla ilgili muhtelif fetvalara imza atmıştır. Ebussuud Efendi tarafından verilen fetvalar şu şekildedir:

“Mesele: Kızılbaş taifesinin Şer'an kâtî helal olub, asker-i İslâm'dan anları katl iden gâzî ve Kızılbaş taifesinin ellerinde maktûl olanlar Şehîd olurmu? El-cevâb: Olur, gazâ-i ekber ve şehâdet-i azîmedir.

Mesele: Kitallerihelal olduğu takdirce, mahzâ Sultan-ı ehl-i İslam hazretine bağ'y ve adâvet üzerine olub, asker-i islam'a kılıç çektiği için mi olur, yâhud gayri sebebi var mıdır?

El-cevâb: Hem bâğîlerdir, hem de vücûh-i kesire'den kâfirlerdir.

Mesele: Re'isleri Hazret-i resûlullah (sallallahu te'âlâ aleyhi ve sellem) âlindendir derler, öyle olucak nev'â Gûphe olur mu?

El-cevâb: Hâşâ yoktur. Efâl-i şeni'aları, neseb-i tâhire alâkaları olmamağa şehâdet ettiğinden gayri, sıkâtan menkuldür ki, babası İsmail ibtidâ-i hurucunda, imam Ali er- Rızâ ibni Mûsâ el-Kâzım meşhedinde ve sâir emâkinde olan sâdât-i izâmî, kendinin nesebini Bahr-i Ensâba derc eylemeğe ikrah edip, iftiraya cür'et edemeyenleri katl-i âm edincek, ba'zı sâdât katilden halâs için imtisal suretin gösterip dediğin eylemişler. Amma bu miktar tedârik eylemişler ki, bunun nesebini, ulemâ-i ensâb-i şerife mâbeynlerinde akîm olup, asla nesli kalmamağıyla ma'rûf bir seyyide müntehî kılmışlardır, ki nazar edenler hakikat-i hâle vâkıf olalar. Faraza sıhhat-i nesebi mukarrer olsa dahi, bîdîn olucak, sâir kefereden farkı olmaz. Hazret-i Resûlullâh'ın âli, şe'âir-i şer'-i mübîni ri'âyet ve ahkâm-i metîni himâyet edenlerdir. Hazret-i Nûh'un Ken'an sulbû oğlu iken dîni üzerine olmadığı için 'ehlimdendir' deyu, necatı için rabb-i izzete du'â ettikte deyu “innehu leyse min ehlik'e” buyurulup, sâir kefere ile bile ta'zîb ve iğrâk duyurulmuştur. Enbiyâ-i izâm neslinden olmak, dünyevî ve uhrevî azabdan necat'a sebep olsaydı, Hazret-i Âdem nebi (aleyhi-s-selâm) neslinden olmak ile, esnaf-i kefereden bir kâfir asla dünyâda ve âhirette mu'azzeb olmazdı. vallâhu a'lem.

Mesele: Tâife-i mezbûre Şi'adan olmak da'vâ ederler, lâ ilahe illallah derler iken, bu mertebeyi icâb eden halleri nedir, mufasssal ve meşrûh beyan buyurula?

El-cevâb: Şi'adan değil, yetmi üç fırka ki, içinde Ehl-i Sünnet fırkasından gayri nârdadır deyu Hazreti Resul tasrih buyurmuşlardır. Bu taife ol yetmiş üç fırkanın hâlis birinden değildir. Her birinden bir miktar şer ve fesad alıp, kendiler hevâlarınca ihtiyar ettikleri küfr-ü bid'atlere ilhak edip, bir mezheb-i küfr- ü dalâlet ihtira' eylemişlerdir. Dahi durup gün günden artırmak üzerinedirler.

¹⁵⁷ Mehmet Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983, ss 22-23.

Şimdiye değin üzerine müstemir oldukları kabâyih-i ma'rûfelerinin, müceb-i şeriat-i şerîfe üzerine mufassalan hükmü budur ki: Ol zâlimler Kur'an-ı azîmi ve şeriat-i şerîfeyi ve dîn-i islâmı istihfaf eylemekle ve kütüb-i şer'iyeyi tahkir edip oda yakmak ile ve ulemâ-i dîni ilimleri için ihanet edip kırmak ile, ve re'isleri olan fâcir melûnu ma'bud yerine koyup ana secde eylemekle, ve dahi hücrmeti nusûs-i katiye ile sabit olan envâ-i hurumât-i dîniyeyi istihlâl eylemekle, ve Hazret-i Ebî Bekr ile Hazret-i Ömere la'n eylemekle kâfir olduklarından sonra, Hazret-i Âişe-i Siddikanın berâati hakkında bunca âyât-i azîme nazil olmuş iken, anlara itâle-i lisan eylemekle Kur'an-i Kerîmi tekzîb edip kâfir olduklarından ma'adâ, Hazret-i Risâlet-penâhın (sallallâhu aleyhi ve sellem) cenâb-ı azizlerine şeyn getirdikleri ile sebb-i nebî eylemiş olup, cumhûr-i ulemâ-i a'sâr ve emsâr icmâi ile, katilleri mubah olup, küfürlerinde şek edenler kâfir olurlar. İmâm-ı Azam ve İmâm Süfîyân-i Sevrî ve İmâm Evzâî (rahimehullâh) katlarında tamam sıhhat üzere tevbe edip islama gelicek, eğerçi bu küfürler dahi sâir kefare küfürleri gibi afv olunup katilden necat bulurlar, amma İmâm Mâlik ve İmâm İâfî ve İmâm Ahmet bin Hanbel ve İmâm Leys bin Sa'd ve İmâm İshak bin Râhûye ve sâir ulemâ-i ulemâ-i dinden cem'-i kesîr katlarında asla tevbeleri makbul ve islâmları mu'teber değildir. Elbette hadden kati olunurlar. Hazret-i İmâm-i din-penah (eyyedehullâhu te'âlâ ve kavvâhu) zikr olunan eimme-i dinden, hangi canibin kavli ile amel ederler ise meşrû'dur. Ol kabâyih ile ittisafları cem-i Ehl-i İslâm içinde tevatür ile mu'ayyenlen ma'lûm olmuştur. Hallerinde tereddüd ve iştibah yoktur. Askerlerinden olup kıtale mübaşeret edenler ve binip inip etbâ'ından olanların şânında asla tevakkuf olunur değildir. Amma şehirlerde ve köylerde kendi hâlinde salâh üzerine olup, bunların sıfatlarından ve ef'allerinden tenezzühü olup, zahir halleri dahi sıdklarına delâlet eyleyen kimselerin kizbleri zahir olmayınca, üzerlerine bunların ahkâmı ve ukûbâtı icra olunmaz. Bu taifenin kıtali sâir kefare kıtalinden ehemdir. Anın-çün Medîne-i Münevvere etrafında kefare çok iken ve Bilâd-i Şâm feth olunmamış iken anlara gaza eylemekten, Hazret-i Ebî Bekr-i Sıddik (radiyallâhu anh) hilâfetinde zuhur eden Müseyleme-i Kezzaba tâbî' olan tâife-i mürtedde üzerine gazâ eylemeğe, Eshâb-ı Kiram (rıdvânullâhi aleyhim ecma'in) icmaları ile tercih ve takdim buyurmuşlardır.

Hazret-i Ali (kerremallâhu vecheh) hilâfetinde havâric kıtali dahi böyle olmuştur. Bu taifenin fesadları dahi azimdir, yeryüzünden fesadların ref eylemek için mücâhede eylemek dahi ehemdir.

Mesele: Nahcivan seferinde tutulan kızılbaş evlâdı kul olur mu?

El-cevâb: Olmaz.

Mesele: Padişah emriyle Kızılbaş taifesi vurulup, sagîr ve kebîri esir olanlardan ba'zı Ermeni olduklarında, ol takdirce halâs olurlar mı?

El-cevâb: Olurlar, Ermeniler Kızılbaş askeri ile Asker-i İslâm üzerine gelip muharebe etmiş olmayacak, Şer'an esir olmak yoktur.

Mesele: Mürtedde dariül-harbe lahika olmadan alıp esir eylemek caiz idüğüne İmâm-ı A'zamdan nakl olunan rivayete binâen, Kızılbaş avretlerin esir eylemekle asker-i islama kemâl-i kuvvet ve Gevket, a'dâ-i dîn-i metine nihayet za'f ü zillet gelir olsa, ol riva-yet ile amel olunmak Şer'an caiz olur mu?

El-cevâb: Caizdir.

Mesele: Bu rivayet ile ol esir olunan avretin hizmetleri, vat' olunmaları Şer'an helâl olur mu?

El-cevâb: Cümle hizmetleri helâldir. Amma mürteddelerdir, İslâma gelmeden vat'ları helâl değildir.

Mesele: Çaryâre sebb eden, Kızılbaş idüğü sicil olunan Zeydi, Amr oğlu Bekr kati eylese, şer'an nesne lâzım olur mu?

El-cevâb: Sebb ettiği vakit kati ettiği muhakkak ise ta'arruz olunmaz.

Mesele: "Yezide lâ'net ve ana lâ'net etmeyene dahi lâ'net" diyen Zeyde ne lâzım

gelir?

El-cevâb: Lâ'net etmeyene lâ'net nâ-meşrûdur. lâ'net etmemek onun efâlin kabul değildir.

Mesele: “Muâviye hayırlı kişi değildir” dese, şer'an Zeyde ne lâzım olur?

El-cevâb: Ta'zîr olunur.

Mesele: Sahâbe-i Kirâm'dan Muaviye'ye lâ'net eden Zeyde şer'an ne lâzım olur?

El-cevâb: Ta'zîr-i belîğ ve hapis lâzımdır.¹⁵⁸

2.3.2.5. İdris-i Bitlisi'nin Kızılbaşlarla İlgili Görüşleri

XVI. yüzyıl Osmanlı edebiyatında olduğu gibi Osmanlı tarihçiliğinin de dönüm noktası olmuştur. Bu yüzyıl Fars kültürünün Osmanlı kültüründe yoğun olarak hissedildiği bir dönemdir. Eserler öylesine çalışılmış ve dil o derece geliştirilmiştir ki yazarlar, artık incelik ve maharet bakımından İran'ın şairleriyle yarışacak eserler meydana getirmeyi başarabilmişlerdi. Tarih yazıcılığı açısından dönüm noktasını İdris-i Bitlisî ve Kemalpaşazade temsil etmektedir. İdris-i Bitlisî, Osmanlı tarihinin tıpkı başka hanedanların tarihi kadar zarif bir ekilde Farsça yazılabileceğini, Kemalpaşazade ise Türk dilinin artık aynı belagat güzelliğini ve ahengini uygulayacak bir vasıta olduğunu göstermişti.¹⁵⁹

II. Bayezid'in emriyle eser kaleme alan Kemalpaşazade ve İdris-i Bitlisî'nin Osmanlı tarih yazıcılığında yeni bir çıkır açtıklarına değinen Tekindağ; “*Bitlisî'nin Akkoyunlu sarayında Yakup Bey'in münşisi olarak tanındığını, klasik İran tarihçiliğini esas ve örnek almak suretiyle Farsça eser kaleme alması neticesinde Aşıkpaşazade ve Neşri gibi sade, kısa ve anlaşılır birçok Türkçe arkaik kelimeleri ihtiva eden eserlerin bir kenara bırakılmasına yol açtığını*” vurgular. Tekindağ'a göre; “*bir cümleyi on cümlede anlatan İran tarihçiliği Osmanlı tarihçileri arasında revaç bulmuştur. Kemalpaşazade, Hoca Sadettin Efendi gibi tarihçiler İdris-i Bitlisî'nin kullandığı metodu taklit ederek özellikle serlevhaları Farsça olmak üzere kendi eserlerinde kullanmışlardır*”. Bu yöntem XVIII. yüzyılda vakanüvislik (vekayinüvislik) devrinde hemen bütün vakanüvisler (vekayinüvisler) tarafından taklit edilmiştir. Hoca Sadettin Efendi'nin yaptığı gibi serlevhalarını Farsça olarak

¹⁵⁸ Ebussuud Efendi, *Fetva Fi Kıtali Kızılbaş El Alevi*, Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 892/1574, vr. 69a-70a.

¹⁵⁹ Victor L. Menage, “Osmanlı Tarih Yazıcılığının İlk Dönemleri”, *Söğütten İstanbul'a*, Derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz, 2010, ss 73-75.

yazmaya başlamışlardır.¹⁶⁰

Bitlisî'nin tarzını tek beğenmeyen ve bu tarzı eleştiren Tekindağ değildir. Böyle bir tutumu Victor L. Menage'in satırlarında da görürüz. Bitlisî'yi Neşri ile kıyaslar. Hatalarına rağmen Neşriyi gerçek bir tarihçi olarak gören Menage, onun olayların hakikatini tespit etmeyi arzulamasının kendisini bu düşünceye götürdüğünü anlamaktayız. Fakat Bitlisî için aynı şeyin söylenemeyeceğini, buna sebep olarak da Bitlisî'nin Vassaf ve Cüveynî'nin tarihlerini örnek alarak "*Heşt-Behişt*" adlı eserini II. Bayezid'in emriyle açıkça Osmanlı hanedanının yaptığı işleri yüceltmek amacıyla yazdığını kaydetmektedir. Bitlisî'nin bazı kaybolmuş bulunan daha önceki kaynaklardan topladığı bilgileri muhafaza ettiğinin doğru olmasına rağmen, eserinin içindeki bilgilerin etraflı bir analizinden sonra bu esere tarihi bir kaynak olarak hak ettiğinden daha fazla değer verildiğini ve belagatten arındırıldıktan sonra asıl anlatısının, çelişen rivayetleri uyumlu hale getirme gayretlerinin yol açtığı bazı ilave çarpıtmalarla birlikte Neşri'nin anlattığı hikâyenin tekrarından pek fazla bir şey olmadığı görüşündedir.¹⁶¹

Yaşadığı dönemde büyük bir siyaset ve ilim adamı olmanın yanında büyük bir şair ve düşünür olarak yaşayan İdris-i Bitlisî, kaleme aldığı eserlerle aynı zamanda Osmanlı tarihçiliğinin gelişmesine de çok önemli katkılar sağlamıştır. O, tarih alanında yazdığı ve sekiz cennet anlamına gelen "*Heşt Behişt*" adlı genel Osmanlı tarihi kitabıyla Farsça ile ve nazım suretiyle Osmanlı geleneğine adapte etmi ve sonraları bu alanda eser verecek pek çok kişiye örnek ve bununla beraber nesir tarzında yazan bir o kadar tarihçiye de kaynak olmuştur.¹⁶² İdris-i Bitlisî'nin tarihçiliğiyle ilgili olarak kısa bir bilgi verdikten sonra anlaşılmaktadır ki, Osmanlı Devleti ve onu oluşturan unsurlar değerlendirilirken olaylara Safevi - Şia propagandasının Anadolu'da oluşturduğu kaos ortamının izlerini göstermektedir.

İdris-i Bitlisi tarafından yapılan telkinler neticesinde, Doğu ve Güneydoğu bölgesinin tamamı, kısa zaman içinde Osmanlı Devleti'ne iltihâk etmişti.¹⁶³ İdris-i Bitlisî bu işi usta bir manevrayla yaklaşık 25-30 bölgesel Kürt Beylerini (Ümeray-ı Ekrâd) Yavuz Sultan Selim Han'a sunarak ve aralarında bağlantı görevi

¹⁶⁰ Şehabettin Tekindağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", **Belleten**, C. XXXV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1971, s. 658.

¹⁶¹ Victor L. Menage, s.87.

¹⁶² İdris-i Bitlisî, **Selîmşahname**, (Hazırlayan: Hicabi Kırılancı), Hece yayınları, Ankara 2016, s.15-21.

¹⁶³ Uzunçarşılı, Cilt: 2, s. 273.

ifa ederek doğudaki Kızılbaş tehlikesini ele aldığı bölgede etkisiz hale getirmeyi planlamıştır. Doğu Anadolu'nun Acem kültürüyle etkilenmesini de engellemiş oldular. Bu açıdan aşağıda sadeleştirilmiş halini verdiğimiz Kürt Beyleri'nin İdris-i Bitlisî ile Yavuz Sultan Selim Han'a göndermiş oldukları arıza içinde bulundukları durumu arzemesi açısından kayda değer bir vesikadır.

“Can-ü gönülden İslâm Sultanı”na biat eyledik, İlhâdları zâhir olan Kızılbaşlar’dan teberri eyledik. Kızılbaşların neşrettiği dalalet ve bid’atleri kaldırdık ve Ehl-i Sünnet mezhebi ve Şafi’î mezhebini icra eyledik. İslâm Sultanı’nın namı ile şeref bulduk ve hutbelerde dört halifenin ismini yâda başladık. Cihada gayret gösterdik ve İslâm Padişahı’nın yollarını bekledik. Duyduk ki, Padişah, Zülkadriye Eyaleti’ne gitmiş; bunun üzerine biz de Mevlâna İdris-i Bitlisî’yi makamınıza gönderdik. Hepimizin arzusu şudur ki;

Bu muhlis ve size itaat eden bendelere yardım edesiniz. Bizim beldelerimiz Kızılbaş diyarına yakındır, komşudur ve hatta karışıktır. Nice yıllar bu mülhidler, bizim evlerimizi yıkmışlar ve bizimle savaşmışlardır. Sadece İslâm Sultanı’na muhabbet üzere olduğumuz için, bu inancı saf insanları o zâlimlerin zulümlerinden kurtarmayı merhametinizden bekliyoruz. Sizin inâyetleriniz olmazsa, biz kendi başımıza müstakil olarak bunlara karşı çıkamayız. Zira Kürtler, ayrı ayrı kabile ve aşiret tarzında yaşamaktadırlar. Sadece Allah’ı bir bilip Muhammed ümmeti olduğumuzda ittifak halindeyiz. Diğer hususlarda birbirimize uymamız mümkün değildir. Sünnetullah böyle cârî olmuştur. Ancak ümitvarız ki, Padişah’dan yardım olursa, Arap ve Acem Irak’ı ile

Azerbeycan’dan o zâlimlerin elleri kesilir. Özellikle Diyarbekir ki, İran memleketlerinin fethinin kilidi ve Bayındırhân sultanlarının payitahtıdır, bir yıldır, Kızılbaş askerlerinin işgali altındadır ve 50.000’den fazla insan öldürmüşlerdir. Eğer padişahın yardımı bu müslümanlara yetişirse, hem uhrevî sevap ve hem de dünyevî faydalar elde edileceği muhakkaktır ve bütün müslümanlar da bundan yararlanacaktır. Bâki ferman yüce dergâhındır.”¹⁶⁴

İdris-i Bitlisî, kendi ifadesi ile “Nâ- hak” dediği kızılbaşları ve onlarla beraber hareket eden Bâtınlık ve Hurûfilik gibi muhalif âtıl inançları İslam Ümmeti için tehlikeli görmüş, dolayısı ile Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaatin dışında kalan zümreleri hoşgörü ile karşılamamıştır İdrisi Bitlisi için, sevdiği ve uzun zaman hizmette bulunduğu Akkoyunlu Hükümdarlığı’nın mezkûr taife tarafından sonlandırılması ve o aileyi hunharca katlettirmesi elbette unutulacak şeyler olmasa gerek. Neticede bütün bu menfi hadiseler yanyana gelmiş ve İdris-i Bidlisî gibi bir insan, Kızılbaş lideri Şah İsmail ve adamlarıyla mücadele etmekten çekinmemiştir.

Selimşahnameden yer yer alıntılar yaparak bu konuyu noktalayalım;

¹⁶⁴ Koca Müverrih, **Bedâî II**, (Hazırlayan: Ahmet Akgündüz), OSAV, İstanbul, 1997, s.34.

“...Gazâ ve cihad ferizası, eskiden beri, cihadı şiar edinen bu hanedandan hep yeterince yerine getirildiğinden, kötülük sahibi kâfirlerin önlerinin kesilmesinin Osmanlı gazilerince gerçekleştirildiği anlatıla geldiğinden ve şu anda yeryüzünde bu bozguncu taifeye ve bu kızılbaş mülhîd topluluğu karşı koyacak din Sultanlarından kimse kalmadığından, sapkın Şah’ın islam memleketlerini istilası her geçen gün artıp geri kalan İran ve Turan kralları ve Padişahları üzerine onun galibiyeti devam ettiğinden, ilhâdî yol edinmiş bu taifenin işi oraya kadar varmıştır ki batı ve doğu memleketlerini sahiplenme davası gütmeye başlamıştır. Ona tabi olanlar o kadar ileri gitmişlerdi ki onu mabutluk rütbesini hak etmiş saymaktadırlar. Fırat nehrinden Ceyhun nehrine kadar olan bütüb Irak memleketlerini ele geçirip Turan’ı da zaptetmeye başlamış, kılıcının hükmü Semerkand’a dek varmıştır.”

“Şimdi Osmanlı Hanedanının dünyayı gözetme namusunda ve Müslümanlık gayreti içerisinde olan zalim topluluğun din ve devlet konusundaki fitne ve fesadının işin sonunda güvenli Anadolu Beldelerinde de (zalim şeytanın saldırısından Allah’a sığınırı.) yayılması ve zulüm ateşinin ve küfür kıvılcımlarının dindar gaziler’in meskenlerine sıçramasını kim revâ görebilir.? “İmandan sonra küfür mü yahud iki ilah”ın birleştirilmesi mi?”¹⁶⁵

Özellikle Erdebil şeyhlerinin müridlerinden ve inananlarından birçok kimse ile ilhâd sahibi torunlarından geriye kalanlar bu yerlerde bulunmaktadır. Habîs nefislerinde eğlenmeye, zayıflarla miskinlerin namuslarını ayaklar altına almaya meyilleri çoktur. Bu tür taifeler yüzünden mağfiret şiarlı Padişah’ın saltanat ordusunda ortaya çıkan bazı büyük fitneler, fesad’ın artması yönünde en belirgin işaretlerdir. Şu anda görüş ve tedbir sahibleri ile kılıç sahiblerinden herkes bu bozulmaların sonunun ne kadar kötü olacağını düşünmeli ve akıl sahibi her mü’min, Allah yolunda canla başla çabalamalı ya da yiğitlik dizginini din erlerinin meydanından çekmelidir. Bu konuşmayı dinledikten sonra yüce dergâhın seçkinlerinden oluşan topluluk, doğru cevabı verme konusunda akıl sahibleri olarak bu sözleri tasdik ederet itaat ettiğini ortaya koydu ve herkes “Akıl yolu birdir” yoluna uyarak Sultan’ın sağlam görüşüne uymayı mülkün ve dinin çıkarlarına uygun gördü.”

“.....Bütün Beyler, ordu mensubları ve muzaffer askerler, Sultan’ın görüşünü doğruladılar. Büyük bir toplantı yapıldı.” “.... Bu toplantıda ilim ehliyle diyanet ve takvâ sahipleri, bu hareket hakkında ve bunun kâfirlere karşı cihad ve gazâda bulunmaktan daha öncelikli olduğu konusunda fetvalar verdiler. Osmanlı Ülkesinin büyük âlimleri ile ilimlerde derinleşmiş Büyük İmamlar, Şer’i deliller ve fer’i ve naklî konularda birtakım fikirler ortaya koyarak şöyle dediler: “Bu zalim taifenin ortadan kaldırılması ve bu günahkâr mülhîd fırkanın yok edilmesi, kudretli Sultan ve kahredici vali için, kâfirlerle Frenk ve Tatarla savaşmaktan daha öncelikli ve önemlidir. Çünkü Dindar Sultanlar’ın kanunlarında ve Şeriat Şiarlı Halifelerin geleneğinde, Raşid Halifelerin ahlak ve tavırlarıyla yol gösterici imamların üsluplarının takip edilmesi en doğrusudur ve izlenilmesi en uygundur.” diyerek devamında Müseylemetü’l-Kezzab örneğini verir ki, İslam davetinin ulaşmamış olduğu yerler bile varken, Batıl şeriatlarla savaşmak daha mühim bir vakiadır şeklinde ifade ederek şöyle der;haricilerinden ve din düşmanlarından biri ortaya çıktığı, nassla belirlenmiş haramları helal kılıp helalleri haram kılmak yolunda çaba gösterip ısrar ettiği, yol gösterici imamların üzerinde ittifak edilmi yollarından saparak Allah’ın kelamına ve Allah Rasûlü’nün sünnetlerine uyma konusunda mezheblerin ve dinlerin cumhuruna muhalefeti başlattığı ve zulüm, kusur ve günah sancağını

¹⁶⁵ İdrisi Bitlisi, ss. 15-72.

açtığı zaman, bütün Müslümanlara özellikle zamanın Sultanlarından güç ve kudret sahibi olanlara böyle fesat ve ilhâd ehline karşı cihat etmek, mülk ve din sınırlarına kastetmekten ellerini çeken, hatta İslam sınır muhafızlarına yaranmaya çalışan çevredeki kâfirlere ve kötülük sahibi müşriklere karşı savaşmaktan daha önceliklidir.”¹⁶⁶

¹⁶⁶ İdrisi Bitlisi, ss. 72-80.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVI. YÜZYIL ANADOLU'SUNDA KIZILBAŞLARIN GENEL YAPISI

3.1. ANADOLU'DA KIZILBAŞ NÜFUSUN YAŞADIĞI YERLER

Anadolu'da Kızılbaşlık, Safevi propagandasının güçlü etkisi ve planlı bir şekilde yapılmasının neticesi olarak, XVI. Yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Halk İslam'ının Sünnilik ve Kızılbaşlık ikiye ayrılması neticesinde ortaya çıkmış bir olgudur. Ahmet Yaşar Ocak'ın ifadesiyle, *“Rafizilik veya Kızılbaşlık, İslami ve mistik bir cila altında eski inançlarını koyu bir tutuculukla koruyan konargöçer ve yarı göçebe halk kesimi içinde kendisini vergiye bağlayıp hayata geçirmeye zorlayan Osmanlı yönetimine karşı yaşadığı sosyo-ekonomik bunalımı kullanmak suretiyle tahrik eden Şii propagandanın etkisiyle oluşan yeni bir siyasi- dini ve sosyo-kültürel yapılanıştır”*.¹⁶⁷

Besim Atalay, 1924'te basılan bir eserinde, *“Bektaşilik'in Alevilik Şeklinde Anadolu'nun hemen her tarafında, Rumeli'nin Aşağı Arnavutluk kısmında, Bulgaristan'da, Deliorman'da, Varna'da Selanik ve havalisinde yayılmış, bulunduğunu belirtiyor ve “En çok toplu bulundukları yerler”: başlığı altında, Sivas vilayetinin doğu tarafı, Dersim'in tamamı, Karaşar, Akçadağ, Kiğı ve çevresi, Kars köyleri, Tokat ve Zile tarafları, Mecidiye Kazası, Adana, İç-İl, Teke, Menteşe, İzmir havalisindeki Tahtacı Yörükleri, Manisa'nın bazı köyleri, Beğovası, Çepni Aşireti, Kemah ve Ümraniye köyleri ile Burdur Kasabası isimli yerleşim birimlerini sıralıyor”*.¹⁶⁸

Erdebil Dergahından Hoca Ali'nin, Timur'un Anadolu'dan götürdüğü esirleri özgür bırakmasındaki payesinden dolayı Anadolu'da bilhassa Teke, Hamit ve Karamanoğulları gibi Güney beyliklerinde birçok müridinin bulunduğu; yine II. Murat tarafından Osmanlı topraklarına kabul edilmeyen Şeyh Cüneyd'in 1449'da gittiği Karaman, Teke ve Hamidoğulları topraklarında tutunabilmesinden hareket eden W. Hinz, bunun bölge halkının Şiiliğe temayülünün bir sonucu olduğu fikrini

¹⁶⁷ Ahmet Yaşar Ocak, “Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi”, **Din**, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1998, s.141.

¹⁶⁸ Besim Atalay, **Bektaşilik ve Edebiyatı**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340, s.5.

beyan ediyor.¹⁶⁹ Tamamen bu sebeple olduğunu düşünmesek bile etkisi olduğu da muhakkaktır. Nitekim Batınlığın Anadolu’da çok etkili zamanları olduğunu da hatırdan çıkarmamak gerekiyor. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti kuruluş zamanlarından itibaren o zamanlar ehl-i sünnet çizgisini muhafaza eden Erdebil Dergahına her yıl Çerağ akçesi hediye gönderirdi. Çerağ akçesi binevi bir hürmet ifadesidir.

Nitekim gelişmede, mezhebi bir yönelişten çok, söz konusu sahanın Osmanlı Devleti’nin en son ele geçirdiği rakip beyliklere ait topraklar olmasının ve dolayısıyla Osmanlı hakimiyetinin ve merkezîyetçi anlayışının oturmamasının, yani bir bakıma Osmanlı Devleti’nin henüz gasıp devlet pozisyonunda bulunması çok daha etkilidir. Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılan beyliklerin, zamanla, Osmanlı Devleti’nin başlıca rakibi olan Timur, Akkoyunlu ve ardından Safeviler’e destek vermiş olması durumu doğrular mahiyette bir delil kabul edilebilir. Nitekim, bu siyasi çatışmalar sebebiyle belirli bir temayülün ve bunun neticesinde mezhebi farklılaşmanın ve taassubun arttığı söylenebilir.¹⁷⁰

Özellikle Safevi Devleti’nin kurulmasına vesile olan ve onu ayakta tutan kitlenin Anadolu’da yaşayan Kızılbaş Türkmenlerden oluşması, onların yaşadıkları bölgeyi belirleme açısından önemlidir.

Faruk Sümer’in; Safevi Devleti’ni oluşturan Kızılbaş Türkmen zümreyi Sivas, Amasya, Tokat bölgelerinin yerleşik halkı ile Teke, Dulkadir, Karaman bölgesi ve Tarsus bölgesinde yaşayan Kızılbaş Türkmen grupların oluşturduğunu belirtmesi, Orta ve Güney Anadolu bölgelerinde Kızılbaş Türkmen nüfusun yoğunluğunu göstermesi açısından önemlidir.¹⁷¹

Şah İsmail’in ordusunda bulunan emirleri arasında Dulkadirli Dede Abdal Bey’in, Tekelü Saru Ali Bey’in, Tekelü Helvacıoğlu İlyas Bey’in Dulkadirli Keçel Bey’in, Karamanlu Bayram Bey’in olması Anadolu’da yaşayan Kızılbaş Türkmenler hakkında bizlere bilgi vermektedir.¹⁷² Nitekim bu durum 16. yüzyılda ortaya çıkan Kızılbaş isyanların çıkış bölgelerini anlayabilmemizi kolaylaştıracaktı.

¹⁶⁹ Hinz, s. 8, ss.17-18.

¹⁷⁰ Hinz, s. 20.

¹⁷¹ Sümer, ss. 3-18.

¹⁷² Sümer, s. 23.

II. Bayezid döneminde ortaya çıkan Karamanoğlu Mustafa, Şahkulu ve Nur Ali Halife ayaklanmalarının yoğunlaştığı bölgeler İçel, Larende Antalya ve Amasya idi. Yavuz Sultan Selim zamanında patlak veren Bozoklu Şeyh Celal ayaklanmasının Sivas'tan başlayarak Tokat bölgesine yayılması bu bölgelerdeki Kızılbaş yerleşimlerinin olduğunun ispatıdır.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde ortaya çıkan Donuzoğlan ve Beyce, Mustafaoğlu Veli Halife, Zünnunoğlu Halil, Şah Kalender, Seydi Bey ve İnciryemez ayaklanmalarının Osmanlı idari teşkilatında önemli bir yeri olan Dulkadir eyaletine bağlı Bozok Sancağında başlayıp Adana ve Tarsus Sancaklarına kadar yayılması bölgedeki Kızılbaş Türkmen çevrelerin yaşadıkları yerler arasında yer almalarından kaynaklanmaktadır.

Şah Kalender ayaklanmasının ortaya çıktığı ve yayıldığı sahaya baktığımızda Tokat, Amasya, Sivas, Bozok, Divriği, Canik, Çorum bölgelerinden oluşan Eyalet-i Rum bölgesinde görülmekte ancak Tokat ve Sivas bölgelerinde oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ayaklanmanın yayılmış olduğu bu saha aynı zamanda Kızılbaş Türkmen yerleşiminin sınırlarını görmemizi sağlıyor.

III. Murad döneminde ortaya çıkan ve bu yüzyıldaki son Kızılbaş Türkmen ayaklanması olan Düzmece Şah İsmail ayaklanması Maraş ve Bozok bölgesinde ortaya çıkması Kızılbaş Türkmen nüfusun yaşadığı yerleri göstermesi açısından önemlidir.

Nitekim Kızılbaş Türkmen yerleşim yerlerini belirlemek aynı zamanda Osmanlı-Safevi mücadelesinin doğal bir neticesidir. 1526 tarihinde yapılan Tahrir kayıtlarında Adana ve Tarsus sancaklarında Kızılbaş Türkmen nüfus olmakla beraber Kızılbaşlığa meyilli kişilerin olduğu ve bu toplulukların köylerini terk ederek Safevi topraklarına geçtiğini öğrenmekteyiz.¹⁷³

Kızılbaş Türkmen unsurların yaşadıkları yerleri tespit etmek için elde edilen bilgiler sadece o bölgelerde ortaya çıkan ayaklanmaların neticesinde hazırlanmış belgelerden çıkarılan bilgilerden ibaret değildi. Dönemin Mühimme defterlerine baktığımızda yukarıda elde edilen sonuçları doğrulayacak çok sayıda belgeye rastlamak paralelliği ortaya koyması bakımından son derece önemlidir.

¹⁷³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Tahrir Defteri**, No: 450, ss.222-223, 236-239.

Amasya kadısına, Amasya beyine, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Osmancık, Artukabad, Mecitözü, Kazabad, Hüseyinabad, Gümüş, Ortapare, Eynebazarı, Katar, Karahisar-ı demürlü ve Koca, kadılarına hitaben yazılan mühimme hükmünde, adı geçen kasaba ve köylerde bazı mülhid ve Kızılbaş halkın yaşadığı coğrafyayı belirlememizi sağlıyor.

Kızılbaş halifesi sıfatıyla Rum Eyaleti'ne gelip, buradaki Türkmenleri ayaklandıran Nur Ali Halife'nin isyanı ve Kızılbaş'ın (Safevi) Tokat'a gelmesi, Hoca Saadeddin'in ifadesinden, "Çün ol tarafın Etraki merede-i Kızılbaş idiler" bilgisine ulaşıyoruz. Aynı yerde ülke halkından birçok sapkının Kızılbaş'a katılarak memleketlerini ayaklar altında çiğnediklerini öğreniyoruz.¹⁷⁴

16. yüzyılda Eyalet-i Rum şu sancaklardan oluşuyordu: Sivas, Amasya, Bozok, Canik, Çorum, Divriği, Arapkir, Bayburt, Darende, Karahisar-ı Şarki, Kemah, Keskin, Koçhisar, Malatya, Merzifon, Trabzon ve Yeniil.¹⁷⁵

Trabzon beyi Süleyman Bey'e; Kürtün kazasında bulunan Çepni taifesinin Kızılbaş sempatizanı olduğu, antlaşmadan sonra bir kısmının İran taraflarına gittiği, tedbir alınmazsa tamamının göçüp gidebileceği bildirildiğinden, İran'la ilişkisi bulunanların gizlice araştırılarak yakalanması ve suçları sabit görülenlerin Merkeze gönderilmesi istenmiştir.¹⁷⁶

Bağdat beylerbeyine; Abbas adlı taifeye mensup bazı kişilerin Sultan Ali adlı şahsı, kendilerinden birkaç kişiyi öldürdüğü gerekçesi ile şikâyet etmeleri üzerine, yapılan mahkeme sırasında Sultan Ali'nin herkesin gözü önünde bu taifeden birkaç kişiyi daha öldürüp Kızılbaş'a kaçacağını söylediği bildirildiğinden, durumun gereği gibi incelenip suçu sabit görülürse adı geçenin cezalandırılması¹⁷⁷

Ahyolu kazasının Hatuneli nahiyesinde ortaya çıkıp dalalet üzere olan ve ehl-i sünnet itikadı hakkında kötü sözler söyleyen ışk taifesinden Bahçeli isimli reisleri ile iki müridinin yakalandığı fakat tövbe etmeleri üzerine kefile bağlandıkları, diğer bazı müritlerinde yakalandıktan sonra kaçtıkları ve bu firar edenleri buldurulup

¹⁷⁴ Savaş, s.12.

¹⁷⁵ Savaş, 13.

¹⁷⁶ **5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565- 1566)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi II, Ankara, 1994, (BOA), (MD)

¹⁷⁷ BOA, MD 5,1526.

durumun teftiş olunması ve suçu sabit olanların hapsedilip durumlarının arz olunması ve gelecek emre göre hareket edilmesi.¹⁷⁸

Denizli’de Sarıbaba zaviyesinde olan ışıkların bidat ve dalalet üzere oldukları, gece gündüz saz ve söz ile fık u fücür ettikleri bildirildiğinden, zaviyenin gizlice gözetim altına alınıp ahvallerinin kadı marifetiyle teftiş olunması; eğer durum arz olunduğu gibi ise sabit olan suçlarının yazılıp bildirilmesi ve asıl dall yani suç sabit olanların haps olunması. Bu hükümde ol diyarın yani Denizli’nin eşirra ve eşkıya ekserisi bu zaviyeye mürit oldukları belirtiliyor.¹⁷⁹

Kızılbaş olarak değerlendirilen halkın, Güneybatı Akdeniz’den başlayarak, Teke, Hamit, Karaman, Dulkadir, Kadı Burhaneddin ve Candaroğulları topraklarını içine alacak şekilde Orta Karadeniz’e kadar uzanan sahada yaşadıkları görülüyor. Yani karşımıza Antalya, Konya, Kırşehir’den itibaren bir taraftan Yozgat-Çorum-Kastamonu ve diğer taraftan Erzincan-Gümüşhane- Amasya hattı ortaya çıkmaktadır.

Bu hat boyunca uzanan saha ve bu hattın doğusu, Osmanlı Devleti’nin Anadolu’nun doğusu istikametinde yayılma sürecinde yaşanan Yıldırım- Timur, Fatih-Uzun Hasan ve Yavuz- Şah İsmail kavgalarının geçtiği coğrafyayı işaret etmesi açısından önemlidir. Saim Savaş’ın belirttiği gibi 16. yüzyılda yaşanan olaylar günümüz Anadolu sınırları değil, belirtildiği üzere olan hat dikkate alınarak değerlendirme yapılmalıdır. Nitekim Yavuz Sultan Selim, Çaldıran seferine çıktığı sırada Sivas, serhadd-i memalik-i Osmani idi.¹⁸⁰

Osmanlı coğrafyasında Kızılbaşların nerelerde yaşadığına dair belgelerden edindiğimiz bilgilere göre Kızılbaşlar, Osmanlı Devleti’nin o bölgelere uygulamış olduğu siyasetin temelinde yer almaktadırlar.

3.2. SAFEVİ SEMPATİZANİ AŞİRETLER

Kızılbaş çoğunluğun belirtildiği hat üzerinde yaşayan yarı göçebe ve göçebe unsurların, büyük oranda merkezi idaresini hazmedemedikleri Osmanlı Devleti’ne gasıp gözüyle, buna karşılık yoğun bir şekilde propagandasının tesirinde kaldıkları

¹⁷⁸ BOA, MD 7, No:98.

¹⁷⁹ BOA, MD 7, No:312.

¹⁸⁰ Savaş, s.13

Safevi Devleti'ne ise sempatiyle baktıkları söylenebilir. Belgelere yansıyan aşiretlerin yayıldıkları saha da bu belirtilen hat üzeredir.

Söz konusu hat üzerinde bulunan aşiret ve cemaatlerin, Safevi Devleti'ne sempatiyle bakmalarının diğer önemli bir sebebi ise, bu devletin kuruluşunda, yine aynı aşiret ve cemaatlerin mühim etkilerinin olmasıdır.

Safevi Devleti ile ilişkileri hasebiyle Mühimmelerde adı geçen aşiret ve cemaatler şunlardır:

Düzmece Şah İsmail hadisesinde, Arabistan'dan Bozok taraflarına gelen ve Şah İsmail adıyla ortaya çıkan kimsenin, Şam Bayadı Türkmenlerinden olduğu¹⁸¹, Arabistan'dan Yeniil'e tabi Kemerlü ve Behlü İmam cemaatleri ile birlikte yaylağa geldiği ve yine bu cemaatler içinde saklandığı, bildiriliyor. Aynı konuyla ilgili başka bir belgede, Malatya Livasına tabi İzlü, Rişvan, Eşkanlu, solaklu, Şeyh Hüseyinlü, Soydanlu, Eğribüklü, Adaklu, Kalaçaklu, Bezki, Çakallu, Mihriman, Karasaz ve Kömürlü adındaki cemaatlerin, Şah İsmail adıyla ortaya çıkan şakiye yardım gönderdikleri, içlerinden yakalanan Mehmet'in, bu cemaatler içinde yardım gönderenlerin kimler olduğu bildiğini söylediğini, belirtmektedir.

Bozok Beyi Çerkes Bey'e gönderilen bir hükümde ise, Şam-Bayadı Cemaati'nden Yunus Halife ve Cemaat-i Pehlüvanlu'dan Düşeroğulları adındaki mülhitlerin, kendilerine tabi birçok melahide ile kırk civarında evde toplandıkları, ayrıca Hass-ı Hümayun dahilinde bulunan Mescidlü Akdere adındaki mevzide on beş- on altı civarında evleri olduğu, buralarda yüz civarında ehl-i fesat toplandığı, sayılarının gittikçe arttığı ve bu yüzden bölgede kendi halinde yaşayan halkın korku içinde bulunduğu belirtiliyor. Aynı belgede Avarız memuru Gemici Ali'nin haber vermesi üzerine bunlar üzerine gidildiği, fakat Düşeroğulları ile Yunus Halife ve İran'dan geldiği belirtilen Işık'ın Pehlüvanlu Cemaati içine saklandıkları, yanlarındaki adamların etrafa dağıldıkları, bu cemaatten adı geçenler talep olunduğunda vermedikleri anlatılmaktadır.

Ortapare kazasına Hamam Cemaatinden Veli Fakih'in, Kızılbaş'tan gelirken 34 adet ciltli Rafizi Kitapları getirdiğinin ve Bozok Bazarı yakınında bulunana Furundepe Mevzii'nde, emir ile bina olunan mescit-i şerifin, Bozok reayasından Ağcalı Cemaati tarafından, geceleyin direklerine katran sürülüp yakıldığının

¹⁸¹ Savaş, 136.

belirtilmesi, sözünü ettiğimiz aşiret ve cemaatlerin tespiti açısından kıymetlidir. Yine, Trabzon beyi Süleyman Bey'e gönderilen bir hükümde, Kürtün Kazası halkının Çepni ve Kızılbaş taraftarı olduklarının kaydedilmesi de aynı şekilde değerlendirilebilir.

Şah Veli isyanı ile ilgili olarak düzenlenen bir belgede, Malatya'da Selmanlı ve Misis önünde Kurusa (Kara İsa/Kara İsalu) isimli aşiretlere Şah Veli'nin isyan çağrısı yaptığı, Amasya yöresinde bulunduğu anlaşılan Keçeci ve Çanağı adıyla bilinen melahide taifesinin de isyanla ilgili olduğu, Vilayet-i Rum'a bağlı Yörük taifesine istimalet olunduğu ve bu taifeden Cunkar Cemaati kethüdasının yardımıyla müfsidin yakalandığı, yolda Rumlu'nun cenk edip ellerinden almak istediği belirtiliyor ve daha önce Celaliye adına ortaya çıkan melainin bir nice zaman Kırıklı ve Kara Keçili cemaatleri içinde gizlendiği, ortaya çıkışında adamlarının ekserinin yine bu taifeden ve Tat ve İnallu ve Hüseyinabad halkından olduğu, kaydediliyor.

Osmanlı kaynaklarının tamamına yakınının, Osmanlı- Safevi ilişkilerini ve mücadelelerini bugün çok açık olarak görüldüğü üzere, esas itibariyle bir siyasi rekabet veya husumet meselesi değil, bir "Doğru İnanç". "Ortodoksi" (Sünnilik) ve "Sapkın İnanç", "Herezi", (Şiilik, Rafizilik) meselesi olarak algılama söz konusu ise de Osmanlı merkezi iktidarının ve ona bağlı ulemanın Rafizilik diye tahkir ettikleri aslında İmamiye Şiiliği değil, bunun Şah İsmail ve halifelerince propaganda edilen ve İsmaililikle senkretik bir yorum haline gelen inanç özelliğidir. O zaman rahatlıkla Osmanlı Sünniliğinin bu mücadelelerde önemli bir payının olduğunu belirtebiliriz.

3.3. OSMANLI YÖNETİMİNİN KIZILBAŞLIK POLİTİKALARI

3.3.1.Ulema

Osmanlı sosyal ve siyasi hayatın içinde İslamın önderleri konumunda yer alan İlmiye Sınıfı, Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam ile olan yakın ilişkisi onları yüksek bir mevkiye getiriyor ve dolayısıyla ulema tam olarak özerk olmasa da v imtiyazlı bir grup olarak hareket edebiliyordu. İlmiye sınıfı ve Şeyhülislamlık, yasama, yürütme ve yargı alanlarında, başka hiçbir sınıf ve kurumla karşılaştırılmayacak yetkilere sahipti. Ulema, padişahı sınırlandıran Padişahı tahttan

indirecek, tahta çıkaracak gücte bir sınıftır. Kısaca Osmanlı devletinde sosyal bir grup olarak ilmiye teşkilatı mensuplarının sosyal ve siyasal hayatın bütün alanlarında rol aldıklarını söyleyebiliriz. “Bütün bu süreç dikkate alındığında Osmanlı Devleti ve ona gelene kadar diğer İslam Devletleri İslam ve mezhep geleneğini süreci dikkate alarak özetlersek:

1- Türkler islamiyeti kabul ettikten sonra genel itibariyle Sünni-Hanefi mezhebini kabul etmişlerdir

2-Selçuklular sahip oldukları Ehl-i Sünnet akidelerini ve özellikle Hanefiliği bütün güçleriyle koruma altına almışlar ve bunu değişmez bir esas kabul etmişlerdir.

3-Selçukluların bir devamı olarak Osmanlıların mezhep tercihi de Sünni- Hanefilik olmuştur.

4-Osmanlı dönemi medreseleri ve ulemanın benimsemiş olduğu İslam anlayışı Sünni Müslümanlıktır. İtikadi bakımdan Sünniliği tercih eden Osmanlılar, gerek halk tarafından benimsenen islam anlayışına ve gerekse tekke ve zaviyeler çerçevesine bağlı olarak yaşanan İslam anlayışına, devletin temel politikasına ters düşmedikçe ve kamu düzenine zarar vermedikçe müsamaha göstermiştir.⁴⁴¹

5- Farklı fıkıh mezheplerinden istifade etme yolunda düzenlemeler yapılmıştır. İbn Kemal de farklı mezheplerin görüşlerinden istifade etmiştir.

6- İtikadî açıdan Maturûdî-Eş'arî çizgisi takib edilmiştir.

7-Mezheplerin belirli bölgelerde yayılma ve gelişmesinde devlet liderlerinin belli mezhepleri tercih etmeleri ve bu mezhepten kadrları tayin etmeleri etkili olmuştur.

8-XVI. yüzyılda Anadolu'da meydana gelen Şîî hareketlerini ortadan kaldırmak için Sünni-Hanefi anlayışına önem verilmiş, şîî-Safevi propagandaları sonucunda Sünnilik devlet doktrini halini almaya başlamıştır.

9-Osmanlı Devleti içte ve dıştaki siyasi, askeri ve iktisadi gelişmeler neticesinde kendisini iki noktada İslam dünyasına karşı sorumlu kabul etmiştir. Bunlardan birincisi dışardan gelecek Hristiyan batıya karşı güvenliği sağlamak bir diğeri ise içeride iktidar ve egemenliğinin dayanağı, meşruiyet kaynağı olan inancını yani ehl-sünneti tehdit edecek, tehlikeye sokacak her türlü sapkınlığın önüne geçmektir.”¹⁸²

Osmanlı İmparatorluğu resmi dini olarak ehl-i sünneti kabul etmiş, siyasi başarılarının kazandığı itibarla kutsal İslam topraklarını ihya etmiş ve böylece itibarına itibar kazandırmıştır. Merkezde ise ulema sınıfı Fatih dönemiyle ehl-i sünnet inancında taviz vermeksizin merkezileşecekti. XVI. yüzyıla gelindiğinde ise Şiiiliğin Anadolu'daki görece temayülü kabul edebilecekler başta Kızılbaş olmak

¹⁸² Keven, ss. 114-115.

üzere Batını, Hurufî inançların göreceli olarak islam dini altında Osmanlı Devleti ile mücadelesi ehl-i sünnet ulemasının otoriter olmasını sağlamıştı. Nitekim dönemin önemli ulemalarından Saru Görez (Müfti Hamza), Sunguri Hasan b.Ömer, Ali b. Abdilkerim, Şeyhülislam Ebus-suud Efendi, Safevi Devleti'nin ardında barındırdığı tehlike olarak kabul edilen Şii temayüllü Kızılbaşlık ve benzeri inançları kesin bir dille ve ayetlerden aldıkları delille zındıklık kabul eden fetvalarının toplumsal barışı olumsuz etkileyecek derecede sert olduğu bilinen bir gerçektir. Nitekim devletlerin doğasındaki ilerlemeciliğinin doğal sonucu olarak Osmanlı Devleti'nde yapılması gerekeni yapmıştı. Meşruluk zeminini bu şekilde sağlayabilecekti. Bu konuda özellikle Kızılbaşları doğrudan hedef alan fetvalar çok pratik mekanizma görevini görecekti.

Ahmet Yaşar Ocak'ın, Osmanlı Kaynaklarında Osmanlı- Safevi münasebetlerine değindiğini düşündüğü müteferrik yazmalar dönem ile ilgili toplumun bakış açısını yansıtmaları bakımından önemlidir.¹⁸³ Anonim bir şahıs tarafından istinsah olunan “*Fırak-ı Dalle Hususan Kızılbaş Taifesi Hakkında Rüstem Paşa'nın Mektubu Sureti*” Ocak'ın ifadesine göre bilinen bir literatürde kullanılmamıştır. Merakımızı uyandıran risaleyi dönemin şartlarını daha iyi tahlil edebilmek için tezimize koymayı uygun bulduk.¹⁸⁴

“Şeyhülislam mukteda-yı halk ve mürşid-i kâmil ve alim ve abid ve arif şeyh bali Efendi hazretlerinin merhum sultan Süleyman han vüzerasının merhum Rüstem paşaya irşad-ı hayr tariki üzere ve dahi itikadı fî hakki'l- fırakı'd- alle hususan Kızılbaş taifesi nice gerek ve nice adavet itmek gerek beyan idüb gönder diği mektubun suretidir ki zikr olunur yesserallahu teala itmamehü bi'l- hayr.

Bismillahirrahmanirrahim

Oğlum paşa hazretleri hünkâr hazretlerine Hak celle ve ala çok yıllar ömür vîrsünDünyada ve ahirette izzetler ve kerametler müyesser eylesün dimeyesiz kim bu gazamız muradüzere olmadı Hünkâr hazretlerinin muradı hasıl olmadı ve ulemanınve sulehanın duaları kabul olmadı ve Kur'an-ı azimin te'sir- i zahir olmadı Cevab budur ki dua eyleyen taife üç kısımdır biri 'am biri has biri ehasdır Am'ın duası budur ki hünkâr hazretlerinin muradı her ne veçhile ise sen aynen müyesser eyle ya Rab diyu dua iderler Zira bu taife mahcuplardır bunun gibi umurda Hakkın rızasına nazar eylemek şanları değildir. Amma has Hünkâr hazretlerinin maksudı ne vechiledür bildiler. Amma ihtimal virdiler ki bu veçhile Maksudun husulünde caizdir ki hakkın rızası

¹⁸³ Ahmet Yaşar Ocak, **İslam'ın Ayak İzleri**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, ss. 203-211.

¹⁸⁴ **Fırak-ı Dalle Hususan Kızılbaş Taifesi Hakkında Rüstem Paşa'nın Mektubu Sureti**, Çorum Kütüphanesi, nr.86476.

olmaya sonunda fesada Mü'eddi olduğu için nagh duamız hakkın rızasına muvafık olmaya asi olavuz diyu ol duadan dahi ahsen duaya udul eylediler ki ya rab Bu babda padişahımıza her ne hayırlı ise anı müyesser eyle dediler zira havassın Makamlarının muktezası budur ki her umurda hakkın rızasın taleb ide Amma ehassın şanlıları budur ki Hünkâr hazretleri canibinden dua emr olmak nazariyle Dua eylediler. Keşf ile ve ilm-i ledünniyle bu emr nice olsa gerekdir bildiler. Anın mucibince Duaya meşgul oldular. İmdi şöyle malum olaki ehass olan taife evliyanın Alasındandır duaları makbuldür. İmdi bu üç taife küllisi hünkâr hazretlerinin Muradının husulüne dua ettiler şek yokdur duaları dahi kabul oldu. Ve şek yokdur Kur'an-ı azimin dahi tesiri zahir oldu amma kabul olmakda Hak tealanın adeti ve sünneti dört kısımdır biri budur ki anide dua Akabince vaki olur biri budur ki dahi hayırlısı vaki olur şekkimüz yokdur Bu üç bölük taifenün duaları bilfiil vaki oldu ve Kur'anı azimin Tesiri zahir oldu. Elkas'ın vücudu dar- ı islamda Zarar-ı azimdür ref' oldu ve tahmas hakkında dua te'hir oldu maksud buydu ol Memleketten tahmasın vücudu götürüle şer-i muhammediye icra oluna evvel dahi mercudur ki an karye Hasıl ola ve bundan sonra bir haber nakl ideyim sahih haberdur cemaat-i kesirden vesika İştiddiğimiz haberdur şeyh safi bu taifenin dedesidir meşayih Silsilesindendir Ve biz gördüğümüz silsilelerde seyyiddir deyu kayd olunmamış bazı mürşitler seyyididir Kayd etmişler ya seyyid ola ya olmaya itibar dini islamdır der beher hal meşhur budur ki Şeyh safi mürşid- i kamildir ehlullahdandır vaki halde budur geldik imdi ol haberi beyanına: şeyh safi bir gün muteber Müridlerinden bazısını halvetine davet. Eyledi içeri girdiler şeyhi ağlar buldular ya Mevlâna niçün ağlarsun dediler dedi ki Bir zaman bir düş görmüşdüm yolumda köpek enikleri avazı işittim Çağrıştılar hiç kızmadım manaya haml eyledim olacak varmış imiş şimdi bildim zahireMüteallik etmiş dedi ağladı Muaviyeki olunmasının belinden yezid geldi benim gibi Köpeğin belinden köpek gelir dahi gelse gerekdir dedi ve ağladı ol yolumda avaz

İden köpekler budur ki neslimden bir zalim zahir olsa gerekdir şer-i muhammediye aslından Götürse gerekdir ulema ve suleha ve müminleri kahr idüp kılıç ile ve envai türlü azabla Helak eylese gerekdir hak teala anları ve anlara tabi olanları helak eylesün dedi İmdi benim oğlum bu dinin muktezası budur ki külli bu taifenin sıbyanından Gayri sen olasın ve nicesin (geçesin) eri ve avreti kılıç urup kahr ile helak etmek Vaciptir ricada bu kadar bu taife latife ve ihsanla ıslaha gelmek müyesser değildir

Gene maksudumuza başlayalım kaçan kim Şeyh safi mevte karib oldu ahababını cem Eyledi ve dedi ki cümle göz ittifak eydi ki aranızdan birinizi ihtiyar eydi ki bu makamda Olsun benim oğlum yerime müstehak değildir varsun kâmil-i tahsil eylesun bir gayri yerde Otursun ocağında oturmasın benim yerime layık değildir dedi ve ahirete intikal Etti muhammed şah derler bir oğlu kaldı sufiler iki bölük oldular anların Ehli hevadır alayıyla bir canibe oladular muhammed şah'ı yerine geçürdüler ceheleden ve avamda Çok kimesne tabi oldular ve bir yolun taife ki ehli hakkıdır kabul etmediler şeyhin Emrine muhalefettir dediler

müridi biri bir memlekte başlarını aldılar gittiler kendi hallerine Meşgul oldular şeriatla amil oldular muhammed şah babası makamında karar Eyledi amma hali şöyle oldu ki vardıkça ehl-i heva oldu rafizi taifesi Meclisinde kesretle cem olur oldular ulema ve suleha meclisinden ıraz eyledi Bu vecihle cemiyetinden muhammed şah'a gaza hatırası düştü bu sevdıyla birkaç defa Gaza eyledi muhammed şah fevt oldu oğlu Cüneyt yerine geçti muhammed şaha muhib olanlar Cüneyd'in başına çökdüler Cüneyd dahi gaza hevasıyla birkaç defa istedi ve yürüttü Gazası rast gelmekle eyu ve yanlu kesretiyle cem oldu bir defa dahi cem oldular Acemden geçüp gürcüye gaza etmeğe düstur dilediler padişah düstur verdi ve vüzeradan Birisi razı olmadı padişahım bu taifenin cemaati eyu adıyla söylenmez ben kulun Varayun göreyin ne taifedir padişah emriyle vardı gördü ol taife tammi Dalalet üzere geldi padişaha haber virdi bu nice şeyhdir içlerinde. Ehl-i ulema ve süleha Yok cümle ehli heva ve ehli fesaddır bu cemaati dağıtmak vaciptir ensonda Hücum edecek olursa def edince çok ziyan olur dedi öyle olsa Padişah emr eyledi icazet bu kadar varsunlar yerlerine konsunlar dedi Padişahın buyruğunu dutmadılar nice olursa olsun biz bu gazadan rüzu etmeziz Dediler Padişah canibinden bir bölük halkı götürdüler ki azimi kital oldu şeyh cüneydin Başını kestiler halkı kırıldı cemaatleri dağıldı şeyh cüneyd oğlu şeyh haydar'ı padişaha Götürdüler ulema katline fetva virdiler bazıları padişahı men eylediler baba isyanıyla oğlu Ahz olunmaz dediler erdebilde gömdüler tebrizde hüseyin tarikiyle kovdular çare olmadı ilim ve amelle meşgul olmadı suklarda bize hoş tanburasın çaldı yürüdü ol zamanda sultan olan Kimesnenin bir kız karındaşı vardı eyüce adıyla anılmazdı ittifak Biribiriyle başları hoş oldu kızın hamlı zahir oldu cümle alem bildi Bu fiil bu oğlanındır cümle ekabire ve ayana ar la hak oldu zaruri Nikah ettiler tazim ve tekrim etdiler avretiyle erdebile gönderdler sehl-i zaman Geçdi(ği) müddetinden eksikde İsmail doğdu rafiziler keramettir dediler Ulema veledüzzina deyu ismailin üzeine hükm ettiler bu lafz ol diyarda İştihar buldu kaçın kim İsmail büyüdü bu sözü kulağına duyurdular Benim üzerime bu sözü kim çıkardı didi Sünnilerin uleması didiler Ahd eylediki fırsat benim olursa ulemayı envai dürlü azabıyla katl idem ve Sünnileri Kırım gökde kesem yerine mezheb-i şiaya yurdum babamın ve dedemin Öcünü alam dedi geldik imdi haydarın hikayetine kaçın kim erdebiliye vardı Babası makamında oturdu cümle cühela ve ehl-i heva vardılar başına çökdüler Ol dahi gaza yoluna dürttü Birkaç defa gaza eyledi çok kimesneye kadir oldu Bir defa ziyade yarak gördüler gürciye gaza etmek tarikiyle yürüdüler ama niyetleri Buydu kim fırsatıyla baskın ideler acem tahtını alalar bir kimesne geldi bunların Sırrını padişaha haber verdi hazır oldular gelüp geçerken padişahın Cem olmuş halkı üzerine vardılar dünün yer göze giden Padişahdan Size izin bu kadar dediler bu taife-i şom muhalefet ettiler azim- i kital oldu Şeyh haydarın başını kestiler nice taifesi kırıldı henpalarından Beşyüz cebe bulundu şeyh haydar müridlerinden birisi ol cenkde bil Bu fakire tafsilan haber verme gafletinde bulundu cebelerimiz arkamızda bulunmadı Yoksa biz ol acem taifesinin dahi ol vakit kapudan görürdük dedi İsmail oğlandı böyle bulundu alıp kaçdılar erdebilde babasının makamında Kaldı gaza

tarikinden fariğ oldu cümle ahbabına emr eyledi şerle yarak cem Eyledi der mahzuneyledi vaktinde zuhur eylemeğe mukarrer eyledi kaçın kim acemde fetret Oldu ol zaman zuhur eyledi malumdur ki neler eyledi imdi benim oğlum Memleket-i acem ol taife-i habisi beslediler ne faide gördüler biz elkasaVe dahi yerine izzetler ve ihsanlar idüp ne faide bulavız bunlar zillet Tahammi ve cehennem odunlarının kışkılcımlarıdır her ne yere konsa yedi kat Yeri deler geçer aslına kavuşur bunların ulusu ve dersi dar-ı islamda vaki Olmak zarar-ı küllidir baid olmak ayn-i sadettir bu kelimat tesvid olub Huzurunuz irsal olundu taki ol taife-i şomun Ahvali tafsilatsızlara malum ola El müştak el muhabbe Bali dede Rahmetullahi aleyhi rahmeti vasii”

3.3.2. İstimalet Politikaları

Sözlük anlamı “meylettirme, cezbetme, gönül alma” olarak geçmektedir.¹⁸⁵ Osmanlı kroniklerinde “halkı ve özellikle gayri müslim tebaayı gözetme, onlara karşı hoşgörülü olma, raiyyetperverlik” anlamında kullanılmıştır. İstimalet, yerli ve gayri müslim ahaliye hoşgörülü ve yumuşak davranarak onları kazanmak ve Osmanlı hakimiyet alanını genişletmek manasında da kullanımı mevcuttur.¹⁸⁶

Osmanlı istimâlet politikası, içerisinde farklı alanların bileşenlerinin kullanıldığı bir gönül alma ve yönlendirme siyâsetidir. Bu gönül alma ve yönlendirme de muhatabın konumuna göre bazen maddî bazen de yüreklendirici olacak şekilde gerçekleştirilmektedir. Osmanlı Devleti’nin devlet ile toplum ve toplum topluma uzlaştırmacı özelliğini sergilediği söz konusu politikayı Kızılbaş nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerde aktif bir şekilde uygulamıştır. Özellikle İran yani Safevi Devleti ile sınırlarındaki aşiretlere yönelik istimalet politikası binevi gönül alma olarak değerlendirilebilir. Odak noktada özellikle merkezin karşı olarak nitelendirdiği hareketlere meyilli olma ihtimalinin en yüksek olduğu coğrafyalarda uygulandığı gözlenmektedir. Örneğin; Osmanlı hakimiyetini yeni tanımış bölgelerde meydana gelen isyanların bastırılmasında istimalet politikası merkez yanlısı düşünenlerin eliyle gerçekleştiriliyordu.

Osmanlı istimalet politikasının en olumlu etkileri Balkan coğrafyası fetihlerinin akabinde meydana gelmiştir. Özellikle Edirne’nin ele geçirilmesinden

¹⁸⁵ Mücteba İlgürel, “İstimalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, DİA, Cilt:23, Ankara, 2002, s. 362.

¹⁸⁶ Halil İnalcık, “Türkler ve Balkanlar”, *Türklük Bilgisi* 3, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Eylül, 2006, s. 24.

sonra gerçekleştirilen Balkan fütuhâtı sadece kılıca dayanmıyordu. Yerli Hristiyan halkın himayesi ve dini serbestiyet verilmesi, vergi muafiyeti hakkı tanınması gibi ılımlı politikaları ile fütuhât çok daha geniş coğrafyalara ilerlemiştir. Osmanlı istimalet politikası gereği yönetici olarak atadığı kimselerden öncelikle tam bir teslimiyet istemektedir. Yönetici olarak atanan kişilerin yönetimi altındakilere karşı kendilerini sevdirmeye özen göstermelerini istemektedir:

“Erdel Hükümeti Boçkay Hâkimin vezirine verildikde ısdar buyurulan istimaletnamedir... Size serkeşlik eden Macar beylerini hüsn-i tedbir ve istimaletle kendüne mutı u ram ve mesned-nişin-i memleket-i Macar olduğunu canib-i hümayunumuza i ‘lam edesin ve cümle Macar ta’ifesine kendini sevdirmeye ihtimam edüp, ahd u emana muhalif Nemçe tarafına asla duhul ve tecavüz olunmağa rıza göstermeyesin.”¹⁸⁷

İstimalet politikası sadece Balkan coğrafyasında değil yeni fethedilen ve Osmanlı Hakimiyetine karşı ılımlı tutum sergilenmesi istenen Anadolu’daki eski beylik ve devlet topraklarında da uygulanmıştır:

“Taşı ili’nün boy beylerinün her birini da’vet eyleyüp istimalet idüp ahd u şartla inandurup getürdükten sonra münaflıkın iğvasıyla yine nefret itdürüp kaçururlar, bizim sa’yimiz işbu memlekete kıyam ve nizam virüp maslahat tamam olması maksudur...”¹⁸⁸

1526 tarihinde Kalender Şah ayaklanması esnasında Sadrazam İbrahim Paşa, Zülkadirli Türkmenler’in Kalender’i desteklemelerinin önüne geçebilmek için çok kıymetli hediyeler ve kaftanlarla boy beylerini kendi yanlarına çekmiştir. Böylece Zülkadirli askerler kalender askerlerinden ayrılmıştır.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Feridun Ahmed Bey, **Münşeatü’s- Selatin II**, Takvimhane Matbaası, İstanbul, 1859, ss. 86-87.

¹⁸⁸ İlhan Şahin-Feridun Emecen, **Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkam II. Bayezid Dönemine Ait 906-1501 Tarihli Ahkam Defteri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 124/451.

¹⁸⁹ Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1999, s. 126. “Sadrazam İbrahim Paşa çok yerinde bir tedbir aldı. Zülkadir takımının boy beyleri diye anılan ünlü kişilerin gönlünü kazandı ve onların, kendi soylarından olan Türkmen eşkıyasını ötekilerden ayırmaya çalışmalarını sağladı. Bu uğurda hiçbir fedakarlıktan kaçınmadı ve ne isterlerse hepsini yerine getireceğine söz verdi. Gerçekten de Türkmenler arasında birçok küskünler vardı. Çünkü Türkmen vilayeti Osmanlı padişahı tarafından feth edildiği zaman çok kimselerin tımarları ellerinden alınmış ve bunlar padişah haslarına eklenmişti. Çoğunun sapık inançlı Kalender’in eşkıyalarına katılmaları bu yüzden olmuştu. İşbilir Paşa, onur kaftanları ve daha birçok başışlarla boy beylerinin yüzünü güldürünce bunlar, Zülkadir Türkmenlerini Kalender’in kuvvetlerinden ayırmayı üzerlerine aldılar.”

İstimalet politikası istimalet hükmü, veya istimalet kağıdı gibi resmi yazılarla da belgelenebiliyordu: *“Bu mazmun-ı istimalet-nümunla Aleksandr Han’a name gönderildükde anı nush u pendle irşad-ı tam ve itaat tarıkine delaleti hidayet encam için damadı olup, ümera-yı ehl-i islamdan Erzurum’a tabi Şavşad Sancağı Begi Ahmed Bege dahi bu minval üzere mektub yazmışdı...”*¹⁹⁰

İstimalet politikası Safevi Devleti’nin Osmanlı coğrafyası üzerindeki hakimiyetini etkisiz hale getirmek için de kullanılmıştır: *“Bağdad beğlerbeğisine hüküm ki, Yukarı Canibden casus gelüb bi’l-fi’il Şah beğler ile ve korucuları ve bil-cümle asker ile Gazvin’de cem’iyet üzere olub fikr-i fasidi kangı canibe olduğu malum olmayub... Bağdad üzerine varmayub bir aher canibe teveccüh iderse sen dahi beğlere ‘istimalet’ virüb memleketine müte’allık yerlere iktiza eylediği üzere ta’arruz eyleyüb bir vecihle mukayyed olasın...”*¹⁹¹

Osmanlı İmparatorluğu istimalet siyasetini fetih dönemlerinde değil yeni idari yapılar kurulduktan sonrada devam ettirmişlerdir. İstimalet bazen devlet büyüklerinin temlik ya da vakıf gibi kuruluşlar üzerinden bilhassa mali destekli devlet yatırımı şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Bu konuda en güzel örneklerden biri de XVI. Yüzyılda daha çok Sivas bölgesinde yapılan yatırımlardır.¹⁹² *“Osmanlı idari terminolojisinde ‘vilayet-i Rum’ diye adlandırılan Çorum, Merzifon, Amasya, Tokat on altıncı yüzyıl boyunca Anadolu’nun en çok kentleşmiş bölgelerinden birinde bulunmaktadır. Bu bölge Osmanlı Anadolu’sunun en çok kentleşmiş bölgesi sayılabilir ve bu gelişmede, doğal nüfus artışına ilave olarak bilhassa İran savaşları sebebiyle tahrip olan Doğu Anadolu’dan gelen iç göçün ayrıca Celali isyanları sebebiyle meydana gelen kırsal kesimden kentlere kaçışın, etkili olduğu sonucuna varılabilir.”*¹⁹³

3.3.3.Kızılbaşlığa Alternatif Arayışları: Halvetilik ve Bektaşilik

¹⁹⁰ Gelibolulu Mustafa Ali, **Nusretname**, (Hazırlayan; Mustafa Eravcı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, ss. 33-36.

¹⁹¹ Saim Savaş, **XVI. Asırda Anadolu’da Alevilik**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 2018, Ankara, ss. 191-192.

¹⁹² Ayrıntılı bilgi için bakınız: Selcen Özyurt Ulutaş, **XIV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Alevi-Bektaşî Toplulukların Oluşumu ve merkezi Yönetim ile İlişkileri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, 2014.

¹⁹³ Suraiya Faroqhi, “Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine kadar Çorum”, 5. Hitit Festivali Komitesi Çorum Tarihi, 1986, Çorum, s. 86.

Erdebil Dergahının siyasi emellerini bulundukları coğrafyada (İran, Azerbaycan) gerçekleştirmeleri neticesinde Şiiliğin çok büyük katkısının olduğunu sadece Safevi Devleti kurucuları fark etmediler. Nitekim Osmanlı merkezi yönetiminin bizzat Sultanın eliyle Sünniliğe sımsıkı sarılmasının elzem olduğu Anadolu'daki konar-göçerlerin 16. yüzyıl boyunca merkezi yönetimle sık sık karşı karşıya gelmesi neticesinde haklı çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu yürüttüğü istimalet politikalarının yanında çok büyük oranlarda dini ve sosyal müesseselere maddi destek sağlamıştır. Özellikle 16.yüzyılda Amasya, Tokat, Sivas, Çorum kentlerine yönelik çok önemli inşa çalışmaları faaliyetleri yürütülmüştür.¹⁹⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun Halvetilik ve Bektaşilik tarikatları Kızılbaşların faaliyetlerinin önüne geçebilmek ve devlet nezdinde kabul gören tarikatlara söz konusu unsurları yönlendirmek yegâne amaçlarından biriydi. Halvetiliğin en önemli özelliği Şiilikte olduğu gibi ama Sünni bir tarikatta ehl-i beyt sevgisinin ön plana çıkarılması idi. Osmanlı devlet merkezinin en çok destek verdiği tarikatlerden biri hiç tartışmasız Bektaşiliktir. Balım sultan doktrininin ortaya koyduğu günümüz Bektaşiliği merkezle yakınlaşarak karşı gruplar ile özellikle Kızılbaşlar Osmanlı Devlet merkezi arasında bir köprü vazifesi görecekti.

Osmanlı İmparatorluğu bütün kurumlarıyla bürokratik bir yapı sergiliyordu. Nitekim imparatorluk elindeki bütün kurumlarla ve imkanlarla Safevi Devleti ve propagandası ile mücadele etmesi gerektiğinin tabi olarak bilincindeydi. Anadolu'da hatta Safevi İranı topraklarında beslediği casuslarla bilmediği hiçbir şeyle karşılaşmamayı sağlamak istiyordu. Özellikle bu minvalde tekkelerin denetimi ve kontrolü çok önemli idi. Safevi topraklarına sempatizanlık Anadolu'dan büyük kitleler halinde göçün önünü açmaktaydı. Yerleşik vergi sistemi olan bir devlet için bu büyük bir mali kayıp olacaktı. Osmanlı bu göçün önüne geçmek istemiştir.

Her iki devlet sürekli bir mücadelenin içindedir lakin aynı zamanda bu durum sürekli iletişim halinde olduklarının da kanıtıdır. Casusların takibi, Safevi elçilerinin çok sıkı emniyet halinde kontrol edilmesi, İran'dan gelen hacıların kontrolü Osmanlı Devleti'nin Safevilerle mücadelesinde sürekli dikkat etmesi gereken bir durumdur.

¹⁹⁴ Savaş, s.110.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Osmanlı İmparatorluğu gerekli her alanda mücadele edebilmeliydi. Bu alanlardan biri de ekonomi idi. Anadolu Safeviler için sadece mürit ya da konar-göçer Kızılbaş unsurum merkezi değildi. Ekonomisi ve silah sanayii içinde Anadolu'daki müritlerine ihtiyacı vardı. Nitekim bu durum merkezin hep önünde durduğu bir olgu olacaktı. Kıymetli madenlerin, silah aletlerinin imalatlarında kullanılan madenlerin kesinlikle İran'a geçişi yasaktı. Kızılbaş öldürenlere devlet eliyle dirlik verilmesi tam tersi de mümkün olabiliyordu Kızılbaşların kendilerine dirlik verilmesi. Tabiyki devlet bunun karşılığında Safevi sempatizanlığı beklemeyecekti. Göçebe Türklerin at ve silahtan arındırılması. Özellikle takibat altında olan konar-göçer Türkmenler için devlet her daim teyakkuzda olmak zorunda idi. Çünkü Anadolu'nun belli başlı Kızılbaş bölgelerinde çıkan ayaklanmalar Osmanlı'nın böyle bir tedbir almasına zemin hazırlamıştır. Unutulmamalıdır ki her bir göçebe aynı zamanda askeri bir savaşçı idi.

SONUÇ

Fatih Sultan Mehmed'den itibaren merkezi bir imparatorluk haline gelen Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılda büyümesinin doruk noktasına ulaştı. Merkezi imparatorluk şekillenmesi içinde, 15. yüzyıldan itibaren merkez dışı kabul edilen Türkmenlerin pek yeri yoktu. İmparatorluğun çoklu yapısı içerisinde eritmeye çalıştırılan göçmen kitlelerin varlığı bürokrasinin ciddi bir meselesi haline gelecekti. Bu çerçevede gerçekleştirilen yerleştirme politikalarına karşı Türkmenlerin de büyük bir kısmı, Alevi/Kızılbaş kimliği ile devletle karşı karşıya kaldılar. Yavuz döneminden itibaren, İran'daki önce Akkoyun sonra Safevi Devleti bu Türkmen kitleyi kendi politikaları çerçevesinde kullanmaya başladı.

XVI. yüzyıldan itibaren Sünnileşen Osmanlı yönetimine Kızılbaş- Türkmen kitle bir muhalefet olarak karşı durmaya başladı. Bu tarihten itibaren İstanbul merkezli Sünni ulema gerek fetvalarıyla gerekse diğer argümanları ile Anadolu'daki Kızılbaş Türkmen kitleye mutlak bir karşı duruş oluşturdular. Aynı dönemlerde sünni ulema içerisinde sufi olarak kabul edilen ve kabul gören bazı unsurlar devletin ve keskin bir şekilde ehl-i sünnet çevrenin sert tepkisiyle karşılaşacaktı. Maşuki bu durumun tipik bir örneğini temsil etmektedir. Bu çatışma tarihsel süreç içinde farklı görüntülerle günümüze kadar gelmiştir.

KAYNAKÇA

TEMEL KAYNAKLAR

YAZMALAR

Aziz Mahmud Hüdai, **Tezakir-i Hüdai**, Süleymaniye Ktp., Fatih Kol., No: 2572.

Ebussuud Efendi, **Fetva Fi Kıtali Kızılbaş El Alevi**, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü, Nr. 892/1574, Vr. 69a-70a.

Fırak-ı Dalle Hususan Kızılbaş Tayifesi Hakkında Rüstem Paşa'nın Mektubu Sureti, Çorum Kütüphanesi, Nr. 86476.

İbn Kemal, **Risale-i Fî Tekfiri'r-Revâfız**, Süleymaniye Kütüphanesi, Nr. 621, Vr. 31a-31b.

Kemalpaşazâde, **Tevârîh-i Âl-i Osman, X. Defter**, Nr. 4221, Vr. 12ab.

Hamza Saru Görez, **Fetva Kızılbaş Risalesi**, Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa İlçe Halk Kütüphanesi, Nr. 264/12, v. 97b.

Hüdai Aziz Mahmud. **Tezakir-i Hüdai**, Süleymaniye Ktp., Fatih Kol., No: 2572, vrk. 89a.

Nehrevali, **Kitâbu'l İ'lam bi-A'lâmi Beyti'llahi'l-Harâm**, (Göttingen: Medresetu'l – Mahruse, 1274/1857).

Peçevi İbrahim Efendi, **Tarih-i Peçevi**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kol., No: 2094.

Sunguri Hasan Bin Ömer, **Kızılbaşlığa Reddiye**, Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, nr. 197, Vr. 88a-90b.

BASILI KAYNAKLAR

Anonim Osmanlı Kroniği (Osmanlı Tarihi 1299 – 1512), (Haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

Aşıkpaşazade, **Aşıkpaşazade Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502)**, (Haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2013.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Tahrir Defteri**, No:450.

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565- 1566), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi II, Ankara, 1994.

Feridun Ahmet Bey, **Münşeatü's Selatin I**, Darü't- Tıbâati'l- Amire Matbaası, İstanbul, 1858.

Gelibolulu Mustafa Ali, **Nusretname**, (Haz. Mustafa Eravcı), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

Hadidi, **Hadidi Tarihi (Manzum Osmanlı Tarihi)**, (Haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015.

Hasan Beg Rumlu, **Ahsenüt- Tevarih, İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran**, (Haz. Vural Genç), Bengi Kitap Yayınları, İstanbul, 2011.

Hoca Saadettin Efendi, **Tacü't Tevarih II**, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1979.

İbn Haldun, **Mukaddime**, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, 17. Baskı, 2018.

İbn Kemalpaşazade, **Tevarih-i Al-i Osman**, (Haz. Ahmet Uğur), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.

İdrisi Bitlisi. **Selimşahnâme** (Haz. Hicabi Kırlangıç), Hece Yayınları, Ankara 2016.

Mevlâna Mehmed Neşri, **Cihannuma**, (Haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.

Muhammed bin Havendşah bin Mahmud Mirhand, **Ravzatu's – Safa fi Sireti'l Enbiya ve'l- Müluk ve'l- Hulefa (Tabaka-i Selçukiyye)**, (Çev. Erkan Göksu), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Sahâifu'l – Ahbâr Tercümesi III**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1868.

Müverrih, Koca. **Bedâyî II**, (Haz. Ahmet Akgündüz), Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.

Şah İsmail, **Hatayi Divanı, (Şah İsmail Safevi Edebi Hayatı ve Nefesleri)**, (Haz. Sadeddin Nüzhet Ergün), İstanbul Maarif Kütüphanesi Matbaası, İstanbul, 2. Baskı, 2003.

Şah Tahmasb-ı Safevi, **Tezkire**, (Çev. Hicabi Kırlangıç), Anka Yayınları, İstanbul, 2000.

Şahin İlhan- Feridun Emecen, **Osmanlılarda Divan- Bürokrasi- Ahkam, II. Bayezid Dönemine Ait 906 / 1501 Tarihli Ahkam Defteri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994.

Yazıcızade Ali, **Tevarih-i Al-i Selçuk (Oğuzname-Selçuklu Tarihi)**, (Haz. Abdullah Bakır), Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2017.

ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

Akgündüz, Ahmet. “Ebus-Suud Efendi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:10, İstanbul, 1994.

Atalay, Besim. **Bektaşilik ve Edebiyatı**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, **Şah Abbas ve Zamanı**, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

Balivet, Michel, **Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Bayram, Cumali. **Karamanoğulları Tarihi**, Gece Kitaplığı, İstanbul, 2016.

Nebi, Bozkurt. “Taç”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:39. İstanbul, 1994.

Browne, Edward Granville. **A Literary History of Persia- Modern Times (1500 – 1924)**, IV. (Cambridge: Cambridge University, 1930).

Cipriani, Roberto. **Din Sosyolojisi ve & Tarih ve Teoriler**, (Haz. Ali Coşkun), Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011.

Çağatay, Neşet. **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1974.

Dadaş, Mustafa Bülent. **Şeyh Bedreddin Bir Osmanlı Fakihi**, İslami Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul, 2018.

Dalkesen, Nilgün. **15. ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999.

Düzdağ, Mehmet Ertuğrul. **Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983.

Efendiyev, Oktay. **Azerbaycan Safevi Devleti**, (Çev. Ali Asker), Teas Yayınları, İstanbul, 2018.

Emecen, Feridun. **Yavuz Sultan Selim**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2016.

Emecen, Feridun. “Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi”, **Osmanlı Siyasi Tarihi, Kuruluştan Küçük Kaynarcaya**, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, Cilt: 1, İstanbul, 1998.

Emecen, Feridun. **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yükselişi Tarihi (1300-1600)**, İş Bankası Yayınları, 2019.

Ergün Sadeddin, Nüzhet. **Şah İsmail Safevi Edebi Hayatı ve Nefesleri**, İstanbul Maarif Kütüphanesi Matbaası, 2. Baskı, İstanbul.

Eröz, Mehmet. **Türkiye’de Alevilik Bektaşilik**, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2014,

Gölpınarlı, Abdülbaki. **Hurufilik Metinleri Kataloğu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2. Baskı, 1989.

Hançerlioğlu, Orhan. **Dünya İnançları Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 3. Baskı, 2000.

Hinz, Walter. **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, (Çev. Tefik Bıyıklıoğlu), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

Huart, Clement, “Haydar”, **Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Cilt:5, 1977.

İlgürel, Mücteba. “İstimalet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:23, Ankara, 2002.

İnalcık, Halil. “Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:1, Ankara, 2014.

İnalcık, Halil. **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300 – 1600)**, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.

İnalcık, Halil. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II**, (Çev. Ayşe Berktaş- Serdar Alper), Eren Yayıncılık, İstanbul, 2010.

İnalcık, Halil. “Bayezid”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:5, Ankara, 2002.

İnalcık, Halil. “Mehmed II”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 28, Ankara, 2002.

İnalcık, Halil. “Türkler ve Balkanlar”, **Türklük Bilgisi 3**, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Eylül, 2006,

Kayhan, Hüseyin. **Selçuklulardan Safevilere Türkmen Meselesi**, History Studies International Journal Of History, Volume 3/3 2011.

Kütükoğlu, Mübahat. **Osmanlı'nın Sosyo- Kültürel ve İktisadi Yapısı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018.

Kaplan, Doğan. **Buyruklara Göre Kızılbaşlık**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

Keven, Ahmet. **Anadolu'da Kızılbaşlık ve Kızılbaşlar (Yavuz Sultan Selim Dönemi)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova, 2015.

Kırzioğlu, M. Fahrettin. **Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Köprülü, Mehmet Fuad. **Anadolu'da İslamiyet**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.

Köprülü, Fuad. **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VIII, Ankara. 4. Baskı, 1991.

Melikoff, Irene. **Uyur İdik Uyardılar**, (Çev. Turan Alptekin), Demos Yayınları, İstanbul, 2015.

Mohammednejad, Hamidreza. **Osmanlı-İran İlişkileri**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2017.

Ocak, Ahmet Yaşar. **Babailer İsyanı**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

Ocak, Ahmet Yaşar. **Türk Sufiliğine Bakışlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Ocak, Ahmet Yaşar, **Zındıklar ve Mülhidler**, Timaş Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2010.

Ocak, Ahmet Yaşar. **Kalenderiler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

Ocak, Ahmet Yaşar. **Selçuklular Osmanlılar ve İslam**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

Ocak, Ahmet Yaşar. **Sarı Saltık**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.

Ocak, Ahmet Yaşar. **İslam'ın Ayak İzleri**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi", **Din**, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1998.

Osman, Turan. **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010.

Özmen, İsmail, **Alevi- Bektaşî Şiirleri Antolojisi II**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Özyurt, Ulutaş Selcen. **XIV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Alevi-Bektaşî Toplulukların Oluşumu ve Merkezi Yönetim ile İlişkileri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, 2014.

Paul, Wittek. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu**, (Çev. Fatmagül Berktaş), Pencere Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2017.

Ross Deniesen E., **The Early Years of Shah Ismail, Founder of The Safavi Dynasty**, Journal of The Royal Asiatic Society, XXVIII, 1896.

Savaş, Saim. **XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Sümer, Faruk. **Oğuzlar**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.

Sümer, Faruk. **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Şahin, İlhan- Emecen, Feridun. **Osmanlılarda Divan- Bürokrasi- Ahkam, II. Bayezid Dönemine Ait 906 / 1501 Tarihli Ahkam Defteri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994.

Şeker, Mehmet. **Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011.

Şeker, Mehmet. **Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı**, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2006.

Şerafettin, Yaltkaya M. "Bedreddin Simavi", **Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 2, İstanbul, 1940.

Tansel, Selahattin. **Yavuz Sultan Selim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.

Taş Kenan Ziya. “Germinyan Tahtında İlk Osmanlı”, (Haz. Mehmet Ersan, Mehmet Şeker), **Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu III. Germinyanoğulları Beyliği**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2017.

Teber, Ömer Faruk. **XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Ankara, 2005.

Tekindağ, Şehabettin. “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, **Belleten**, Cilt: XXXV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1971.

Uzunçarşılı İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Üzüm, İlyas. “Kızılbaş”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:25, Ankara, 2002.

Üzüm, İlyas. **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik**, İsma Yayınları, İstanbul, 2018.

Victor, L. Menage, “Osmanlı Tarih Yazıcılığının İlk Dönemleri”, **Söğütten İstanbul’a**, (Derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz), İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.

Wilkinson, Gibb Elias John. **History of Ottoman Poetry**, II. Edward Granville Browne, A Literary History of Persia- Modern Times (1500 – 1924), IV. Cambridge: Cambridge University, 1930.

Yıldırım, Rıza. **Aleviliğin Doğuşu (Kızılbaş Sufiliğın Toplumsal ve Siyasal Temelleri 1300-1500)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

